

P E R V İ N E R B İ L

KİBELE'DEN PANDORA'YA

KADININ TARİHSEL YENİLGİSİ

4. BASKI

arkadaş

KİBELE'DEN PANDORA'YA

Kadının Tarihsel Yenilgisi

Pervin Erbil

4. Baskı

KİBELE'DEN PANDORA'YA

Kadının Tarihsel Yenilgisi

Pervin Erbil

4. Baskı

arkadaş YAYINEVİ

Yuva Mahallesi 3702. Sokak No: 4 Yenimahalle / Ankara

Tel: +90-312 396 01 11 (pbx) Faks: +90-312 396 01 41

www.arkadasyayinevi.com

bilgi@arkadasyayinevi.com

Yayıncı Sertifika No: 12382

Matbaa Sertifika No: 13651

© Yayın hakları **arkadaş** yayınevinindir. Yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ya da dağıtılamaz.

ISBN: 978-975-509-518-9

Ankara, 2015

4. Baskı

Redaksiyon : Güneş Gürson Ilıcak
Yayına Hazırlık : Selen Y. Kölay, Sevgin Güngör
Sayfa Düzeni : Neslihan Atay
Kapak Tasarımı : Lodos Grup
Baskı : Yorum Basın Yayın San. Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi
35. Cadde, No: 36-38, 06370
Yenimahalle/Ankara

İçindekiler

İki Çocuk	7
Giriş	13
Dünyanın Sonsuz Dönüşü Yaşanır Ortamı Yarattı	17
Ve Artık Yeryüzünde İnsan Vardı	20
Paleolitik (Yontma Taş) Çağlarda Kültürün Gelişimi ve Kadının Konumu (İÖ 2 Milyon Yıl – İÖ 12 Bin Yıl Arası).....	23
Alt Paleolitik'te Yaşam ve Kadın	23
Orta Paleolitik'te Yaşam ve Kadın.....	26
Üst Paleolitik'te Yaşam ve Kadın.....	30
İnsan İçin Yeni Bir Başlangıç, Mezolitik (Orta Taş) Çağ ve Kadının Yükselişi (İÖ 12000 – İÖ 6000 Arası).....	35
Anaerkil Düzen Doğuyor	35
Erken Neolitik (Yeni Taş) Çağ, Tarımın İcadı ve Anaerkil Düzenin Yapılanması (İÖ 6000 – 3000 Arası).....	40
Neolitik Çağın Özellikleri.....	40
Tarımın Mucidi Kadındı	42
Kadın ve Toprak Özdeşliği.....	44
Kadının Çok Yönlü Etkinlikleri.....	46
Uzun Evlerde Kadın Egemenliği.....	50
Ortaklaşa Üretim, Ortaklaşa Tüketim ve Klan İçerisi Demokrasi.....	51
Kadın Artık Göklerdeydi	52
Geç Neolitik Çağ, Anaerkil Düzendeki Ataerkil Düzene Geçiş (İÖ 3000 Sonrası).....	54
Altyapısal Değişimler ve Yeni Üretim Sürecinde Kadının Rolü.....	54
Erkeği Otoriter Bir Güç Haline Getiren Yeni Sosyoekonomik Yapılanmalar	59
Anaerkilden Ataerkil Aileye Geçiş Biçimleri	65
Yeni Evinde Gelini Bekleyen Kader.....	68
Erkeğin Zinde Güçleri ile Geleneksel Değerler Karşı Karşıya	70
Neolitik Dönem Yasalarında Kadın.....	73

Eril Ruh Panteonda	80
Kadının Bedeni Üzerinden	
Cinsel İşlevleriyle Aşağılanması	83
Ataerkilin Yeni Saldırı Silahı Efsaneler İşbaşında	90
Yaratılış Efsanesi	90
Adam ve Kadın	90
Kadın ve Yılan	93
Pandora, Sirenler ve Harpyalar	97
Gılgamış Destanı'nda Bir Kadın Portresi	99
Tektanrılı Dinler İçinde Kölecilik Değerler ve Kadın	100
Cinsel Rekabetin Psikolojik Boyutları	109
Cinsler Arası Rekabet	109
Cinsler Arası Rekabetin Psikolojik Boyutları	112
Ataerkil Eskiçağda Kadının Geldiği Nokta	117
Aleyhindeki Değişme ve Gelişmelere Anaerkil	
Sistemin Verdiği Karşılık	122
Sarmatların Doğuşu	125
Ataerkil Düzeni Reddediş Düşü: Amazonlar Efsanesi	126
Lemnoslu Sibel'in Kadınları	129
Ataerkil Aşağılanmaya Direnen İki Gerçek Kadın	131
Sappho: Lesbos'ta Kadın Dostu Bir Kadın Şair	131
Hypatia: İskenderiye'de Kabul Edilemez Bir Kadın Kişilik	133
Ataerkil Politik Arenada Yedi Kararlı Kraliçe	136
Hatşepsut	137
Belkis	141
Semiramis	148
Tomyris	154
Kleopatra	158
Zenobia	163
Tamara	168
Kadını Dışlamanın Erkek Tarafından Ödenen Bedeli	173
Sonsöz	179
Sözlük	183
Kaynakça	205
Dizin	209

İki Çocuk

1

Feodal tutuculuğun koyu karanlığının hüküm sürdüğü bir coğrafyada, küçük bir kasabada, küçük bir kız çocuğu yaşıyordu.

Oldukça yaşlı bir babanın dördüncü karısından doğmaydı. Babasıyla arasındaki yaş farkı, evreni algılayış, hayata bakış ve yaşam amaçları arasındaki fark kadar büyüktü. Biri hayatın başlangıcında, diğeri sonuna yaklaşmış bu iki insanı benzer kılan, yalnızca biyolojik ortaklıklarıydı.

Yaşlı adam yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği o küçük kasabaya daha çocuk yaştayken başka bir ülkeden göç ederek gelmişti. Burada zorluklarla karşılaşmış, haksızlıklara uğramış, yalnızlık çekmiş, ama azmi, zekâsı, yetenekleri ve çalışkanlığı sayesinde ayakta kalmayı başarmıştı. O yalnızca ayakta kalmayı değil, aynı zamanda içine girdiği toplumca içtenlikle benimsenmeyi de başarmıştı. Başarısının ardında, kasabaya egemen olan ataerkil sisteme sağladığı uyumun büyük bir payı vardı. Yetişkin bir erkek olduğunda o da, çevresindeki diğerleri gibi, yaşam çizgisini dinsel kuralların ve tutucu değer yargılarının belirlediği biri olmuştu. Öylesine dindardı ve laik eğitime öylesine karşıydı ki, oğullarını bile okur-yazar olmaktan alıkoymuştu. Ona göre en büyük erdem dine yakın olmaktır; diğer bir erdemse, Hristiyan kadınlarla evlenerek onlar Müslümanlaştırmak. Hristiyan bir kadını Müslümanlaştırmak erkeğe hem toplumun, hem de Tanrı'nın gözündeki itibar da kazandırmaktaydı. Bu nedenle ilk üç karısını Hristiyanlardan aldı. Yakışıklılığıyla bu kadınların gönüllerini çelmiş ve evlilik yoluyla din değiştirmelerini sağlamıştı. Doğrusu sarı saçları, mavi gözleri, beyaz teni ve biçimli yü-

züyle yürek hoplatan bir güzelliği vardı. İleri yaşlarında artık bu özellikleriyle dikkat çekemese de, cebindeki paralarla hâlâ büyük bir albeniye sahipti. Kızı yaşındaki son eşinin yoksul ailesi de evladını onun güçlü albenisine kaptırmıştı.

İşte küçük kız, bu kadından doğmamıştı. O da babası gibi oldukça zeki, yetenekli, becerikli ve azimliydi. O da babası gibi sarı saçlı, beyaz tenliydi ve o da babası gibi doğrularında tavizsizdi; ama kendini içinde yaşadığı topluma, onun katı değerler sistemine ilgi, amaç ve isteklerini kurban edecek kadar borçlu hissetmiyordu. Dahası, bu değerlerle ilgilenmiyordu; gözünü ufuk çizgisinde belli belirsiz fark edilen bir ışığa dikmişti. Ona koşmak, ona ulaşmak, onunla yıkanmak, onunla aydınlanmak istiyordu. Bu ışığın kaynağı mahallesinde inşa edilen tek derslikli bir okuldu.

Bir sabah dışarıdan gelen gürültüye uyandı. Seslerin kaynağını öğrenmek üzere pencereye koştuğunda, sokağın sonundaki boş arsada çalışan işçiler gördü. Gökyüzünde, ufuk çizgisinden hızla uzaklaşarak yükselen kızgın yaz güneşi altında kan ter içinde kazma kürek sallıyorlardı. Ne yaptıklarını merak etti. Merakı bütün gereksinimlerinden öndeydi. Yüzünü bile yıkamadan terliğini giydi, dışarı çıktı; birkaç dakika sonra işçilerin yanındaydı. Saç örgüsü çözülmüş, gözleri mahmur, ne yaptıklarını sordu; okul inşa edeceklerdi. İyi ama okul da neydi? Ne yapıldı orada? İşçiler anlattılar, okuma yazma öğrenilir ve pek çok bilgi edinilirdi okulda. Küçük kızın aklı karışmıştı. Beyninde hemen yer bulan bu yeni düşüncelerle evine döndü.

O günden sonra sık sık inşaat alanına gidip gelişmeyi izledi. Okul kısa bir süre içinde bitirilmiş, öğretim yılı başında işlevini görmeye hazır hale gelmişti. Bir avuç öğrenciyle açıldığı gün, olanları izlemek üzere yine oradaydı. Dikkatli gözleri okulluları merakla tararken, oğlan çocuklarının yanında duran birkaç hemcinsini fark etmekte gecikmedi. Üstelik bun-

fardan biri, yaz aylarını başka bir şehirde yaşayan büyükanne- siyle geçirdiği için uzun süredir görmediği arkadaşıydı. İyice şaşırmıştı. Demek kızlar da okula gidebiliyordu. Madem kızlar da okula gidebiliyor, o halde kendisi de okullu olabilirdi. Bu düşünce ona öyle doğal geldi ki hemen defter, kitap ve önlük alınmasını istemek için eve koştu. Henüz sekiz yaşındaydı; her şey hemen oluverir sanıyordu.

Yaşlı baba evde bir köşede oturmuş tütün sarıyordu. Kızının isteklerini duyunca öfkeyle doğruldu. Bu konunun tartışılması bile olanaksızdı. Küçük kız inatçı, tutucu değerlerin simgesi yaşlı bir duvara çarpmıştı. Çok şaşkın ve üzgündü. İsteklerinde bir aşırılık ya da yanlışlık göremiyordu, bu nedenle onlardan asla vazgeçmedi. Günlerce ağladı, yalvardı, dil döktü ama boşunaydı. Okullu kızlar yabancıların çocuklarıydı; yabancıların çocukları yerlileri ilgilendirmezdi; yerlilerin kızları namuslarıyla evlerinde oturacaklardı.

Küçük kız sonunda babasını ikna edemeyeceğini anlamıştı. Madem ikna edemiyordu, o halde zorlayacaktı. Okula giden arkadaşına koştu, yardımını istedi. Arkadaşının babası kasabanın kaymakamıydı. Ertesi gün yaşlı adamın kapısında birkaç jandarma belirdi. Ona kızını okula göndermesi emrini getirmişlerdi. Yaşlı adam öfkeli olduğu kadar, pervasız bir cesaretin de sahibiydi. Yerinden fırladı, avazı çıktığı kadar emri dinlemeyeceğini haykırdı. Kısa bir tartışmanın ardından yumruklaştılar. Bu direnişin bedeli ağır ödendi. Adam on beş gün hapsedilmişti. Küçük kız ise bu süre boyunca okullu oldu. Okula gidiyor olmaktan öyle mutluydu ki sevinçten kabına sığamıyordu. Bütün gücüyle öğrenmeye sarıldı. Ancak on beşinci günün sonunda yaşlı adam serbest kalınca, okulun kapısı ona yine kapandı. Masum ve haklı heveslerle dolu küçük varlığı, gericiliğin katılaştırdığı ufuksuz bir kişiliğe çaresizce boyun eğmişti, ama yüreğinin derinliklerinde büyük bir kırılma yaşayarak. Aynı yerde bir de büyük yemin vardı: İleri-

de kızları olursa, her şeye ve herkese rağmen, onları okutacaktı. Kendisinin yapamadığını kızları başaracaktı.

2

Küçük kızın yaşadığı coğrafyada, bir başka küçük kasabada on üç, on dört yaşlarında erkek çocuğu yaşamaktaydı. Kalabalık ve yoksul bir ailenin sessiz, sakin, kendi halinde bir oğluydu o. Feodal, tutucu değerler sistemince çevrelenmiş sosyal ortamında, herkesten farklı eğilimleriyle ayırt edilmekteydi. Okumaya meraklıydı. Daha küçük yaşlarda okuma zevkini tatmış, bu zevkin kendisini farklı yaşam biçimlerine ulaştıracağını sezmişti.

Ailesi, yüzyıllardır aynı kalıplar içerisinde, aynı uğraşlarla yaşam döngüsünü sürdüren bir boyun küçük bir parçasıydı. Bu tarz bir yaşam içinde zaman ya hiç geçmiyordu ya da tamamen durmuş gibiydi. Yaşamın, oyuncularını değişse de aynı oyunun süregelenmiş bir tekrarı olduğu düşünülebilirdi.

Delikanlı bu döngünün dışına çıkmak istiyordu. Her biri bambaşka dünyaların kapısını aralayan kitaplardan, bambaşka yaşam biçimleri olduğunu öğrenmişti ve bunlar ulaşılmaz değildi.

Ailesi onu ortaokula kadar okutabilirdi. İlkokulun sonunda çalışması, karnısını doyuracak ekmeği kazanması gerekti. Tarlada ırgat, eczanede çırak, sağlık ocağında memur oldu. Ancak okuma sevdası yaşamının en önemli parçasıydı; bu sevdadan asla vazgeçmedi.

Ayda bir kez günlerce sürecektir bir yolculuğu göze alır, en yakın şehre gider, bir ay boyunca biriktirdiği parayla kitap alır, aynı şekilde kasabasına geri dönerdi. Yolculuğu ne arabayla, ne at ya da eşek sırtında yapardı. O, kilometreleri ayaklarıyla katederdi. Yollarda geceler, toprak üstünde uyurdu ama mutluydu; her yolculuğu yoksul evindeki kitap san-

dığına yeni bir kitap, bilinç evrenine yeni bir dünya eklemektaydi çünkü.

Uzun kirpikli kara gözlerini sayfaların arasında gezdirirken unutturdu sıkıntılarını ve işte bu anların her türlü zorluğa katlanmaya değer olduğuna inanırdı. Pasif bir okuyucu olmadı hiçbir zaman. Karşılaştığı yeni düşünceler üzerinde kafa yorar, ufkunu geliştirir, hayallerini zenginleştirirdi. Bir keresinde ayrı bir dünya tanımak uğruna sınır ülkesi Suriye'ye bile gitmişti; aradığı kitabı yalnızca orada bulabileceğini duyduğu için.

3

Genç adam yirmi yaşına geldiğinde, kasabalarına kalabalık ailesiyle birlikte inatçı, yaşlı bir adam taşındı. Bu adamın güzelliğiyle göz kamaştıran büyük kızı, görenleri büyülüyordu. Büyülenenler arasında okuma sevdalısı delikanlı da bulunmaktaydı. Nasıl olmuşsa, genç kız kalbini onca kişi arasından bu yoksul, esmer delikanlıya kaptırmıştı. Belki de kapıldığı, gerçekte onun okuma sevdasıydı. Bu seveda, içinde kalmış bir isteği yeniden ateşlerken; eski bir umudu da yeşertme olasılığı taşıyordu.

Sonunda evlendiler. Evliliklerinin ilk beş yılında üç kızları olmuştu ama yoksulluk kızlarının yaşamasına izin vermemiş, hepsini birer birer alıp götürmüştü. Dördüncü kız yola çıktığında genç çift gidenlerin bıraktığı derin acıyla baş başaydı. Ancak yaşam her şeye rağmen devam ediyordu ve dördüncü kızın gelişi sevinçle kutlandı. Bu arada baba ortaokulu dışarıdan bitirmeye çalışmaktaydı. Beşinci kız doğduğunda lise diploması almaya hak kazanmıştı. Kızlar okul çağına geldiğinde ise artık üniversitedeydi. Beşinci kızdan sonra gelen iki oğulla birlikte altı kişilik aileyi beslemenin zorluğu onu yolundan alıkoymamıştı. Günde birkaç saatlik uykuyla yetin-

di ve hedefine varabilmek için gereken yoğun çalışma temposundan asla taviz vermedi. Bu çetin yürüyüş sırasında çocukların annesinin özverili desteği de içinde daima taze bir güç yaratmış, büyük istek uyandırmıştı.

Bir Eylül sabahı elinden tuttukları büyük kızlarıyla okulun önünde belirdiler. Çevrenin tüm baskısına göğüs gerip, onu okula verdiler. Birkaç yıl sonra küçüğü de okul yolunda yürümekteydi. İlköğretim ile Hukuk Fakültesi yakın zamanlarda bitirildi. Kızların önünde aydınlık yarımlar, anne ve babanın önünde ise azimle yaratılmış yepyeni bir yaşam biçimi vardı.

Bu azim, çalışkanlık, yaşam mücadelesi ve başarı, pek çok değer yargısının kırılmaz sanılan yapısını derinden sarsıp, çatlattı. Pek çok baba, yirmi yıl sonra da olsa, kızlarını okula gönderdi. O, üyesi olduğu boyun ilkiydi, ancak peşinden gideni çok oldu. Diğerleri de okuyup, kızlarını okuttular. Böylece kendileri için yeni ve çağdaş yaşam biçimlerinin yolunu açtılar.

Okumayı okulla sınırlı tutmayıp elinden kitap düşürmeyen adam, ömrünün sonuna dek yeni yeni dünyaların kapılarından içeri girdi; kadın ise, bir düşü gerçekleştirmenin haklı gururuyla kıvançlıydı. Bu arada az da olsa, okumayı öğrenmişti.

İşte yaşamın birleştirdiği o inatçı küçük kız ile okuma sevdalısı delikanlı benim annem ve babamdı. Onların sistemin baskılarına direnci ve başarıma azimleri, bence bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük pay sahibi.

Sevgili anneme ve babama...

Giriş

Hint mitolojisinde kadının yaratılışı şöyle anlatılır: “Tanrı, yaprağın hafifliğini, ceylanın bakışını, güneş ışığının kıvancını, sisin gözyaşını aldı; rüzgarın kararsızlığını, tavşanın ürkekliğini buna ekledi. Onların üzerine kıymetli taşların sertliğini, balın tadını, kaplanın yırtıcılığını, ateşin yakıcılığını, kışın soğuşunu, saksaganın gevezeliğini, kumrunun sevgisini kattı. Bütün bunları karıştırdı, eritti ve kadın yaptı. Yarattığı kadını sevsin diye erkeğe armağan etti.”*

Hint mitolojisi, kadına atfettiği bazıları birbiriyle çelişen çok sayıda özellik arasına, şeytanın zekası ve kandırma yeteneği ile tilkinin kurnazlığını katmayı unutmuş olmalı. Çünkü diğer inanış ve söylenceler, bu cazibeli, gizemli, değişken, güvenilirmez, tehlikeli, ama aynı zamanda sevgi ve şefkat dolu varlığa bir de yukarıda sıralanan yıkıcı nitelikleri yükler.

Erkeği yalın ve kabul edilebilir çizgilerle tanımlayan toplumsal bilinç, bedeninde dişi ya da eril yeni bedenler üreten, sosyal yaşamın işleyişinde pay sahibi ve dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadını neden olumsuz öğelerin ağır bastığı karmaşık bir yapıda algılama eğilimindedir? Evrensel bir nitelik taşıdığı açık olan bu eğilim, insanın en eski çağlara kadar uzanan büyük geçmişi içinde hep var olmuş mudur? Yoksa toplumların genel gelişim çizgisinin belirli bir aşamasında ortaya çıkan nesnel olguların bir yansıması mıdır?

Bizce, kadın varlığının algılanış biçimi ve onun toplumsal bilinçte edindiği negatif yer, öteden beri var olan bir durumu anlatmıyor. Tam tersine, insanlığın genel gelişim çizgisi içinde oluşan değişme ve gelişmeleri yansıtıyor. Söylence ve inanışların kadına yönelik betimleme ve nitelemelerine ait un-

* Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, s. 224.

surlar arasında bulunan çelişki ve tutarsızlıklar da değişen değerlerin ve değerler arası çatışmaların varlığını belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

Değişen değerler ve değerler arası çatışmalar, toplumsal yaşamın altyapısal olgularına ilişkin değişimlerin ürünleri ise, insanın yeryüzünde insan olarak görüldüğü en eski çağlardan günümüze uzanan süreci diyalektik bir yaklaşımla irdelerek gelişmelerin seyrini izleyebiliriz.

Bu düşünüşle yola çıkarak prehistorik çağlara kadar gittik ve kadının konumuna ilişkin değişimlerin akışını ve boyutlarını o noktadan hareketle izlemeye başladık.

Etkinliğimiz sırasında prehistorya, arkeoloji, antropoloji ve tarih bilimlerinin sunduğu verilerin gerçeklerin üzerine düşürdüğü ışıkla aydınlanarak ilerlemeye çalıştığımızı belirtelim. Geldiğimiz noktada, kadının konumunda tarih öncesi çağlardan bu yana niteliksel anlamda birbirine taban tabana zıt iki büyük değişimin yaşandığını saptadığımızı söyleyebiliriz. Zıtlıklar, söylence ve inanışlara olduğu gibi yansıldılar. Değişimin miladı İÖ 3000'li yıllardı. İÖ 3000 öncesinde kadın, ekonomik ve toplumsal işleyişte büyük roller üstlenmiş, önemli, değerli, saygın, sözü geçer ve tanrıçalığa yükseltilmiş sevgili bir varlıktır; sonrasında ise yere düşmüş bir yıldız. Toplumsal üretimden dışlanmış, değersizleşmiş, saygınlığını yitirmiş; üstelik bir de ilahlar dünyasından kovulmuştur.

Bu nasıl olmuştur? Kadının sosyal statüsünü belirleyen koşullar nelerdir? Değişim hangi temeller üzerinde gerçekleşmiştir ve ne gibi boyutlara sahiptir? Çalışmamızın amaçları arasında yukarıda yer verdiğimiz soruların yanıtlarını aramak da vardır. Dolayısıyla elinizdeki kitap konu ile ilgili birtakım bulgu, çıkarsama ve bireşimleri de içeriyor ve bunların tümünü okuyucunun ilgisine sunuyor.

Tarih öncesi çağların önemli bir bölümünde yeryüzünün birçok bölgesine yayılmış halde bulunan insanlar, yaygın so-

ğuk iklim ve doğa koşullarının etkisiyle benzer bir yaşam çizgisine sahip oldular. Bu nedenle, anılan dönemde insanlığın gelişimi tek bir merkezden değil, geniş bir alandan izlenebilirdi. Biz de en eski çağlara ilişkin verileri dünyanın değişik yerlerinden derledik.

Ancak günümüzden on iki bin yıl önce yeryüzü ısınmaya ve çevresel etmenler değişmeye başladı. Bu, insan için yeni bir yaşam biçiminin kapısının aralanması demekti, ama ısı dalgası ve çevresel etmenlerin insan yaşamına sunduğu olanaklar her yerde aynı değildi. Bu durum paralel bir gelişimin önünü kesti.

Isı yükselişinin ardından geçen beş-altı bin yıl sonra, Yakındoğu olarak bilinen verimli bölgede yaşayan şanslılar, tarımsal üretime başladılar. Üç-dört bin yıl sonra ise özellikle Mısır ve Mezopotamya'da gelişimin hızı alabildiğine boyutlanmıştı. Gelişme çok sayıda yeni üretim aletini ve yeni kurulan toplumsal, ekonomik düzeni ifade etmekteydi. Bu bakımdan Mısır ve Mezopotamya'da ortaya çıkan oluşumlar, diğer bölgelerde daha sonra beliren sistemlerin prototipleri oldular. Dolayısıyla kadının konumuna ilişkin değişme ve gelişmeleri tüm boyutlarıyla yansıtan veriler, Yakındoğu'nun prototip yaşamları içinde ayrıntılı bir biçimde bulunmaktaydı. Böylece, İÖ 6000 sonrası için veri edinme merkezimiz bu bölge oldu.

Kadın, Yakındoğu'da da diğer bölgelerde olduğu gibi İÖ 3000'li yıllara dek toplumun baştacıydı. Sonrasında ise "teknoloji yağmuru"nun baskısı ve erkeğin çok yönlü, sistematik çabalarıyla toplumsal üretimin dışına itildi. Anaerkil yapıların yerini almaya çalışan ataerkil sistem, hukuk, din, söylence ve diğer alanlarda kadına karşı yoğun bir etkinlik içindeydi. Sonunda istediğini elde etti; sosyal ve ekonomik yaşamın bütün kilit noktaları erkeğin eline geçmişti, erkek toplumun başının tacı olmuştu. Kadın da kendisine yönelen yıkıcı etkinliklere

karşı birtakım savunma mekanizmaları geliştirdi; kadın yanlısı efsaneler üretmek, ilahlar dünyasında kalmakta direktmek ve erkek egemen değerlerin karşısına Sappho gibi, Hypatia gibi, kadına uygun görölen kalıplarda yaşamayı reddeden kadınlar çıkarmak, bunlardan birkaçı idi.

Öte yandan Yakındoğu, ikincil bir konumu kabul etmeyecek politik arenada boy gösteren ve erkeklere ayrılmış mevkilere oynayan İlkçağ kadınlarının da yaşam alanıydı. Sebeknefru, Hatşepsut, Belkıs, Semiramis, Kleopatra, Zenobia, biraz daha doğuda Tomyris ve kuzey doğuda Tamara gibi kraliçeler bu topraklarda yetiştiler.

Dolayısıyla Yakındoğu, çalışmamızı aydınlatacak ve bizi doğru çıkarsama ve bireşimlere götürececek güvenilir bir veri bolluğuna sahipti. Hem bu nedenle, hem de prototip niteliğiyle özel bir ilgiyi hak etmekteydi.

Biz de bölgeye yönelttiğimiz objektifle geniş bir alanı taradık ve konumuz bağlamında İlkçağ koşulları içinde kadınların özgün ve çok renkli dünyasında uzun bir süre dolaştık. Geniş bir coğrafya ve zaman dilimini süzerek yakaladığımız kareler okuyucuyla paylaşılmak içindir.

Dünyanın Sonsuz Dönüşü Yaşanır Ortamı Yarattı

Yerküre kendi etrafındaki dönüşünü, herhangi bir yorgunluk belirtisi göstermeksizin, rutin bir biçimde milyarlarca yıldır sürdürüp duruyor.

Kuşkusuz devinimi onun için sıradan bir döngüdür. Ancak onun için sıradan olan bu döngünün, üzerinde ortaya çıkan oluşumlar bakımından olağanüstü bir değer taşıdığı da gerçektir.

O sadece kendi etrafında değil, hiç üşenmeksizin güneşin etrafında da dönüp duruyor. Üzerinde yalnızca bir kabuk oluşturabilmek için 4,5 milyar yıl harcadı. Günümüze dek uzanan sonraki 570 milyon yıllık zaman diliminiyse doğa ve insanlık tarihi açısından inanılmaz gelişmelere adadı.

Anılan gelişmeyi izlemek için, insanın ve doğanın iç içe geçmiş tarihinde İlin ve Segal'in büyümlü çizmelerini ödünç alıp giyerek uzun bir yolculuğa çıkmak gerekiyor.

Yolculuğumuzun ılıman iklimli Paleozoik dönemle başlaması kaçınılmaz. Paleozoik, yerkabuğunun oluşumundan sonraki ilk zamandır ve 345 milyon yılı içine alır. Bu dönemde dağlar, denizler oluşmuş; sığ sularda ilk canlılar belirmiştir. İlerleyen süreçte havayı soluyabilen bazı su canlılarının denizden çıkarak karaya yayıldıkları ve hem kara, hem de su-
daki türlerde evrim ve başkalaşım ile çeşitlenmenin arttığı görülür. Öte yandan, yerkabuğundaki altüst oluşlar bakır, altın, çinko, kurşun cevherleri ve daha pek çok mineralin yanı sıra petrol ve kömürün de oluşumunu sağlamıştır.

225 milyon yıl önce başlayıp 65 milyon yıl önce sona eren Mezozoik dönemde ise fauna ve florada kayda değer bir evrim egemendir. Karada yaşayan sürüngenler, ürkütücü dino-

zorlar, kurbağalar, kaplumbağalar ve bazı küçük memelilerin ortaya çıkışı bu döneme rastlar.

Üçüncü zaman olan Senozoik, 65 milyon yıl önce başlar ve 2,5 milyon yıl önce sona erer. Yerkabuğundaki tektonik hareketlerin büyük sıradağların oluşumuna yol açtığı bu dönemin en önemli biyolojik gelişimi, memelilerin evrimidir. Çok çeşitlilik kazanmış ve dünyanın hemen hemen her yerine dağılmış memeliler arasında maymunlar da vardır.

Ve artık geliyoruz yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlayıp iki bölüm halinde günümüze gelen dördüncü ve son döneme. İnsanlık tarihi açısından büyük önem taşıyan bu zaman dilimi, Kuvarterner dönemdir.

Kuvarterner dönem, çok belirgin niteliksel özelliklere sahip iki bölüme ayrılır. İlki, buzul kütlelerinin dünyanın %28'ini işgal ederek, yeryüzünün geneline yayıldığı bir soğuma dönemidir ki 2 milyon yıllık bir zaman dilimini içine alır ve Pleyistosen adını taşır; ikincisiyse son 10 bin yıllık dönemi kapsar ve Holosen terimiyle adlandırılır. Pleyistosen, kimi memelilerin ortadan kalktığı; at, sığır, deve ve mamutların mevcut türlere katıldığı; Holosen ise iklimin ılımanlaştığı, buzullardaki erimeye bağlı olarak su seviyelerinde 35 metreye varan yükselmelerin olduğu zaman aralıklarıdır. Özellikle İÖ 6000'lere doğru deniz seviyesinde meydana gelen hızlı yükselme ile birlikte dünyanın pek çok bölgesinde kıta sahanlıkları su altında kalmış, Bering Boğazı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Denizlerden karalara yönelen bu geniş çaplı su saldırılarının insanlığın ortak bilincinde derin bir iz bırakmış olduğu düşünülmektedir. Dünyanın pek çok bölgesinde genel kabul görerek benimsenen tufan efsanelerinin Holosen dönemde meydana gelen su saldırılarıyla yakın bir ilişkisi olmalıdır.

Kuvarterner'in insanlık tarihi açısından taşıdığı önemin nedeni, insanın bir tür olarak bu dönemin başından itibaren yeryuvarlağı üzerinde görülür olmasıdır. Yani ilk canlının

oluştuğu süreden yaklaşık 550 milyon yıl sonra. Geçen 550 milyon yıllık biyolojik süreç içinde insan, insan olarak yoktur, ama insan olarak yaşayabileceği bir ortamı dünya, mikro düzeyde, küçük adımlarla, ağır ağır hazırlamıştır. Kuvarterner başında ona zengin bir fauna ve flora eşlik eder. Su kaynakları, madenler, değerli taşlar ise kullanılmak üzere keşfedilmeyi beklemektedir.

Ve Artık Yeryüzünde İnsan Vardı

İnsan, insan olarak ilk kez yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Doğu ve Güney Afrika'da görüldü. Dik durabilen, kol ve bacak uzunlukları günümüz insanına yakın ilk insansıların fosilleri, kullandıkları aletlerle birlikte burada bulunmuştur. Austrolopithecus adı verilen ve “kafatası ile çene kemiğinin bazı özellikleri maymunu andıran” bu insanlara ait fosillerin yaşı radyo izotop tekniği ile belirlendi.

Dünyanın hızla soğumaya başladığı bir sırada Homo Erectus adını alan insan, eski dünyanın her üç kıtasına da yayılmıştı, ancak burada kaderini önemli ölçüde değiştirecek büyük bir sürprizle karşılaştı: Buzullaşma.

Şimdi önünde zorlu bir ikilem durmaktaydı: Ya dondurucu soğukların acımasız baskısına boyun eğip diğer pek çok memeli gibi yok olacak ya da içindeki temel güdünün komutasında ona tüm gücüyle karşı koyarak hayatta kalacaktı.

İkinci yolu seçti. Bu, onun tüm gizilgüçlerini ortaya koyarak sorunlarını çözmeye çalışması demekti. Sorunlarının kaynağında türünün devamını sağlamaya yönelik beslenme, barınma, ısınma ve cinsellik gibi biyolojik gereksinimleri vardı ve bu gereksinimleri karşılamak, doğanın buz kestiği bir ortamda hiç de kolay değildi. Buz ve soğuk yaşamı zorlaştırıyordu; ama aynı zorluk, hiç kuşkusuz, onun uygarlığı yaratan zekasının ve ellerindeki yetkinleşme ve gelişmenin de önünü açacaktı.

İnsanın iki milyon yıl öncesine ait fosillerinin yanında bulunan taş, kemik, sopa gibi aletler, onun, sınırlı da olsa bir düşünme etkinliği yürüttüğünün belirtisidir. Ayrıca tehlikelerden korunmak ve her koşulda yaşamı mümkün kılarak türünün devamını sağlamak için, kaynağını içgüdülerinden alan bir eğilime de sahipti: Toplu yaşamak. Onlar topluca avlanı-

yor, topluca besleniyor, topluluk için düşünüyor ve toplu yaşıyorlardı. İlin ve Segal, bir av ortamını betimlerken, “Mamutu kovalayan insan sürüsü, çok ayaklı ve çok elli bir varlığa benzerdi,” der. “Hatta yalnız onlarca el, onlarca ayak değil, bir o kadar da insan kafası işlerdi mamut avında.”* O çetin doğa koşullarında hayatta kalabilmenin başka yolu yoktu.

Doğanın koşulları çetindi ama insana yaşamını sürdürebilmesi için taş, toprak, ağaç, kemik vb. sayısız da malzeme sunuyordu. İklimsel sertleşmeye bağh olarak beslenme olanakları sınırlandıkça, insan, kendisine sunulan bu malzemelerden kimi aletler geliştirmesi gerektiğini sezdi.

Doğayla ilgili gözlemleri onu, “keskin bir uca sahip elmas bıçaktan üç kat keskin” bir taşı, “obsidien”i keşfe itmişti. Obsidienin keşfi onun hayatında bir dönüm noktasıydı. Çünkü bu muhteşem nesne, taşıdığı özelliklerden dolayı hem gelişme, hem de geliştirme potansiyeline sahipti. İnsan işe koyuldu. Onun vurucu ve kesici niteliklerini geliştirmek için sağından, solundan yontuyordu. Derken, doğanın kaba taşı, değişe dönüşe baltası, bıçağı, çakısı ve hatta çapası oldu. Üstelik değişen ve gelişen yalnızca o değildi; onunla birlikte insana ait her şey değişiyor ve geliyordu.

Obsidienin işlenmesi, ilk insanın olanaklarını değerlendirmeye yetenek ve kapasitesinin bir işaretidir. Yetenek ve kapasitesi, gelişimin önünü açan bir dinamikti, ama taşın kaba bir biçimde kullanımından çapa yapımına geçiş, bir çırpıda da olmadı. Gelişme iki milyon yıllık oldukça uzun bir zaman dilimi içine yayıldı ve aşama aşama bir ilerleyişin ürünü olarak ortaya çıktı. Bu aşamalar, insanı günümüze getiren süreci inceleyen arkeoloji ve sosyal antropoloji tarafından “kültürel evreler” olarak nitelenmektedir. Anılan bilimler, insanlığın geride bıraktığı çağları, üretim tekniklerinin nitelik ve işlevleri ile

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 9.

toplumsal ilişkilerin biçimini göz önünde bulundurarak Paleolitik (kaba ya da yontma taş), Mezolitik (orta taş) ve Neolitik (yeni ya da cilalı taş) şeklinde adlandırılan üç kültür evresine ayırır. Bu kültür evrelerinin her birinde öncekilerden farklı ve aynı zamanda onların uzantılarını da taşıyan yeni yaşam biçimleri vardı. Yeni yaşam biçimleri, kadın da dahil olmak üzere toplumun tüm bireylerinin konumlarındaki değişme ve gelişmelere ilişkin bütün verileri bünyesinde bulundurmaktaydı. Birbirlerinin üzerinde yükselmeleri nedeniyle bir süreklilik arz eden bu aşamalar içinde ilgimizin odağında yer alan kadının konumunu belirleyen olgular nelerdi?

Paleolitik (Yontma Taş) Çağlarda Kültürün Gelişimi ve Kadının Konumu (İÖ 2 Milyon Yıl – İÖ 12 Bin Yıl Arası)

Paleolitik evre insanın ve kültürün gelişimi bakımından üç aşamada ele alınmaktadır. İnsanın ve kültürün gelişiminden birebir etkilenen kadının statüsünü incelerken, biz de aynı yoldan geçmek durumundayız..

Alt Paleolitik'te Yaşam ve Kadın

Çalışmamızın başında insanın alet kullanan insan olarak yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Doğu ve Güney Afrika'da görüldüğünü belirttik. İnsan Buzul Çağı olarak da bilinen Pleyistosen başlarında eski dünyanın her üç kıtasına da yayılmıştı ve “Homo Erectus” adını alıyordu. Homo Erectus iki milyon yıl yaşadı ve Paleolitik kültürün bu en alt aşamasına damgasını vurdu.

İklimin egemen unsurlarının soğuk ve geniş alanları kaplayan buzul tabakaları olduğu bu dönemde o, yirmişer, otuzar kişilik sürüler halinde dolaşıyor, mağara ve kaya altı sığınaklarında barınıyor ve temel besin maddelerini bitki ve hayvanlar oluştuyordu. Yaşamını kolaylaştırmak için kullandığı malzemeler taş, kemik, odun ve sarmaşıktı. İlerleyen süreçte taş işlemede gelişmeler kaydederek kullanım alanını genişletmiş; ateşi kontrol altına almayı öğrenmişti.

Av peşinde göçebe bir yaşam süren Homo Erectus'un nüfusu az, ortalama ömrü yirmi ila yirmi beş yıl kadardı. Dil ve düşünce henüz yeterince gelişmediği için beden dilini kullanarak anlaşıyordu. “Yüz kasları, omuzlar, ayaklar ve en çok da ellerle” konuşmaktaydı.

Alt Paleolitik insanı yaşadığı dönem boyunca yiyeceğini ortaklaşa elde etti ve ortaklaşa tüketti. Hayatta kalabilmek

için paylaşmanın önemini sezmekteydi. Dişileri, fiziksel ve biyolojik yapı farkı ve doğurgan nitelikleri nedeniyle, av etkinliklerinde sınırlı bir rol üstleniyorlardı. Buna rağmen etin paylaşımında eşitlik esastı. Çünkü av etkinliklerine erkekler kadar etkin bir biçimde katılamasalar da, onlar da topladıkları bitkisel ve hayvansal besinleri topluluğun ortak tüketimine sunmaktaydılar. Ayrıca dişiler, topluluğa yeni üyeler katan doğurgan kimlikleriyle çok değerliydi.

Öte yandan, bu dönemde cinsler arasındaki fiziksel ilişkinin düşünsel olmaktan uzak ve tamamen güdülere dayalı bir biçimde sürdürüldüğünü belirtmek gerekir. Homo Erectus'un cinsel ilişki ile yavrunun dünyaya gelişi arasındaki ilgiyi kavradığı kuşkuludur. Büyük olasılıkla onu daha önce "mağara- larda, yarıklarda ve ağaçlarda yaşayan ve kadının karnına girerek dünyaya gelen cenin, tohum ya da ruh" sanmaktadır. Toplumu oluşturan bireyin dünyaya gelişine aracılık eden dişi, bu rolüyle "yaşamın devamını garantileyen bir kimlikle" algılanmış ve kimliği ona büyük değer kazandırmış olmalıdır. Çünkü ilkelin sezgi gücü, türün devamı açısından, bireyin tek başına bir "hiç" ancak topluluğun "her şey" olduğunu söylemektedir. Topluluk ise varlığını, dişinin doğurgan niteliğine borçludur. Bu nedenle, cinsel kimliğiyle toplumsal yaşamı var eden kadının korunmasına ve çoğalmasına özen gösterilmiştir. Alt Paleolitik'in ileri aşamalarında mağara duvarlarına, üreme ile ilgili fonksiyonu öne çıkarılarak çizilmiş resimler, dişi cinsi koruma isteğinin işaretleri olarak algılanmalıdır.

Etnolog ve uygarlık tarihçisi Helmut Uhlig, "tarih öncesi sanat eserlerinin çoğunlukla insan ve hayvan temalarıyla sınırlı olduğunu" belirterek, "bu eserlerde kadın ve av hayvanlarının tartışılmaz bir şekilde yer aldığına;"* sanatın öncelikli konuları olarak vahşi hayvanların, av sahnelerinin ve kadınla-

* Uhlig, Helmut, *Avrupa'nın Anası Anadolu*, s. 20.

rın işlenmesinin gerekçesini ise, sanat yapanların zevkinin dışında bir nedende aramak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu neden, hiç kuşkusuz, Uhlig'in de üzerinde durduğu gibi, dişi cinsin korunması ve çoğaltılması isteği ile doğrudan ilgilidir.

Kadın, doğurgan yapısıyla toplum içinde önemli bir yere sahipti, ancak değerinin kaynağı yalnızca cinsel işlevi değildi. Erkeğin getirdiği eti işliyor ve onun avı ele geçirmesinin rastlantılara bağlı olduğu koşullarda, topladığı ürünler topluluğun beslenme sorununun çözümünü ciddi bir biçimde güvence altına alıyordu. "Avcı ve toplayıcı toplumlarda büyük enerji gerektiren avcılık işini yapan erkeklerin beslenmesinde, kadınların topladıkları bitkilerin büyük rolü vardı."* Dolayısıyla dişi, av etkinliğinde sınırlı bir alanda çalışsa da, etin paylaşımında herkes kadar hak sahibiydi.

Besin elde etmek için verdiği uğraş, Alt Paleolitik insanını fiziksel olarak ayakta tutmanın yanı sıra zihinsel olarak da geliştirmiştir. Bu gelişim, farklı etkinliklerde bulunmalarına rağmen, kadın ve erkekte benzer çizgilere sahiptir.

Avını yakalamak ve parçalamak için taş gibi sert ve ağır maddeleri kullanma eğiliminde olan erkek, zamanla bu maddeleri işleyip geliştirmiştir. Çalışmaları yalnızca avın kolaylaşmasına değil, zihinsel yeteneklerinin ve el becerilerinin gelişmesine de yol açmıştır. Buna karşılık dişi de toplayıcılık işinde benzer gelişmeler kaydetmişti. İçinde yaşadığı topluluğa yetecek besin miktarını saptamak, yerini belirlemek, yuvaya getirilmesini ve bozulmadan saklanmasını sağlamak zorunluluğu bir plan üzerinde düşünüp çalışmasını gerektirmekteydi. Bu zihinsel çaba onda, tıpkı erkekte olduğu gibi, beyinsel bir gelişime yol açmıştı.

Homo Erectus'ta beynin gelişimine yol açan bir diğer faktör ateşin kontrol altına alınmasıydı. Onlar, zamanı tam ola-

* Haviland, William A., *Kültürel Antropoloji*, s. 212.

rak bilinmese de, ateşi kullanmayı öğrenmişlerdi. “Pekin yakınlarında Çuku-tiyen mağarasında bunun kesin kanıtları bulunmuştur. Bu mağarada Pekin insanının ve artık yaşamayan hayvanların taşıl kalıntılarının yanında, kuvars ya da başka taşlardan kaba saba biçimlendirilmiş parçalar ve ateşe tutulmuş olduğu kuşkusuz sayılan kemik parçaları bulunmuştur.”*

F. Engels, *Anti Duhring*’te ateşin elde edilmesiyle ilgili olarak, “...insana ilk kez bir doğa gücü karşısında egemenlik sağladı ve böylece onu hayvan dünyasından kesinlikle ayırdı.”** demektedir. Çünkü ateşi elde eden insan, onunla soğuktan ve etoburlardan korunmuş, üstelik av işinde onun korkutucu gücünden yararlanmıştır. Ayrıca onu yiyecekleri pişirme işinde de kullanması bazı bitkilerin zehirden arındırılmasını sağlamış; önemli vitamin, mineral ve proteinlerin bağırsakta eritilebilmesine de yol açmıştır. Beynin gelişiminde önemli bir işleve sahip albümin maddesinin açığa çıkması da etin pişirilmesiyle ilgili bir durumdur. Dolayısıyla taş teknolojisindeki gelişme ve ateşin kullanım alanının pişirmeyi de kapsayacak şekilde genişletilmesi insanın hem fizyolojik hem de kültürel evriminde temel dinamikler olmuştur. Orta Paleolitik başında Homo Erectus’un yerini daha gelişkin bir tür olan Homo Neandertal’in almasının, söz konusu dinamiklerin bir sonucu olduğu kesindir.

Orta Paleolitik’te Yaşam ve Kadın

Günümüzden yüz bin yıl önce ortaya çıkıp yirmi beş bin yıl sonra da Asya, Avrupa ve Ortadoğu’ya yayılmış olan Orta Paleolitik dönemin “Neandertal” adamı, fiziksel yapı itibarıyla Homo Erectus’tan kimi farklılıklar taşımaktadır. Örne-

* Childe, Gordon, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 42.

** Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 14.

ğın, “kafatası hacmi Pitckantropos’unkinden (Homo Erectus) 400–500 cm³ daha büyüktür.”*

Yeni hücre oluşumu ve beyin hacminde meydana gelen artma ile gelişen düşünsel hareketlilik ve yetkinleşme, Homo Neandertal’in ürettiği aletlerin çeşitlenmesinin en önemli nedenidir. Biz bu dönemin alet çantasında artık “çeşitli el baltaları ile Acheul tipi daha küçük aletleri” görmekteyiz. Ayrıca yeni tipte kazıyıcı uç ve çakılar geliştirilmiş, bunların bazıları ağaç saplarına ve çubuklara takılmıştır. “Yongaların, belirli bir maksada uygun olarak işlenmesi, düzeltilmesi için, kemikten özel aletlerin” yapıldığı da görülmektedir.

Ancak bu teknolojik gelişmeye rağmen, Orta Paleolitik’te insan, yaşam biçimi açısından Alt Paleolitik insanından çok farklı bir çizgide de değildir.

İklimin soğuk, doğa koşullarının ise alabildiğine sert ve acımasız olduğu bir çevrede o, yine mağaralarda ve kaya altı sığınaklarında barınmakta; yine 20-30 kişilik sürüler halinde yaşamakta; yine avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık peşinde göçebe bir hayat sürmektedir. Yine avlanan ve toplanan besinleri ortaklaşa tüketmektedir.

Öte yandan yaşam biçimlerindeki benzerliğe karşın, düşünsel alanda Neandertaller ile Erectuslar arasındaki fark küçümsenemeyecek düzeydedir. Neandertaller’in üretimi olan pek çok kültür ürünü Orta Paleolitik’te insanın ulaştığı düşünsel ilerlemeyi açık bir biçimde yansıtmaktadır. Örneğin ölümlerin sistematik biçimde mağaralara gömülmesi önceki dönemde görülmeyen bir uygulama olup, ilkel din düşüncesinin doğuşunu kanıtlar. Neandertal’in mezarın içine bıraktığı aletler, ölümden sonraki hayata inancı simgelemektedir.

Mağaraların derinliklerinde duvarlara çizilen resimler de ulaşılan gelişimin düzeyini yansıtan diğer ürünlerdir. Bu resimlerin bir yanıyla dönemin düşünce ve pratiklerine, diğer

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 26.

yaniyla da inanış biçimlerine ve uygulamalarına ışık tutmakta olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü duvarlarda görülenler, sanatçının salt zevk için betimlediği nesneler değildirler. Betimlemeler nesnel gerçekliği etkilemeye yönelik büyüsel pratiklerdir ve bu nedenle görebildiklerimiz, aynı zamanda topluluğun psikolojik ve düşünsel durumlarını belgeler. Kullanılan tekniklerse sanatsal işlemin bir başka boyutunu sergiler.

Orta Paleolitik dönemin sanatçılarının duvarlara resmettiği figürler, maske takarak dans eden avcılar, yaralı hayvanlar ve kadınlardır. Yaşamın sürdürülebilmesi bakımından topluluk için büyük önem taşıyan varlıkları temsil eden bu figürler, onlara karşı içinde bulunulan duygusal ve düşünsel duyarlılıkları ifade eder. Düşünce ve duygu duyarlılığı ise bir başka aşamanın belirtisidir: Dilin gelişimi.

“Dil olmadan her düşüncenin karanlık”* olduğunu belirten Humbolt, “düşüncelerimizin sürekli olarak dil içinde geliştiğini, dille berraklaştığını ve dille gerçekleştiğini” vurgular. Ona göre, “içimizdeki bulanık kımıldanmaların söz dediğimiz kalıplar içinde kristalleşmesi ancak dille olur.”*

Bir dil uzmanı olan Humbolt’un yukarıdaki görüşlerini temel alırsak, düşüncelerinin yansımalarını mağara duvarlarında gördüğümüz Neandertal’in, dili iletişim aracı olarak geliştirip kullandığı söylenebilir. Ancak kuşkusuz bu, onun “üretim etkinliğine sıkı sıkıya bağlı,” ihtiyaç ve talepleriyle sınırlı, “soyut kavramlar bakımından yoksul,” somut özellikleriyle kendini belli eden bir dildir.

Düşüncesinin gelişimi maddi ve manevi kültür ürünlerinde izlenebilen Neandertal için kadın oldukça değerli ve önemli bir varlıktır. Mağara resimleri ve taştan yapılma figürler ona olan ilgiyi kanıtlar. Bu ilgide cinsi koruma kaygısı ağır basarken, yüceltme eğilimine de girildiği göze çarpmaktadır.

* Akarsu, Bedia, *Dil-Kültür Bağlantısı*, s. 31, 37.

Orta Paleolitik'te kadını topluluğun değerli ve önemli bir üyesi yapan neden, bir önceki dönemin nedeni ile aynıdır: Değişmeyen doğurgan yapısı ve beslenme etkinliklerinde üstlendiği rol. Ancak bu yeni aşamada kadın, işlevleri bağlamında daha yetkin bir konumdadır. Daha yetkindir; çünkü bir önceki dönemin milyonlara yayılan yılları boyunca doğaya yönelmiş dikkatinin kendisinde oluşturduğu bir birikime sahiptir. Ayrıca daha fazla besin elde edebileceği obsidien levhaları da bir avantaj olarak kullanılmaktadır. Kadın toplayıcılıkta uzmanlaşmış bir anadır.

Helmut Uhlig, onun, toplumsal yaşama dinamizm sağlayan işlevlerini şöyle aktarmaktadır: “Hayatın akışını, sürekliliğini ayarlıyor ve sorunlara çözüm buluyordu. O, çocuk doğuruyor, besliyor ve günlük hayatın güç şartlarına hazırlıyordu. Beslenme sorununun güvence altına alınması da büyük oranda ona bağlıydı. Çünkü bitkileri, meyveleri ve küçük hayvanları toplayan oydu. Konaklama yapılan ya da kışın geçirildiği yerlerde çevreyi gözetlemek ve balık avlamak da onun görevleri arasındaydı. O, meyve cinslerini, yabani tahılları, mantarları çok iyi tanıyordu; tatlarını biliyor, yenilemeyecek veya zehirli olan doğal ürünleri tanıyordu. Bütün bunların sonucu olarak itibarının yükseldiği, hatta belki de bazı özel güçlere sahip olduğu yolunda bir inancın geliştiği ve bu gücün sonradan büyü yeteneği olarak kabul edildiği şüphesizdir. Yine o, bazen özellikle avlanma sırasında hayvanların saldırısına uğrayan veya hastalar ve sık sık çarpışmalarda yaralanan erkekler için gerekli olan ilaçları da biliyordu.”*

Çoğalmayı garantileyen doğurgan bir varlık, çocuk bakıcısı, doğa bilimcisi, beslenme uzmanı ve hekimliğin tek bir bedende cisimleşmesi, doğaldır ki o bedene toplum içinde önemli bir yer sağlayacak; onu yetenek ve becerilerinden dolayı mis-

* Uhlig, Helmut, *Avrupa'nın Anası Anadolu*, s. 30.

tik bir yere oturtacaktır. Kadın, toplum içinde egemen bir role doğru ilerleyişini bu zemin üzerinde gerçekleştirmiştir.

Milyonlarca yıl önce ayağa kalkarak, günümüzden kırk beş bin yıl öncesine kadar ağır bir tempoyla yürüyüşünü sürdüren insanın, bu tarihten itibaren adımlarının sıklaştığı, hızının arttığı görülür. Son Buzul Devresi'nin (Würm) haşın iklim koşulları etkisini acımasızca sürdürürken o, Üst Paleolitik adı verilen yeni bir kültür evresine girmiştir.

Üst Paleolitik'te Yaşam ve Kadın

Bu dönemin “alet çantası”nın en önemli özelliği “alet yapan aletleri” barındırmasıdır. Söz konusu aletler, aynı hammaddeden birbirinden farklı işlevlere sahip çok sayıda yeni ve küçük alet yapımını kolaylaştırmıştır. Taşın yanı sıra fildişi, kemik ve boynuz da alet yapılan temel malzemeler arasındadır. Ok ve mızraklara takılan, ağaç ve kemikten yapılmış uçlar bu dönemde çok ileri bir teknolojik düzeye ulaşmıştır. İlerleyen süreçte iğnelerin de kullanıldığı, yeni tip olta ve kancaların yapıldığı, “mızrak ve zıpkınları daha uzağa atabilmek için özel fırlatıcıların” icat edildiği anlaşılmaktadır.

İlin ve Segal, Prehistorik devirlerin ilk iğnelerinin yapımını şu şekilde betimlemektedir: “Önce keskiyle tavşan kemiğinden bir kıymık çıkarılıp, ucu, pürtüklü bir taşla sivriltilir; sonra taş bizle delik açılır ve bir taş levhayla perdahlanırdı.”

Doğrusu bugün geçmişte bir iğnenin nasıl yapıldığı üzerine düşünüp varsayım üretmek, o cismin icadı için harcanan düşün gücünün yanında çok basit bir çabayı gerektirmektedir.

Günümüzden kırk beş bin yıl önce insan artık iğneyi üretmiş, hayvan derilerinden giysi dikmektedir.

Teknolojik ilerlemelerin vardığı düzey, doğallıkla düşün ürünlerinin gelişiminde ve sosyal ilişkilerin niteliğinde yansımaları bulacaktır.

Üst Paleolitik'te sanatın çok yetkinleştğini görüyoruz. Konusunu av, çoğalma ve erginleme etkinliklerinden alan, çizim ve boyama tekniklerinin alabildiğine geliştiği resimler yine mağara duvarlarını süslemektedir. Derin mağaraların ışık görmeyen duvarlarında bulunan renkli resimlerde: “Avcılar giyimli, ok ve yay ile donanmış; av hayvanları ise çoğu kez ok veya mızrakla yaralı durumda çizilmiştir. Duvarlarda boş yerler olduğu halde üst üste çizilmiş olmaları, resimlerin dinsel, büyüsel ve törensel bir anlam taşıdığı”^{*} görüşünü güçlendirmektedir.

Gordon Childe, “Montespan Mağarası'nda güç erişilen bir kuytu köşede, Magdalen [Üst Paleolitik] döneminden kalma büyümlü bir resmin önünde gençlerin bacak ve kalça izlerine rastlanmıştır. Bu da bugün yaban kabilelerindeki erginlik törenlerini anımsatır.”^{**} demektedir. Childe tarafından saptanmış bu benzerlik, sanatta ifadesini bulan sosyal ihtiyaç, inanç ve ilişkilerin niteliğini sergilemektedir.

Üst Paleolitik insanının yaşadığı döneme ait mağaralarda “tavanlara kazınmış çeşitli manzaralara” da rastlanmıştır. Bu, belki de, kültürün inanç ve diğer manevi unsurlarıyla öteden beri sıkı sıkıya ilişki içinde olan sanatın yavaş yavaş bağımsızlaşma eğilimine girmesinin belli belirsiz ilk işaretleri olarak kabul edilebilir.

Arkeologların bulguları arasında Üst Paleolitik insana ait “kemikten yapılmış flütler ve düdükler” de vardır. “Ok ve yayın sadece öldürmek için değil, müzik yapmak için de kullanılabileceği keşfedilmiştir.”^{***} Müziğin, yaşamın insana yönelik riskleri karşısında gerilen ya da yorgun düşen bireye gevşeme ve rahatlama imkanı sunan büyüleyici gücünün keşfi, Üst Paleolitik insanı için şaşırtıcı değildir artık.

* Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, s. 159.

** Childe, Gordon, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 52.

*** Haviland, William A., *Kültürel Antropoloji*, s. 453.

Sanatın bir başka dalı olan heykelticiliğin de bu dönemde geliştiği görülmektedir. Obsidien, kemik ve fildişi gibi malzemeler kullanılarak yapılan ve günümüzde “Venüs” adı verilen

Bir Venüs heykelticiği.

kadın heykellerine Üst Paleolitik’e özgü yerleşme alanlarının hemen hepsinde rastlanmaktadır. Cinsel organları abartılmış bu kadınların “verimlilik simgesi olarak dinsel ve büyüsel törenlerde kullanıldıklarını” düşünmek yanlış olmasa gerek. O, yalnızca verimlilik simgesi değil, aynı zamanda, üreme etkinliğinde erkeğin fonksiyonunu henüz keşfedememiş ya da çoklu cinsel ilişkiler nedeniyle kestirilemeyen babalık pozisyonunun yarattığı karmaşa içinde, kesin ve belli tek varlık olarak çocuğun anası ve dolayısıyla topluluğun da atasıdır. Verimlilik

simgesi varlığı ile ana ve ata rolü onu farklı bir işlevi daha üstlenmeye götürmektedir: Tanrıçalık.

Bütün bu gelişmelere karşın Üst Paleolitik insanı yaşamını yine avcılık ve toplayıcılık yaparak sürdürmektedir. Av yine erkeğin, toplayıcılık ise esas olarak kadının işidir. Ancak şimdi kadının işlerinin arasına bir de terzilik eklenmiştir. İğnenin yaratıcısı olduğundan kuşku duymadığımız kadın, dikiş görevini de üstüne almıştır. Av peşinde koşarken terzilik yapamayacağına göre bu işlevi, yaşama alanını mağaranın ya da artık yavaş yavaş inşa etmeye başladığı çadırli konağın çok da uzağına yayamayan kadının üstlenmesi doğaldır.

Bu gelişmelerin sosyal ilişkilerin yapısında da bazı değişme ve gelişmelere yol açması kaçınılmazdı. Nitekim Geç Pa-

leolitik [Üst Paleolitik] dönem başında insan topluluğu sürü yapısını yitirdi; üretici güçlerin ve işin bölünmesi geliştikçe, sürü yerini daha gelişmiş bir örgütlenmeye bıraktı: Klana dayalı topluluğun ilkel biçimine.

İlkel sürü, diğerleriyle ilişkisi olmayan kapalı bir topluluktu ve daha önce de belirtildiği gibi, cinsler arası ilişki bu topluluk bünyesi içinde serbest bir biçimde gerçekleşmekteydi. “İşin üreticiliğinin gelişimi, insanlara, sayıları az olan topluluklar halinde birleşerek sürüden kopma” olanağı sağladı. Ancak, bu yeni küçük gruplar, sürü içinde kalan ya da kopan grupları “akraba kabul ediyor, yardımlaşıyor ve birbirini karşılıklı olarak kendi av bölgelerine davet edebiliyorlardı. Nihayet ilkel insanlar söz konusu topluluk içinde evlilik ilişkilerini [cinsel ilişkileri] yasaklayacak noktaya geldiler.”*

Klan, klan içi evliliği yasaklamıştı ama bu, bireylerin tek eşli evlilikler ya da cinsel ilişkiler sürdürdükleri anlamına gelmiyordu. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’nde Engels, grup halindeki evliliklerin Geç Neolitik döneme kadar uzandığını belirtmektedir. Bu türlü ilişkilerin bazı topluluklarda yakın çağlara kadar varlık gösterdiği bilinir. Örneğin Herodotos, Massagetlerde her erkeğin bir kadınla evlendiğini, ama eşlerinden ortak yararlandıklarını söylemektedir. “Bir kadını arzulayan bir Massaget, ok torbasını kadının arabasının önüne asar ve hiç çekinmeden onunla kalır.”** Herhalde bu ilişki kadının ya da kocasının itirazına rağmen kurulmuş değildir. Kuşkusuz söz konusu davranış sırtını toplumun hoşgörüsüne dayamakta, mevcut hoşgörü ise kaynağını ilkel dönemlerin alışkanlıklarından almaktadır.

Klan içi evlilik ya da cinsel ilişki yasağı, cinsel ilişkinin tek kişi ile sürdürülmesini dayatmamakta, yalnızca ana-oğul ve kardeş ilişkisini reddetmektedir.

* Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 22.

** Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 84.

Kadın ile erkeğin ilişkilerinin bu şekilde sınırlandırılması erkeğin babalık pozisyonunu henüz netleştirememiş ama türün fizyolojik ve anatomik anlamda evrimsel bir değişim geçirmesine neden olmuştur. Günümüzden otuz beş bin yıl önce yeryüzünde yaşam sürenler artık Neandertaller değil, daha gelişkin bir tip olan Homo Sapienler'dir.

Et tüketimindeki artış ve pişirme, teknolojik ilerlemeler ile üretici etkinliğin karmaşıklığına paralel olarak düşünme ve konuşmanın gelişimi ve nihayet hayvansal içgüdünün aşamalı gerileyişi ve sürünün içinde cinsel ilişkilerin sınırlandırılması Homo Sapien'i ortaya çıkarmıştır. Üst Paleolitik ortalarında eski dünyanın hemen her kıtasına yayılmış yeni tür, çağdaş biyolojik bir tiptir ve anatomik açıdan günümüz insanının görünümüne sahiptir. İnsanlık otuz beş bin yıldan beri önemli bir değişim geçirmemiştir.

Üst Paleolitik dönemde kadının konumuyla ilgili özetle şunlar söylenebilir: O, bu aşamada da diğerlerinde olduğu gibi toplumsal yaşamın devamını sağlayan devindirici bir güçtür. Gücünü doğurganlığı ve besin edinmede üstlendiği rolden almaktadır. Üst Paleolitik'te besin edinme etkinliğindeki rolü biraz daha artmış ve çalışma alanı terziliği de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Grup seksinin egemen olduğu klan dışı evlilik koşullarında biyolojik babalık durumunun belirsizliğine karşın, onun analığının apaçık olması, pozisyonunu daha da güçlendirmektedir. O, toplumun itibarı yüksek, değerli bir varlığıdır. Doğa bu itibarı biraz daha artırmaya yönelik hazırlıklar yapmaktadır. Yeryüzü ısınmakta, iklim yumuşamakta ve buzullar çekilmeye başlamaktadır. İnsanlık yeni bir yaşam biçiminin arifesindedir: Mezolitik.

İnsan İçin Yeni Bir Başlangıç, Mezolitik (Orta Taş) Çağ ve Kadının Yükselişi (İÖ 12000 – İÖ 6000 Arası)

Anaerkil Düzen Doğuyor

Mezolitik evrenin başlangıcı günümüzden yaklaşık on iki bin yıl önce, Würm Buzulu'nun sona erdiği bir döneme denk gelir. Antropologlar bu devreyi, Üst Paleolitik ile insanın yerleşik hayata ve sonrasında da üreticiliğe geçtiği Neolitik evre arasında bir ara aşama olarak değerlendirme eğilimindedirler. Dört-beş bin yıllık bir sürece damgasını vurmuştur ve ortaya çıkışındaki temel etmen, iklimsel ve coğrafi değişimlerdir.

Yeryüzü ne tür iklimsel ve coğrafi değişimlere sahne olmuştur ki Prehistorik çağları da kapsayan insanlık tarihinde son derece önemli bir kültürel sıçrama aşaması olan Mezolitik ortaya çıkmıştır?

Dünya yaklaşık on iki bin yıl önce Würm Buzulu'nun sona erişile "Holosen" adı verilen yeni bir jeolojik döneme girdi. Bu dönemin özelliği yeryüzünün ısınması, buzulların eriyerek kuzeye ve güneye doğru çekilmeye başlamasıydı. Yaygın buz erimeleri su seviyelerinde yükselmeye neden olmuş, bu süreç birkaç bin yılı içine almıştır.

Çekilen buzulların yerinde kar suyu ile beslenen geniş çayırlar vardır. Geniş çayırlar otobur hayvan sürülerinin çoğalmasını sağladı; ancak insan için önemli bir besin türü olan otoburlar, bir süre sonra çayırların yerini iğne yapraklıların almasıyla ortadan kayboldu. İğne yapraklılardan oluşan ve kısa sürede her tarafı kaplayan orman, kendi alanında otobur hayvan sürülerinin yaşamasına izin vermemiş, sürüler dört bir yana dağılarak ormanı terk etmiş, edemeyenlerse yok olup gitmiştir.

“Sürek avının alışılmış koşullarının ortadan kalkması” insanı “daha küçük ve sürücül olmayan hayvanları” avlamak zorunda bıraktı. Aslında orman, bünyesinde onun da yaşamasına izin vermiyordu. Böylece insan yaşanabilir yeni alanlara, deniz, akarsu ve göl kenarlarına göç etti.

İnsanın küçük ve sürücül olmayan hayvanları yakalayabilmek için “alet çantası”nı yenilemesi gerekiyordu. “Mikrolit” adı verilen yeni bir alet yapım teknolojisi geliştirdi. Yonga ve dilgileri bir ağaç sapa takarak kullanıyor, uzak mesafedeki kuş ve diğer hayvanları yakalamada artık ok ve yaydan yararlanıyordu. Zıpkın, olta ve ağ ise balık avında çok işe yarıyordu. Köpeğin evcilleştirilmesi de bu döneme rastlar. O av etkinliğinin vazgeçilmezi olmuştur.

Orman, insanın en önemli besin maddesini elinden almıştır, buna karşın ona çeşitli amaçlarla kullanabileceği bol miktarda ahşap malzeme de sunmaktadır. Kayık, kürek vb. ahşap nesneler bu süreçte yapılmıştır. Dülgerliğin ortaya çıktığı bir devredir Mezolitik. Mezolitik insanı ağacı soymaya, kesmeye ve biçim vermeye başlamıştır.

Yeni yaşam alanında ortaya çıkan sorunlardan biri de barınmadır. Paleolitiğin mağara insanı, Mezolitikte barınma sorununu kulübe ve çadırli konaklar inşa ederek çözmüştür.

Yeni yaşam şekli doğal olarak, sanatı da etkiledi. Mezolitik kültür insanı “aletler üzerine işlenmiş soyut ve geometrik desenler” alanında yoğunlaşmıştır. Mağara duvarlarında da süsleyici motiflerin öne çıktığı görülür. Öte yandan cinsel organları abartılı “Venüs” heykelciği yapımı yaygın bir biçimde sürmektedir. Bunlar Mezolitik insanının da verimlilik tanrıçalarıdır.

Görüldüğü gibi bu çağda av bir etkinlik olarak evcilleştirilmiş köpek yardımıyla sürdürülmekte, ancak topluluğun besin gereksinimini karşılamak için yeterli olamamaktadır. Bu durum toplayıcılık ve balıkçılık gibi etkinliklerin önemini ar-

tırmıştır. Doğada hazır olarak bulunan ve toplanarak tüketilen başlıca besin maddeleri salyangoz ve kurbağa gibi yenilebilir yumuşakçalar, yumurtalar, mantarlar, yabani tahıllar, kökler, bazı bitkiler, kabuklu yemişler ve baldır. Bunların yanı sıra balık da Mezolitik insanının temel besin maddelerinden biridir. Adı geçen besinlerin toplayıcısıysa milyonlarca yıllık bir gözlem ve deneyimin birikimini analarından devralan kadınlardır. Sırtlarında yavrularıyla bütün gün doğayı tarayıp duran bu kadınlar, balıkçılık işini de yürütmekteydiler.

Böylece toplayıcılık ve balıkçılık Mezolitik ekonominin esas dalları haline gelirken, kadın da mevcut ekonomide üstlendiği devindirici rol ile tartışmasız bir güç elde etti. Bu güç ona toplum içinde saygın bir yer, özgürlük ve topluluğu ilgilendiren pek çok konuda söz söyleme hakkı kazandırdı. Toplumsal yapı anaerkilliğe evriliyor, onunsa tanrıçılığa sıçrayışı kaçınılmaz oluyordu.

“Mitolojideki tanrıçaların rolü, kadınların daha özgür, daha saygıdeğer bir duruma sahip oldukları daha eski bir çağı betimler,”* der Engels. Özgürlük, saygınlık ve söz sahibi olma durumu, onun ekonomide üstlendiği rolle ilgilidir ve doğal olarak “kadının erkeğe oranla ekonomiye daha fazla katkıda bulunduğu toplumlarda evreni yöneten ilahlar da tanrıçalar”** olacaktır.

Ancak tanrıçaların dikkati çeken özellikleri, otoriteyi değil, aydınlığı, sevgiyi, üretkenliği ve koruyuculuğu temsil ediyor olmalarıdır. Bu durum, kadının gerek toplum içinde, gerek de erkekle ilişkilerinde hükmedici ve baskın bir karakter olmayışıyla açıklanabilir. Onun ekonomideki baskın rolü toplumsal ilişkilerde eşitliğe gölge düşürür nitelikte değildir. W. A. Haviland, “Bazı toplumlarda kadın ve erkeğin eşit olduğu bilinse de, kadının erkeğe hükmettiği veya baskın geldiği bir toplum,

* Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 85.

** Haviland, William A., *Kültürel Antropoloji*, s. 413.

antropologlar tarafından bulunabilmiş değildir,”* derken bu düşünceyi desteklemektedir.

Mezolitik toplum klan düzeninde örgütlenmiş bir topluluktu. Bu “ekonomik ve tinsel çıkarlar, aynı kökenden geliş ve akrabalık ilişkileriyle birleşmiş” topluluk için, dıştan evlilik temel bir yasa haline gelmişti. Eş diğer klanlardan almıyordu ve alman cins, doğal olarak, ekonomide egemen bir role sahip kadın değil, erkek olmaktaydı. Hiçbir klan, ekonomisinin temel direğinden vazgeçecek kadar çıkarlarından habersiz değildi; hele de neslin devamını sağlayan çocuklar onun aracılığıyla dünyaya gelirken.

“Grup evliliği düzeninde ortaya çıkan ilkel klan topluluğu” işte bu nedenle, anayanlı, yani ana tarafından akrabalık ilişkilerine dayalı bir topluluk olabilirdi. “Birçok kadının birçok erkekle cinsel ilişki kurduğu grup evliliğinde babalık konumu belirsizdi. Çocuk annesini tanıyor, ama babasını bilmiyordu. Dıştan evlilik gereği akrabalar zorunlu olarak değişik klanlara ait olduğu için, çocuk her zaman annesinin klanından sayılıyordu ve babanın akrabası sayılmıyordu.”** Dolayısıyla erkeklerin, dünyaya gelmelerine neden oldukları çocuklar üzerinde hak ve nüfuzları bulunmuyordu. Onlar ancak kız kardeşlerinin çocuklarıyla akraba olmaktaydılar; yetki ve nüfuzları onlarla sınırlıydı.

Geçmişin bu gerçeği, yeryüzünde yaşayan çok sayıda topluluğun dilinde birer kalıntı olarak bugün bile ifadesini bulabilmektedir. Örneğin Alman dilinde yeğen sözcüğü yalnızca kız kardeş çocuklarını tanımlar. İngiliz dilinde ise “uncle” sözcüğü hem annenin, hem de babanın erkek kardeşlerini ifade eder. Büyük olasılıkla “uncle” başlangıçta yalnızca annenin erkek kardeşini tanımlamaktaydı. Ancak daha sonra diğerlerini de karşılar oldu. Bunları geçmişe ait toplumsal yapı-

* A.g.e., s. 144.

** Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 27.

lanmaların günümüze ulaşmış izleri ya da yansımaları **kabul** etmek olanaklıdır. Sak devletinde hükümdarlığın oğula **de-**ğil, hükümdarın kız kardeşinin oğluna geçmesi, geçen yüz- yılın Afrika devleti Aşanti hükümdarına erkek olduğu halde “nine” denmesi, Orta Asya-Semerkant’ta erkek hükümdarın, sahibe ya da hanımefendi anlamına gelen “afşin” sözcüğüyle adlandırılması da anayanlı anaerkil düzenden kalma alışkan- lıklar olmalıdır.

Mezolitik dönemde, kadının ekonomik ve toplumsal ya- şam içinde egemen rolü ve konumu öylesine güçlüydü ki, hem doğurganlık, hem de besin edinme etkinliğinden uzak- laşmak durumunda kaldığı yaşlılık dönemlerinde bile büyük bir değer kaybına uğramıyordu. Çünkü onun “hâlâ koruyucu bir işlevi vardı. O, bebekler, çocuklar ve hastalarla ilgilenebi- lirdi; şifalı otlar ve zehirler (öldürücü ve iyileştirici) hakkında bilgiliydi; bunları çevresindekilere sunma, gerektiği yerde de silah olarak kullanma yeteneğine sahipti.”

Verimliliği simgeleyen varlığı, yaşamın sürdürülmesinde ve korunmasında sahip olduğu işlev, tanrısallık yetenekleriyle ilişkilendirilmesi, giderek tanrıçalaştırılmasının nedeni ol- muştur.

Kadının, Mezolitik’té kazandığı bu üstün konumu Neoli- tik’in erken döneminde de, üstelik yeni kazanımlarla korudu- ğu görülür. Doğayla ve onun en önemli unsuru toprakla iliş- kilerinde kaydettiği derinliğe bağlı icatları Neolitik’i ortaya çı- karmıştır. Neolitik dönem onun omuzları üstünde yükselmiş, ancak zamanla konumunda tam bir altüst oluşu da beraberin- de getirmiş bir kültürel aşamadır.

Erken Neolitik (Yeni Taş) Çağ, Tarımın İcadı ve Anaerkil Düzenin Yapılanması (İÖ 6000 – 3000 Arası)

Neolitik Çağın Özellikleri

Günümüzden altı-yedi bin yıl önce başlayarak Endüstri Devrimi'ne kadar uzanan bir süreci kapsayan Neolitik'in ilk aşaması, insanın yerleşikliğe geçtiği, tarımsal üretim ile hayvancılığın gelişerek avcılık ve toplayıcılığın yerini aldığı evreye denk düşmektedir.

Tarımsal devrimin “yeryüzünün benzer, fakat birbirinden çok uzak üç bölgesinde, Ortadoğu'da, Meksika'da ve Çin Hindi'nde birbirinden bağımsız olarak başladığı; (...) Ortadoğu'daki tarım üretiminin on bin yıl, Orta ve Güney Amerika tarımının da sekiz bin yıl öncesine uzandığı”^{*} bilinmektedir. “Kuzey Tayland'da Spirit adı verilen bir mağarada bulunan fasulye, bezelye ve kök bitkilerin” ise “on bir bin yıl önce tarıma alınmış olduğu hesaplanmaktadır.”^{*} Ancak dünyanın diğer bölgeleri Neolitik'e biraz daha geç girmiştir.

Anadolu'da yer alan iki Neolitik merkezden elde edilen verilere bir göz atıldığında, bu dönem Neolitik'in özellikleri hakkında net görüşler edinmek mümkün olur.

Diyarbakır Çayönü'nde Neolitik yaşamın izleri İÖ 7250 ile 6750 arasına tarihlenir. Çayönü sakinlerinin taş temelli, kerpiç duvarlı evleri, tahılların koyulduğu depoları, obsidien, kemik ve boynuzdan aletleri, buğday ezme tokmakları, orakları, burgu taşları vardır. Kalıntılar yabani buğday ektiklerini, köpeğin yanı sıra koyun ve keçiye de evcilleştirdiklerini göstermektedir. Kilden hayvan figürleri ve kadın heykelcikleri,

^{*} Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, s. 169.

bakırdan biz, iğne ve boncuk da yapan Çayönü sakinlerinin, ölülerini, dizleri karınlarının altına çekili bir biçimde gömdükleri görülmektedir.

İÖ 6500-5650 arasına tarihlenen Konya Çatalhöyük'te de benzer bir yaşamın kalıntılarına rastlanmıştır. Avcılığın da yoğun bir biçimde sürdürüldüğü bu yerleşim biriminde köpeğin yanı sıra sığırın da evcilleştirilmesi; yabani buğday, bezelye ve arpa yetiştirilmesi söz konusudur. Kazıyıcı ve orakları, baltaları, öğütme ve perdah taşları, tokmakları, hayvanları, obsidienden yapılmış okları ve mızrak uçları vardır. Kili çanak, çömlek ile insan ve hayvan heykelcikleri yapmakta kullanılmaktadırlar. İnsan figürlerinin büyük bir kısmı cinsel işlevleri vurgulanmış kadına aittir. Onu doğururken, emzirirken ve cinsel ilişkide bulunurken betimlemişlerdir. Tapınak duvarlarını renkli boylarla, av sahneleri ve törensel sahneler, geometrik desenler resmederek süslemişlerdir.

Çayönü ve Çatalhöyük'te de görüldüğü gibi, Neolitik kültür insanı toprağa yerleşmiş, hayvansal ve tarımsal üretime geçmiş, "alet çantası"nı ve "yemek listesi"ni biçim ve içerik yönünden geliştirip zenginleştirmiş bir tiptir. O, ürününü depolarda ve çömlekler içinde korumakta, yemeğini kilden yaptığı çanaklar içinde pişirip yemektedir. Konusunu kendi yaşam gerçekliğinden alan somut figürlerin yanı sıra soyut desenler de geliştirecek kadar sanatsal bir incelik kazanmıştır. Onun artık tapınakları da vardır. Neolitik dönem tapınaklarında da kadın, eski çağlarda olduğu gibi, yine öne çıkmaktadır. Elbette bu, salt geçmişin alışkanlıklarıyla sürüp gelen bir durum değildir. Heykelleri, toplumun tamamında paylaşılan ona yönelik duygu ve düşünceleri kristalize etmektedir. Bu duygu ve düşüncelere kaynaklık eden gerçeklikse yeni ekonomik ve toplumsal yapı içerisinde de kadının üstlendiği rolün önemidir.

Tarımın Mucidi Kadındı

Kadın Neolitik süreci nasıl başlatmış ve geliştirmiştir?

Öncelikle belirtmek gerekir ki Erken Neolitik dönem insanının ürettiği ürünler Mezolitik'te topladıklarıyla büyük ölçüde ilişkilidir. Bir önceki dönemde toplanan yabani tahıl, bir sonraki sürecin başında ekilip biçilir olmuştur. Ancak bu gelişmenin bir çırpıda gerçekleştiği düşünülemez. Çünkü üretim sürecinin her aşaması ayrı bir altyapısal hazırlığı gerektirir. Üretim aletlerinin yeterliliği, bunları kullanma becerisi ve deneyimi, ürünün saklanıp korunması, kullanılması altyapısal hazırlıklar kapsamında ele alınacak konulardır.

İnsan, tarımsal üretim yapabilmek için, belirli bir bölgeye yerleşmiş olmak durumundadır. Orakları bulunmalı, depoları olmalıdır. Ürünü işleyecek tokmaklar, öğütme taşları ve pişirme kapları yapmalıdır. Bütün bunlar Mezolitik içinde aşama aşama gerçekleştikten sonra Neolitik'e ulaşılabilmiştir. Mezolitik kültürün "besin listesi"ne bakıldığında yabani buğday ve arpanın tüketilen yiyecekler arasında zaten var olduğu görülür. Bu besin maddelerinin yılın belirli aylarında toplanabildiği ve toplanan ürünün daha uzun süreyle kullanılma olanak ve gerekliliğinin korunma ya da saklanma sorununu beraberrinde getirdiği düşünüldüğünde, insanın depolar yapma nedeni anlaşılabilir.* Nitekim "Filistin'de Karmel Dağı yakınlarında Ürdün Nehri vadisindeki Mallaha'da on bin yıl önce inşa edildiği tahmin edilen yeraltı siloları bulunmuştur. Ambarların duvarları taşla örülmüş, içyüzleri sıvanmıştır."**

* Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür* adlı çalışmasında, Harlan'ın Anadolu'da yaptığı bir deneyden söz etmektedir. Harlan çakmak taşından yapılma bir orakla saatte bir kilogram kadar yabani buğday başağı kesmiş, verimli bir bölgede toplayıcı bir ailenin üç haftalık bir çalışma sonunda bir yıllık buğday toplayabileceğini kanıtlamıştır. Bu deney Mezolitik kültür insanının kısa bir süre içinde topladığı ürünle bir yıl geçirebileceğini göstermektedir.

** A.g.e., s. 171.

Öte yandan aynı bölgede çakmaktaşıdan yapılmış oraklar da bulunmuştur. Sap kesme işinde kullanılan bu aletler, Mezolitik toplayıcıların biçme aletleridir. Toplanıp saklanan yabani tahılın işlenmesi ve pişirilmesi için de hammaddesi kil olan kaplar icat edilmiştir.

Yıllık besininin bir bölümünü toplayarak depolayan, bu iş için özel aletler geliştiren, ağır ve kırılğan oldukları için taşınması güç çanak çömlekler yapan bir topluluğun göçebe bir yaşam sürmesi düşünülemez. Üstelik taşıma işinde kullanılabileceği yük hayvanını da henüz evcilleştirmemiştir. O, toprağa olduğu kadar depolarına, aletlerine ve çanak çömleklerine de bağlı olmak durumundadır. Neolitik'e giden yolun taşları Mezolitik içinde böylece döşenmiş, yol boyunca emin adımlarla ilerleyen insan sonunda ona ulaşmıştır.

Mezolitik'ten Neolitik'e geçişte ele alınması gereken temel nokta, gözlem, birikim, deneyim, beceri ve çalışmayı içine alan emek konusudur. Emek, üretim aletini de, ürünü de ortaya çıkaran temel dinamiktir ve kuşkusuz özel olarak ele alınmayı hak eder.

Mezolitik kültürün toplayıcılarının kadınlar olduğunu daha önce söylemiştik. Yumuşakçaları, yumurtaları, mantarları, kökleri, otları, kabuklu yemişleri, meyveleri, balı ve yabani tahılı onlar toplamaktaydılar. "Etnograflar çağdaş Avustralyalı toplayıcıların üç yüze yakın yenilebilir bitki tanıdıklarını"* belirtiyorlar. Kuşkusuz Mezolitik dönem kadını da benzeri bir bilgiye sahipti. Bu bilgi onun doğaya yönelmiş ilgi ve dikkatinin bir ürünüydü. Yabani buğday ya da arpa tanesi olgunlaştığında, sararmış başaktan koparak yere düşüyor, toprağa karışıyordu. Onun düştüğü yerde ertesi yıl yeni bir bitki beliriyor ve bu döngü her yıl tekrarlanıp duruyordu. Bitkinin yaşam döngüsünü izleyen toplayıcı kadın, tohumu barın-

* Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. '30.

dıran başağı ne zaman ve ne kadar kesmesi gerektiğini öğrenmişti. Öğrendiği bir diğer şey de başakların tümünün kesilmemesi gerektiği idi. Çünkü kalan tohumlar yeni bitki oluşumunu sağlamaktaydılar.

Doğa olaylarını ve tohumun toprağa dökülüşünü, filizlenip büyümesini, başakların oluşumunu gözleyen kadın, aynı süreci “yapay bir biçimde tekrarlamayı” denemiş olmalıdır. Bu deney onun toprakla ilişkisini güçlendirmiş, tarımsal ekonominin diğerlerinin önüne geçmesi ile de kadın giderek toprakla özdeşleştirilir olmuştur.

Kadın ve Toprak Özdeşliği

Zühre İndirkaş, Çatalhöyük bulgularını değerlendirirken, “Bu çağ insanının yaradılış olgusunu kadın-erkek birleşmesi ve doğum olayı ile bağlantılı olarak algıladığını”* vurguluyor. Yunan adalarında rastlanan ve Neolitik döneme özgü erkeklik organının kutsanma seremonisi de aynı çerçevede değerlendirilebilir. O, artık “üreme eyleminin fizyolojik özelliklerini” keşfetmiştir. Kadın, erkeğin rahmine gönderdiği tohumlarla hamile kalmaktadır. Bu tohumlar, kadın bedeni içinde canlanmakta, büyüyüp olgunlaştıktan sonra dünyaya gelmektedir; tıpkı rahmine düşen tohumu canlandırıp, yeryüzüne çıkaran toprakta olduğu gibi. O halde, toprak, tohuma hayat veren, doğurgan bir dişi ve anadır.

Toprak ve kadın tohuma can veren işlevleri ve topluma besin sağlamada üstlendikleri rol bakımından gerçekten büyük benzerlik taşımaktadırlar. Buna kadının toprağı ekip ürünü biçmesi gibi fiili bir ilişki eklenince, bu özdeşleşme kaçınılmaz olmuştur.

* İndirkaş, Zühre, *Ana Tanrıçalar Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*, s. 1.

“Toprak bizim annemiz, gök bizim babamız. **Gök toprağı** yağmurla dölleri ve yer bitki ve tahıl verir. Bu inanış tarımla ilgili pek çok inanışın ana temasını oluşturur.”*

Ana ile özdeşleştirilen toprak öylesine kutsaldır ki bazı toplumlar onunla ilgili ciddi yasaklar koyarlar. “Umatilla kabilesinin Kızılderili kahini Smohalla, müritlerine toprağı eşelemeyi yasaklar; çünkü “tarım için annemizin bağırını yaralamak, kesmek, yırtmak ya da tırmalamak günahtır.” Şöyle der: “Benden toprağı ekmemi mi istiyorsunuz? Annemin bağırına bıçak mı saplayacağım yani? Benden otları ve buğdayı toplamamı mı istiyorsunuz?... Nasıl yolarım annemin saçlarını?”* Kutsallaştırmanın tabulaştırmaya dönüştüğü uç bir örnek.

Toplumların büyük bir bölümü toprağı anneyle özdeşleştirip kutsarken, doğallıkla, yukarıda sözünü ettiğimiz biçimde tabulaştırmaktan da uzak duracaktır; yoksa ne onun özünden çıkardığı yaşamlardan yararlanabilir, ne de yeniden dünyaya gelebilmek için bağırında açtığı yere sığınabilir. Bu nedenle tabulaştırarak dokunmamak yerine, sunduğu olanaklardan bol bol yararlanmak yoluna gitmiştir. Onu ekip biçmiş, ondan evler, ambarlar, çanak, çömlek yapmış, ona ölülerini gömmüştür. Saçlarını (bitkileri) yolmasa da kesmiş; bunlarla beslenmiş, giyinmiş ve pek çok aletini yapmıştır.

Toprakla kadın ve toprağın verimliliğiyle kadının üretkenliği arasındaki ilişki topluma, ekip biçme işinde bu ilişkiden yararlanma düşüncesini de vermiştir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan kabilelerde yakın dönemlerde dahi bu ilişkiden yararlanmak için kimi uygulamaların geliştirildiği görülür. Örneğin, “Orineca Kızılderilileri, mısır ve kök ekme işini kadınlara bırakırlar; çünkü kadınlar nasıl hamile kalmayı biliyorsa, bunların ektikleri tohumlar da erkeklerin ektikleri tohumlardan daha bereketli olur ve daha fazla meyve verir.”*

* Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 245, 248, 259.

“Doğu Prusya’da kısa bir süre öncesine kadar çıplak bir kadının tarlaya bezelye ekmeye gitmesi âdeti vardı. Finlilerde kadınlar tarlaya tohumları, âdet gördükleri dönemlerde giydikleri giysilerle, bir fahişenin ayakkabısı içinde ya da gayri meşru bir çocuğun çorabında taşırlar. Böylece oldukça güçlü bir cinselliği çağrıştıran insanların taşıdığı eşyalarla temas eden tohumların verimli olacağı düşünülür. Kadının diktiği pancarlar tatlı, erkeğin diktikleri acı olur. (...) Almanlarda tohumları eken, özellikle evli ve gebe kadınlardır.”*

Kadının cinselliği ile ilgili kan akıntılarını “dişi cinsin özünde var olan can verici gücün birer belirtisi” sayan toplum, ona ait bu akıntıları da tarımsal etkinlik sürecinde kullanma eğiliminde olmuştur. “Kuzey Amerika’da, ekinlere kurt girdiğinde, aybaşı görmekte olan kadınlar geceleri dışarı çıkıp tarlalarda çırılçıplak yürürler. Benzer alışkımlar Avrupa köylüleri arasında hâlâ sürmektedir. Plinius, aybaşı kadınların yalınayak, saçlarını omuzlarına dökmüş, eteklerini kalçalarına kadar kaldırmış bir durumda tarlalarda dolaşmalarını, zararlı böcekleri yok etmenin bir yolu olarak salık veriyordu.”**

George Thomson, bu düşüncenin altında, “böyle dönemlerde kadın gövdesinde yüklü olduğuna inanılan doğurgan gücü ekinlere dökme” isteğinin yattığını düşünmektedir. Aslında konuyla ilgili bütün uygulamalarda aynı istek ve düşünüş biçiminin yönlendirici rolü bulunduğu söylenebilir.

Kadının Çok Yönlü Etkinlikleri

Bu dönemde kadının tarımsal üretimin değişik süreçlerinde üstlendiği rol yalnızca ekip biçmeyle sınırlı da değildir. Buğday ya da arpayı işleyen, ekmeği yapıp yemeği pişiren, ye-

* A.g.e., s. 325.

** Thomson, George, *Ege Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, Tarih Öncesi Ege*, cilt 1, s. 255.

meği pişirmek ve saklamak için çömleği icat eden de odur. O, toprakla uğraşırken, suyla teması durumunda kolay şekil alabilen yapısını keşfetmiş; bu özelliği ona, topraktan muhafaza ve pişirme kapları yapma ilhamını vermiştir. Zaten önceki dönemlerde de kap kacak yapımı onun işidir. Ancak o zamanların koşullarında bunu yalnızca su kabağı, kafatası ve deri gibi malzemelerden yapabilmektedir. Çömlekçiliği bir sanat dalı olarak geliştiren kadınların bazı toplumlarda bu işi “mutlak bir sessizlik içinde yaptıkları” ve çalışmaları esnasında bulundukları kulübelere “erkekleri yavaştırmadıkları”^{*} belirlenmiştir. Yine analarına çömlek yapımında yardımcı olan, onları yakından izleyen, kendini onlara benzeten ve öğüt ve uyarılarına dikkat kesilenler yalnızca kız çocuklarıdır. Bu yaklaşımı, eşitlikçi bir toplumda cinsler arası rekabetin belirtilerinden biri saymak olanaklıdır.

Doğa ile ilgisi ve ilişkisi çerçevesinde onun bütün ürünlerini inceleyen kadın, keteni, pamuğu ve yünü ipliğe çevirmeyi de öğrenmiştir. Kirman bu dönemin icadıdır ve kadının üretim etkinliklerinin bir parçası olmuştur. Öyle ki, kadın öldüğünde artık kirmanla gömülmektedir. Bu icadın ardından dokumacılık gelecektir. İlk dokumacılar da kadınlardır ve doğal olarak ilk kumaşın tezgahı onların hünerli parmaklarıdır.

Kadının doğa ve onun en önemli unsurlarından biri olan toprakve ürünleriyle kurduğu bu pozitif ilişkiden nasıl tarımsal ekonomi doğmuşsa, aynı yaklaşımın ve gücün hayvancılığın doğumunu da desteklediği söylenebilir.

Helmut Uhlig, “Yeni Gine’deki Papua kadınlarının annesiz domuz yavrularını emzirmelerine tanık olduğunu”^{***} yazıyor. Bu durum bize hayvanların evcilleştirilmesiyle ilgili varsayımlar üretirken, ne gibi bir yol tutturmamız gerektiğine dair ki-

^{*} Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 38.

^{**} Uhlig, Helmut, *Avrupa’nın Anası Anadolu*, s. 36.

mi ipuçları vermektedir. Bu davranış biçiminin evcilleştirme sürecinin başında ya da herhangi bir aşamasında yaygın bir uygulama olduğunu iddia edemeyiz, ama erkek tarafından yakalanarak yerleşim yerine getirilmiş ve burada tutulmuş hayvanın evcilleştirilmesinde kadının, en azından beslenme sorunlarını çözerek rol oynamış olduğunu düşünmekteyiz.

Arkeolojik kalıntılar, Mezolitik kültürün yemek listesinde yabani koyun, keçi, sığır, domuz gibi otobur hayvanların bulunduğu bilgisini vermektedir. Bu durum, Mezolitik avcılarının daha çok adı geçen türleri avladıklarını gösterir. Topladıkları tahılı ambarda tutma alışkanlığı, aynı işi hayvansal besinler için yapabilme düşüncesini de yaratmış olmalıdır. Yakalanan çok sayıda hayvanı bir seferde tüketmeye çalışmak yerine, çitlerle çevrili bir alanda ya da kapalı bir yerde tutup gerektiğçe tüketmek akılcı bir yoldur. Zihinsel ve fiziksel kapasitesi günümüz insanından farksız Mezolitik ya da Neolitik insanın da besin sorununun çözümünde bu yola başvurması doğal kabul edilmesi gereken bir davranıştır.

Çitlerin arkasında tutulan ve kadınlar tarafından beslenen hayvanların bir süre sonra yavrulayarak çoğaldığının gözlenmesi ile hayvancılığın erken dönem Neolitik kültür ekonomisinin bir dalı olarak gelişmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Hayvanlar yeni yaşam tarzları içinde çoğalırken hem bu tarza alışmış, hem de mutasyon sonucu genetik farklılaşmaya uğramıştır.

Kimi bölgelerde, dağ yamaçlarının ve bozkırların zarif hayvanları olan geyik ve karacaların nesillerinin korunması ve çoğaltılması amacıyla bazı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmaların bir bölümü hayvanların sınırlı alanlar içinde tutularak beslenmeleri ve çoğaltılmalarını kapsamaktadır. Doğada kendi yiyeceğini bulan ve özgürce çoğalan geyik ya da karaca, sınırlı bir alanda beslenip çoğaltıldıktan sonra tekrar doğaya salıverilememektedir. Salınması durumunda do-

ğal yaşam koşullarına uyum sağlayamadıkları, yabanılarm aktivitelerini sürdüremedikleri görülmüştür.

Erken Neolitik'te insan tarafından tutulan kimi otoburların başına gelen de budur.

Hayvancılık ekonomisi hayvanların beslenmesi, bakımı, çoğaltılması ve ürünlerinden yararlanılması etkinliklerini kapsar. Bu etkinliklerin kadın ve erkek tarafından paylaşılması söz konusudur. Erkek onu avlamış, yerleşim birimine getirmiş; kadın onu beslemiş ve ürünlerini değerlendirme yoluna gitmiştir. Zamanla çoğalan ve sürüler oluşturan hayvanların sadece çitler arkasında ya da kapalı mekanlar arkasında tutularak beslenmesi olanağı ortadan kalkmış, insana alışmış bu hayvanların doğadan beslenebilmeleri için yine doğaya, ama bu kez insanın güdümünde dönmeleri gerekmiştir. Onları güden ise, niteliği gereği, erkek olacaktır. Fizik güç ve hareket üstünlüğü olan bu cinsin uzak mesafelere yolculuk yapmasında toplumsal yaşamın devamı açısından herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. O, sürüyü uygun yerlere götürüyor, beslenmesine yardımcı oluyor, köpeğiyle koruyordu. Kadın ise süt sağıyor, sütü yoğurt ve peynire dönüştürüyor, eti pişiriyor, yünü iplik yapıp kumaş dokuyor, sonra da giysi dikiyordu.

Görüldüğü gibi hayvancılığın Neolitik ekonominin bir dalı olarak ortaya çıkmasında ve gelişmesinde kadın emeğinin büyük bir payı vardır. O, emeğini bu alanın pek çok kolunda da harcamakta ve böylece toplum için taşıdığı önem biraz daha artmaktadır. Ancak hayvancılığın sürdürülebilmesinde erkeğin gücüne ve emeğine duyulan gereksinme, onun da bu alandaki etkinlik ve dolayısıyla toplumsal alanda önemini yükselten bir faktör olmuştur.

Uzun Evlerde Kadın Egemenliği

Erken Neolitik dönem insanının artık kerpiçten yapılma evlerde barındığını görmekteyiz. Çatalhöyük, Çayönü, Hacılar gibi Anadolu'nun; Tasien, Badarien ve Amratien gibi Kuzeydoğu Afrika'nın; Yakındoğu, Avrupa, Urallar ve Çin Hindi'nin Neolitik merkezlerinde yer alan evlerin hemen hepsi kerpiçtendir. Ancak yırtıcı hayvanlar ve düşmanlardan korunmak isteyen bazı Neolitik toplumlarda evlerin bataklık bölgelerde ya da sığ göllerde direkler üstüne yapıldığı bilinmektedir. İsviçre'de bu tür evlerin kalıntılarına rastlanmıştır.

Kerpiç evlerin bir kısmı, neredeyse tüm klanı barındıracak şekilde, dörtgen bir plan üzerinde uzunca inşa edilmiştir. "Tuna ve Ren nehirlerinin ormanlık bölgelerinde yaşayan Orta Avrupa Neolitik boyları, uzunlukları 35 metreye kadar varan evler yapıyorlardı."* Kristof Kolomb öncesinde Amerika'da insanlar "uzun evler denilen ortak evlerde yaşıyorlardı."** Tüm bir soy aynı yerde ikamet etmekteydi. Arthur Wright'ın ifadesine göre, "Senekalı İrokualar da uzun evlerde oturmaktaydılar"*** ve bu evlerde bir kamu hizmeti sayılan yönetim işi, evin çekilip çevrilmesi kadınlara aitti. O, kocasını, yani erkeği başka bir klandan alıyor, kendi uzun evine getiriyordu. Kadının uzun evine yerleştikten sonra erkek, artık bu yeni klan için çalışmak zorundaydı. Üretimine katkı sunduğu çocuk ise ona değil, annesine, yani kadına aitti. Kadın evde ve klan içinde yalnızca önemi ve itibarı yüksek bir kişi değil, aynı zamanda yönetsel gücü de olan bir varlıktı. Erken Neolitik kültüre özgü "klan içi demokrasi"nin işleyişinde önemli bir rolü bulunmaktaydı.

* Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 39.

** İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 61.

*** Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 68 (Arthur Wright'tan akt.).

Ortaklaşa Üretim, Ortaklaşa Tüketim ve Klan İçi Demokrasi

Toplumsal yaşamın hemen her boyutunda ağırlığı hissedilmesine rağmen kadının, klan içinde otoriteyi ve baskıyı temsil eden bir cins olduğu da söylenemez. Üretimin toplumsal niteliği, böyle bir sonucun ortaya çıkmasına izin vermemekteydi. Ekonomik yaşam içindeki payları değişse de avcılık, balıkçılık, toplayıcılık, tarımsal üretim ve hayvancılığı yan yana sürdüren Neolitik toplumda üretici güçlerin geniş çaplı bir üretim için yeter düzeyde gelişmemiş oluşu, bütün bu işlerin tümünün el birliği ile yapılmasını zorunlu kılmaktaydı. Neolitik insanın, ayakta kalabilmek için, tüm bireylerinin ortaklaşa çalışmasına gereksinimi vardı. Bu nesnel gerçeklik, üretim ve sosyal yaşamla ilgili geleneklerin toplumsal nitelik taşımasına yol açmaktaydı. Gordon Childe, “Çağdaş Afrika köyünde köyün tüm kadınları(nın) birlikte çalıştıklarını, söylediklerini ve bilgi alıp verdiklerini, birbirlerine yardım da ettiklerini”* söylüyor. “Tarih öncesi çağların Neolitik köylerinde bulunan tüm kap kacakların yeknesak bir benzerlik, bir örneklik yansımaları”* da bu işbirliği ve ortaklaşa çalışmanın ürünü örneklerdir.

Klan, kadının üstün konumuna ve anaerkil yapısına rağmen, ilkel bir demokrasinin egemen olduğu, ortaklaşa üretim yapan, eşitlikçi bir toplumdur.

Ortaklaşa üretim, toprağa yerleşmiş klan için ortaklaşa mülkiyeti zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla Erken Neolitik dönem boyunca tarım, hayvancılık ve av alanlarının, evlerin, hayvanların ve bazı araçların mülkiyeti de tüm topluma ait olmaktaydı. Yalnızca ok, yay, kazma, balta ve benzeri aletler ile takılar yapanın mülkiyetindeydi. Klan üyelerinin herhangi bir birikim yapmaları olanaklı değildi. Ortaklaşa üretim eşit

* Childe, Gordon, *Kendini Yaratın İnsan*, s. 74.

ve adil bir paylaşım beklentisi yaratıyor, toplum da bu beklentiye uygun davranıyordu.

Böyle bir toplum yapısı ve işleyişi, kadının, sahip olduğu kilitle role rağmen, diğerlerini ezen ve baskı altına alan hegemonik bir karaktere dönüşmesine izin vermemekteydi. Önemliydi, değerliydi, güçlüydü, üstündü, ama otoriter bir hegemon değildi. O, sevilen, sayılan, koruyucu, üretken, merhametli ve aynı zamanda büyümlü güçler taşıyan, toplumun atası bir tanrıçaydı. Erken Neolitik dönem sonuna dek bu konumu sürdürdü. Paleolitik çağ insanının taştan figürlerini yapıp taptığı bu varlığa, Neolitik'te kil figürleri yapılarak tapılıyordu.

Kadın Artık Göklerdeydi

Kiev'de Tripolye köyü yakınlarında bulunan eski bir evde balçıktan yapılmış bir ev maketine rastlandı. "Maketin içinde tane ezen, sobanın başında da ocağın koruyucusu sayılan bir kadın figürü duruyordu."* Maket ve içindekiler kadının evin ve yaşamın koruyuculuğunu sağlamasını garantilemek için yapılmış büyü malzemeleriydi.

Çatalhöyük'te bulunan otuz üç adet kadın heykelinin her biri, arkeolog James Mellaart'ın da belirttiği gibi, tanrısal figürlerdi. Hacılar'ın iri kalçalı, dolgun memeli kadın heykellerinin de bereket ve koruyuculuğu simgeleyen tanrıçalar olduklarına hiç kuşku yoktur.

"Girit'te de Anadolu'da olduğu gibi, uzun bir barış ve sükûn çağının ortaya attığı matriarkal görüşlerin etkisi altında tanrıçalar önemli bir yer almaktadırlar. Neolitik dönemden başlayarak tüm Anadolu ve Ege Bölgesi'nde olduğu gibi Girit'te de en çok üreme uzuvları belirtilmiş ilkel kadın heykelcikleri her şeye hayat veren ve her şeyi tekrar kucağına alan büyük bir tabiat tanrıçasına tapılmış olduğunu göster-

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 54.

mektedir. [...] Girit döneminde tanrıçaların ön safta gelmelerine uygun olarak din törenlerinde kadınlar büyük rol oynamaktadırlar.”*

Kısaca kadın, Mezolitik dönemde olduğu gibi, Erken Neolitik dönemde de ekonominin, sosyal yaşamın ve inanç sisteminin odağında yer alan temel devindirici güçtür ve insanın düşünsel evreninde işgal ettiği yer, bu nesnel gerçekliğin yansımasından başka bir şey değildir. Kadın, insanın düşün evreninde öylesine derin bir yer edinmiştir ki, ekonomik ve toplumsal yaşam içinde binlerce yıl boyunca süregelen değişimlere rağmen, kendisinde bu değişmelere bağlı yeni imajların oluşumuna ve gelişimine direnme gücü bulabilmiştir.

* Mansel, Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 51, 55.

Geç Neolitik Çağ, Anaerkil Düzendan Ataerkil Düzene Geçiş (İÖ 3000 Sonrası)

Altyapısal Değişimler ve Yeni Üretim Sürecinde Kadının Rolü

Dünyanın ilk Neolitik yerleşmelerinin yağmura bağılı kuru tarımın yapıldığı merkezler olduğı belirtilmişti. Bitkinin yaşam döngüsünü izleyen insan, anılan merkezlerde bu süreci yapay bir biçimde taklit ederek, çeşit ve miktar bakımından sınırlı ölçülerde bir tarımsal üretim gerçekleştirmişti. Üretiminin çapı küçüktü belki, ama attığı adım devrimsel bir nitelik taşıyordu; böylece doğanın güçlerinden daha fazla yararlanabileceğı düşüncesini edinmiş ve etkinliklerine bu doğrultuda hız vermişti.

Üretim aletlerinin İÖ 6000-3000 yılları arasında büyük bir hızla geliştiğı ve çeşitlilik kazandığı görölmektedir. Gelişme ve çeşitlilik kuru tarımın yapıldığı bölgelerde ortaya çıkmıştı, ancak daha sonra yerleşmelerin merkezi dünyanın 30 derece kuzey paraleline kaymaya başladı. Yeni yerleşim alanları Kuzeydoğı Afrika'dan Çin Hindi'ne kadar uzanan, benzer coğrafi koşullara sahip Nil, Fırat, Dicle, Me-Kong ve Sarı Nehir delta ve vadileriydi.

Bu bölgeler, insanın üretim sürecinde yeni atılımlar gerçekleştirebilmesi için gereken olanakları barındırmaktaydı. Karların erimesiyle ve yağmur mevsiminde yılda birkaç kez taşan nehirlerle sulanıyor, alüvyonlarla besleniyordu. Güneş de deltalara karşı kendini hiç sakınmıyor, enerjisini taşıyan ışınlarını cömertçe sunuyordu. Kısacası, tarımsal üretim için paha biçilmez bir değere sahip nem, güneş ve alüvyonlu toprak bu bölgelerdeydi ve insan tarafından keşfedilmeyi bekliyordu.

Nil vadisinin ilk yerleşimcileri yakın çöllerde yer alan vahaların sakinleri oldu. Kuraklık ve su kaybı onları deltaya itmişti, ancak burada da yerleşim yeri olarak kuru tarım yapabilecekleri dar alanları seçmişlerdi. Yabanıl buğday ve arpa ekıyor, ilkel çanak çömlekler yapıyorlardı. Onlardan beş yüz yıl sonra İÖ 4500’de bölgede görülen Tasien kültür insanlarının da benzer bir yaşam sürdükleri, farklı olarak keçi besledikleri ve ölülerini yanlarına yiyecek bırakarak özel mezarlara gömdükleri görülmektedir. Tasien kültüründen beş yüz yıl sonra Nil’in doğu kıyısında yaşamış Badârien kültürü ise daha ileri bir aşamayı temsil eder. Tarımsal üretim, hayvancılık ve sanatta görece bir yetkinleşme sağlamışlardır. Fildişinden tarak ve kaşıklar, arduvazdan paletler, kadın heykelcikleri ve bakırdan boncuklar yapmaktadırlar. Merkezi Yukarı Mısır olan Amratien İÖ 3600’de Badarien’in üstünde yükselen kültürel bir aşamadır. Daha ileri bir tekniği ve ustalığı yansıtır. Amratienler, kerpiçten yapılma binalardan oluşan büyük kentler kurmuşlardır. Sanatta önceki kültüre ait düzeyin çok üstüne çıkmış, çeşitli malzemeler kullanarak çok geniş bir alana hitap eden aletler yapmışlardır. İÖ 3400-3100 yılları arasında yer alan Gerze kültürü ise Mısır’da sülaleler öncesi dönemin son evresidir ve Amratien’in üstünde yer alır. Bu evrede üretim güçleri oldukça gelişmiş, üretim boyutlanmış, sanat çok ileri bir düzeye ulaşmış, toplumsal katmanlaşma ortaya çıkmıştır. Üç yüz yıllık Gerze kültürünü, krallığın kuruluşu ve sülaleler dönemi izleyecektir.

Mısır’da kalıntıları günümüze ulaşan bu kültürel yapılanmalar aşamalı bir ilerleme ve geçişin çarpıcı örnekleridir. Benzer bir gelişme Mezopotamya’da da yaşanmıştır.

Mezopotamya deltasının ilk yerleşimcilerinin İÖ 4500-4000 yılları arasında burada ikamet eden Obeytliler olduğu bilinir. Ancak bölge daha önce de pek çok Erken Neolitik dönem köyüne ev sahipliği yapmaktaydı. Bu köyler yabanıl tahıl yetiştir-

ren, keçi, koyun, sığır gibi bazı hayvanları evcilleştirmiş, ilkel bir çanak çömlek yapım tekniğine sahip, toplumsal katmanlaşmanın olmadığı eşitlikçi toplulukları barındırıyordu. Mezarlarında ölüleri aynı koşullarda yatmaktaydılar. İÖ 4500'lerde deltaya gelmezden önce Obeytliler de kuşkusuz bu köylerden birinde yaşamaktaydılar. Çünkü İÖ 4500'lerin başında delta da yarattıkları, ancak önceki yaşamın donanım ve birikimlerini kullanarak yaratabilecekleri bir kültürdür. Obeytliler bataklık-ları kurutup tarıma açarken dokumacılık, dericilik, metal işle-meciliği, duvarcılık, çanak, çömlek yaparken, önceki bilgi, bi-rikim ve deneyimlerinden yararlanmışlardır. Ancak şimdi üze-rinde yaşadıkları topraklar onlara, öncekilerden farklı olarak, üretimin boyutlarını alabildiğine artırabilmeleri ve toplu yaşa-mın her alanında devrimsel nitelikte devasa adımlar atabilme-leri için elverişli olanaklar sunmaktadır. Onlar birikimlerini do-ğanın olanaklarıyla birleştirmiş ve gelişme denen olgunun ka-pısını sonuna dek açmışlardır. Obeyt, yarattığı kültürün etki ve izleri günümüze ulaşan "Sümer'i uygarlaştıran güçtür."

Sümer ise tarihte gelişmenin dinamiği olmuş pek çok ilke imza atmış bir delta uygarlığıdır. Saban, tekerlek, çömlekçi çarkı, çivi yazısı, yelkenli tekne ve ilk yasa metinleri onun ürün-leridir. Bu ürünlerin hepsi

önceki yaşam biçimlerini te-melinden sarsmış, yepyeni oluşumların ortaya çıkması-nı sağlamıştır.

Öncelikle belirtmek ge-rekir ki Sümer'de ortaya çı-kan aletler erkekler tarafın-dan üretilmişti. Önceki çağ-larda kaba taşları yontan ve av işlerinde kullananlar ya da bakıra şekil verenler on-

Sümer'den bir çivi yazısı örneği.

lardı. Alet yapım tekniklerine dair bir birikimi elinde tutanların, aynı zamanda bunları geliştirip yeni kullanım alanlarına uyarlayanlar olması kaçınılmazdır. Sümer erkekleri de sahip oldukları yetenek ve becerileri günün koşullarına uygun yeni aletler icat etmek için devreye soktular. Aletlerini tarımsal üretimin işleyişinde doğrudan kullandılar. Bu durum onlara yeni ekonomi içinde önemli bir güce dönüşme fırsatı verdi. Üretim etkinliğinde kadının ve erkeğin üstlendiği rollere dair değişimler böylece başlıyordu.

Erkek sabanı icat etmekle kalmamış, aynı zamanda değerli aletini öküze de koşmuştu. Bu işi ilk kez Mezopotamya deltasında yapmıştı ama bir süre sonra diğer toplumların erkekleri de sabanı yapıp kullanmayı öğrenecek ve toprağı onunla yaracaktı.

Öküzlere koşulmuş sabanın gerisindeki erkek, kadının çapıyla sürebileceğinden çok daha büyük bir alanı işlemekteydi. Toprak verimli, aletler gelişkindi. Sonuçta beklenen verim elde edildi ve üretim artışı gerçekleşti.

Geç Neolitik'in gerisinde kalan yüz binlerce yıl boyunca av alanları, toprak, besin, konut ve ateş gibi nesneler klanınken, avadanlıklar onları yapan ellere aitti. Ancak o zamanlar ustanın ürettiği aletle ilgili mülkiyet hakkı, ona toplum içinde özel bir yer ya da ayrıcalık kazandırmamaktaydı. Çünkü bunlarla elde edilen besinin topluluğun yaşamını sürdürmesinde sınırlı bir payı vardı. Ama Geç Neolitik dönemde çapı genişlemiş üretim, varlığını, saban, vb. aletlere ve onları yapıp kullananlara borçluydu. Dolayısıyla hem bu aletler, hem de ustaları ve kullanıcıları olan erkekler özel bir yere ve değere sahip olacaklar, giderek ayrıcalıklar kazanacaklardı. Çünkü onların emeği ve aletleriyle ürün artışı gerçekleşmiş, topluluk daha fazla doyar olmuştu. Toplum, varlığını erkeğin emeği ve üretilen mülkiyetinde bulundurarak kontrolünü de elinde tuttuğu aletler üzerinde geliştirecekti.

Aynı olgu çömlek yapımında da yaşandı. Yiyeceklerin saklanması ve pişirilmesinde özel bir yere sahip çömlek, önceleri kadınlar tarafından yapılıyordu. Çömlekçilik onun özel sosyal statüsünü pekiştiren bir daldı. Erkeğin çömlekçi çarkını icat etmesinden sonra ise durum değişti. Çarkı yapan işi de yapar olmuştu. Kadın ve erkek bu alanda rekabet eder duruma geldi. Ancak kadının söz konusu rekabette öne geçmek bir yana, yerini koruma şansı bile yoktu. Çünkü o, saatlerce süren bir çabanın sonucunda yalnızca bir adet çömlek yapabilirken, “yapay bir tekerleğin ortasına çamur koyup, tekerleği çevirince (erkek), elle birkaç günde yapamayacağı işi, birkaç dakikada yapmayı başarabiliyordu.”* Kadının el işi, erkeğin “mekanize endüstrisi” karşısında yenilmeye mahkumdu. Tarımsal üretimde üstlendiği rol dar bir alanla sınırlanan kadın, çömlekçiliği de erkeğe bırakmak zorunda kaldı.

Saban, tekerlek ve çömlekçi çarkından sonra dokuma tezgahı da icat edilmişti ve her ne kadar tezgah başında çalışan kadın olsa da, tezgahın efendisi, yani mucidi erkekti. Kadının üretim süreçlerindeki etkinliği böylece aşamalı bir biçimde yavaş yavaş geriledi. Bir başka gelişme de zanaatın basit ev ekonomisi içinden çıkarak başlı başına bir iş kolu olmaya doğru evrilmesiydi. Artık toplumun bir kesimi marangoz-dülger, dabakçı, yontucu, metalurji ustası vb. idi. Bu ustaların çoğu da erkekti.

Öte yandan bazı toplumlarda evcil hayvan sayısının artışına bağlı olarak hayvancılık tarımsal ekonominin önüne geçerken, sürünün beslenme, yani var olma sorununun çözümünde aktif bir rol oynayan erkeğin emeği de, hayvansal ürünlerin işlenişindeki etkinliğine rağmen, kadın emeğini geride bırakmıştır. Bu durum hayvancı, göçebe toplumlarda erkeğin sosyal statüsünde meydana gelen hızlı yükselişin en önemli nedenidir.

* Childe, Gordon, *Kendini Yaratan İnsan*, s. 93.

- “Neolitik başında dünya nüfusunun en çok beş milyon kişi olduğu”* hesaplanmaktadır. Demografik dağılım konusu da göz önüne alındığında, bu sayısal değerin bir hayli düşük olduğu anlaşılır. Ancak yerleşik yaşama geçişin ardından, üretim güçlerindeki gelişime bağlı bir biçimde ortaya çıkan besin artışı, zaman zaman yaşanan kıtlıklar, salgın hastalıklar, çocuk ölümleri ve savaşların baltalamalarına rağmen, Neolitik’le birlikte insan sayısında bir çoğalmaya yol açmıştır. Üretim artışının neden olduğu nüfus artışı ise türün devamını garantilemektedir. Bu pozitif devinimde erkek emeğinin rolü azımsanmayacak kadar büyük olup sahibini güçlendirmeye adaydır. Nitekim bir süre sonra, ekonomik yaşamda emeğiyle öne çıkan erkek, sosyal yaşamda da nüfuz ve etkisini artıracak ve yeni koşullara uygun, baskın bir güce dönüşecektir.

Erkeği Otoriter Bir Güç Haline Getiren Yeni Sosyoekonomik Yapılanmalar

Geç Neolitik’e kadar sosyoekonomik yapı içerisinde üstlendiği rol bakımından erkekte daha önemli bir pozisyonu olmasına, itibarının yüksekliğine ve hatta tanrıçalaştırılmasına rağmen, kadının erkekle eşit haklara sahip olduğunu belirttik. Baskıyı, otoriteyi temsil eden bir cins değildi kadın. Bu durumun nedeni üretimin ve paylaşımın toplumsal ya da toplumcu niteliğiydi. Eşitlikçi yaşam tarzı, insan varlığının devamı açısından bir zorunluluk olmaktaydı. Ancak Geç Neolitik’in yeni ekonomik yapısı içinde beliren olgular, erkeğin yalnızca emeğini öne çıkarmakla kalmadı, aynı zamanda onu baskın ve otoriter bir güç olarak da ortaya çıkardı. Yeni dönemin itibarı yüksek, önemli, değerli varlığı, çocukların sert babası, kadınların eli sopalı kocası, toplumun acımasız lideri, kralı ve tanrısı oydu. Bu nasıl olmuştu?

* Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, s. 192.

Kuzeydoğu Afrika'dan Çin Hindi'ne kadar uzanan bölgede, gelişmiş üretim güçleriyle yapılan sulamalı tarımın, doğa koşullarının da elvermesiyle iş verimliliğinde büyük bir artışı ortaya çıkardığını söylemiştik. İş verimliliğinin artışı, üründe kendine yeterliliğin üstüne çıkıldığı anlamına gelir. Yani, hasat sonunda elde edilen bir artık üretimdir; üreticisini doyurmanın ötesine geçmiş bir fazla... Bu durumda topluluk kendine yeteri kullanır; artan ise bir takım ellerde kalır. Bu eller ürün fazlasını çıkaran bireylere aittir. İş verimliliğinin artması sonucunda üretimin bireyselleşmesi bu biçimde gerçekleşmiştir. Üretim fazlasını elinde tutan bireyler, aynı zamanda birikmiş bir zenginliği de kendilerinde tutmaktadırlar.

Ürün fazlası, dönemin başlarında klanlar düzeninin geleneklerine uygun olarak yardımlaşma ve dayanışma yasaları gereğince, sahipleri tarafından dağıtılmak ya da yok edilmek durumundaydı. Dağıtım ya da yok etme eşitliği sağlama kaygısının bir ifadesidir. Ancak zamanla bu durum değişti. Elde biriken ürün, farklı iş kollarında diğerlerince üretilmiş ürünlerle değiştirilmeye başlandı. Fazlalık değişimi daha gönençli bir yaşam olanağı sağlamıştı.

Gönençli yaşam olanağı esas olarak, gelişkin aletlerin sahibi olan erkeğin organize ettiği ve kontrolü altında tuttuğu, ayrıca emeğini koyduğu bir üretim süreci içinde yaratılmıştı. Dolayısıyla bu üretim sürecinin en etkin unsuru oydu ve bu nedenle hem emeği, hem de varlığı büyük değer kazanmıştı. Artık klanlar, erkeklerinin kadınların klanlarına gitmesini ve başkaları için çalışmasını istemiyorlardı. Böylece erkek klanında kalırken, kadın evlilik için onun klanına gitmeye başladı.

Ancak bir süre sonra, bireyselleşmiş üretimin ulaştığı boyut, klan düzeni içinden de iki başlı aileyi çıkaracaktır. Geniş aile: "Büyük baba ve büyük anne ile bunların evli oğullarının, karılarının ve çocuklarının birlikte oluşturduğu"* bir aile tipi-

* Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, s. 53.

dir ve tanımından da anlaşılabileceği gibi, bu tür yapılar içinde evli kız çocukları olmayıp, aile oğullar üstüne kurulu ata yanlı, ataerkil bir nitelik taşımaktadır. Şimdi artık zenginlikler erkeğin egemen olduğu bu aileler içinde toplanmakta ve onun mülkiyetinde bulunmaktadır. Özel mülkiyet, dağıtımla malı-ürünü paylaşma geleneğini reddederken, “oğulların miras hakkını güçlendirmektedir.” Öte yandan mirasın oğullara devri sorunu, babaları belirli çocukları gerektirdiğinden, geniş aile yapısı içinde kadının tek erkekle evliliği sıkı bir kural haline getirilmiştir. Oysa koca birden fazla eş alabilmektedir.

O halde erkeğin emeğine ve gücüne dayalı fazla üretimin en önemli sonuçlarından birinin aile yapısında meydana gelen değişme olduğu söylenebilir. Zenginliklerin belirli ailelerde toplanması ise sosyal eşitsizlik ortamının yaratılmasına neden olmuştur. Mal değişimi zenginelere daha çok mülk edinerek daha fazla birikim tutma olanağı verirken, servet yoksunlarını, kendilerine yeter olanı da edinemez duruma getirmiştir. Böylece toplum yoksullar ve varsıllar olmak üzere iki ayrı sınıfa bölünmüştür.

İşte tarihsel anlamda “zor”un ortaya çıkışı tam da bu döneme rastlamaktadır. Çünkü anılan dönemde belirli ellerde toplanmış servetin korunması önemli bir sorun ya da iş haline gelmiştir.

“Başlangıçta bu işi erkek gizli birlikleri yükledi. (...) Bu birlikler (...) toplumsal yaşamın yeni olgularını himayeleri altına aldılar. Üyelerinin mülklerini dokunulmaz ilan etmeye hakları vardı ve bunlara dokunanları acımasızca cezalandırıyorlardı. (...) Geciken borçları ödetiyor, ödemenin yapılması durumunda borçlunun mallarına el koyuyorlardı.”*

Yeni Britanya, Yeni İrlanda ve Gazelle Yarımadası’nda yaşayan çağdaş ilkelerde de benzer birliklere rastlanmıştır. Bun-

* Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 67.

lardan biri Duk-Duk Birliği adını taşır. Duk-Duk Birliği, üyele-ri erkeklerden oluşan gizli bir kuruluştur ve toplumsal dzen-i korumayı amaçlar. Ceza vermek yetkileri dahilindedir.

Günümüz koşulları, bu birliklerin normal bir gelişim çiz-gisini izleyerek kurumlaşıp, devletleşmenin bir basamağı-nı oluşturmalarına izin vermemiş olabilir, ancak beş bin yıl öncesinin gizli erkek birlikleri söz konusu olanağı yakala-mışlardır. Üretim ve paylaşımda eşitliğe uygun düşen “klan demokrasisi”nin “askeri demokrasi” adı verilen siyasal yapıya dönüşmesinde anılan birliklerin önemli bir payı vardır.

“Askeri demokrasi” de “klan demokrasisi” gibi bünyesinde bir başkan, bir yaşlılar kurulu ve halk meclisi bulundurmaktay-dı. “Ancak, büyük başkan en zengin ataerkil ailenin başkanları arasından seçiliyordu ve bu görev şu ya da bu ileri gelen ailenin sınırları içinde kalıtım yoluyla aktarılmaya başlanıyordu.”*

Başkanın “otoritesinin acımasız bir barbarlıkla desteklen-diği” askeri demokrasi, ilerleyen süreçte yerini devlete bıra-kırken; gizli erkek birlikleri kurumsallaşmış orduya dönüş-tü. Devlet, “özel mülkiyeti kutsallaştıran ve bu kutsal şeyi bütün insan topluluğunun en yüce ereği olarak bildiren, (...) zenginliklerdeki durmadan daha hızlı bir büyümenin ardarda gelişmiş yeni biçimleri üzerine, genel olarak toplum tarafın-dan yasaya uygun mührü de basan bir kurum”du.** Bu kuru-mun, işlevini sürdürebilmek için “zor”a gereksinimi vardı ve gizli erkek birlikleri kolluk kuvvetlerine dönüşerek bu göre-vi yerine getirdi. Kısacası, erkeğin tekeliindeki zor, yine erke-ğin elindeki serveti korumada büyük bir iş başarmaktaydı. O, aynı zamanda, zenginliklerinin artışını sağlamak için varsıllar adına güç toplama işine de soyunmuştu. Servet artışını sağ-layacak en önemli güç kaynağı ise emekti.

* A.g.e.

** Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 141.

Üretim güçlerinin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan ürün fazlası, başlangıçta, üreticisinin elinde kalarak servet birikimine yol açmıştı. Bu olguyu yaratan, meşru kanallardı. Ancak ilerleyen süreçte biriktirilmiş servetin kendisini gayri meşru ve gayri ahlaki bir biçimde büyütmesi söz konusuydu. Servet artık çok çalışarak elde edilen bir şey olmaktan çıkmıştı. Aslında çok çalışarak büyük servetler elde etmek olanaklı da değildi. Çünkü bir veya birkaç kişinin emeği ile ortaya çıkarılacak ürün fazlası sınırlıydı. Ürün fazlası için üretim güçlerini nicel anlamda da büyütme gerekiyordu. Servet yoksunları bu iş için adaydılar ancak onların emeği demografik nedenlerle yetersiz kalıyordu. Yeni emek kaynaklarına duyulan gereksinme, dikkatleri tribünün doğal sınırlarının ötesine çekti. Kolluk kuvvetlerine böylece bir görev daha düşmekteydi: “Zor”u devreye sokmak, yağma ve talan ile başkalarının zenginliklerini ve emek kaynaklarını, yani insanı kendi bölgelerine transfer etmek. Köleci sistem böyle doğmuştu.

Aslında önceki dönemlerde de doğal sınırların ihlal edilmesi ya da hakaret vb. durumlarda öç almak için yapılan savaşlarda esirler alınıyordu. Ancak bunların bir kısmı ilahlara kurban ediliyor, diğerleri ise toplumun fertleri olarak kabul görüyorlardı. Evlenmeleri ve çocuk yapmaları, böylece ortak yaşamın bir parçasına dönüşmeleri olanaklıydı. Ama Geç Neolitik’ten itibaren kölelerin varlığı özel mülkiyetin servetlerle beslenmesini sağlamaya yönelik oldu.

Görüldüğü gibi, erkeğin egemen olduğu sosyoekonomik yapılanma içinde üretimin ve paylaşımın niteliği eşitlikçi ve komünal olmaktan uzaktır. Dolayısıyla bu yapı varlığını korumak ve geliştirmek için “zor”a başvurmak durumundadır ve mevcut durum, yeni toplumsal ilişkileri ister istemez kendi özelliklerine göre biçimlendirecektir.

Şimdi, yeni toplumsal yapının tablosuna şöyle bir bakıldığında neler gördüğümüzü kısaca yeniden sıralayalım:

Öncelikle ekonomik yaşam içinde erkeğin emeği öndedir. Tarım, hayvancılık ve zanaat alanında ağırlıklı olarak onun rol üstlenmesi söz konusudur. Ayrıca üretim aletleri ve emekten oluşan üretim güçlerini de sıkı bir biçimde kontrolü altında tutmaktadır. Üretim artışı bu cinsin emek yoğun etkinliği ve diğer girişimleri sonucunda ortaya çıkmıştır.

Artan üretim erkeğin önemini ve saygınlığını yükseltmiş; erkek kendi klanı içinde kalır olmuştur. Artık kadın, onun üyesi olduğu klana gitmektedir.

Klan, erkek egemen bir yapıya evrilmiş, kadının rol ve itibarında düşüş yaşanmıştır.

Giderek, klan yapısı içinde yeni bir toplumsal birimin, geniş ailenin oluştuğu görülür. Bu iki başlı ailede erkek egemenliği pekişmiş durumdadır.

Servet farklılığı, toplumsal yapıda eşitsizliğe neden olmuş, sömürü ve kölecilik yaygınlaşmıştır. Baskı, şiddet ve otorite her yere egemendir. Bu egemenliğin sahibi de erkektir.

Klan demokrasisinin eşitlikçi toplum yapısı ekonomik yaşam içinde kadına yüksek bir değer biçer ve anaerkil yapılanmayı desteklerken, erkeği ezmemiştir. Ancak erkeğin ekonomik yaşam içinde baskın konuma geçtiği, eşitsizlik ile sömürüyü besleyen ve şiddeti esas alan, kilit noktaları erkekler tarafından tutulmuş siyasal mekanizmanın toplumsal yaşamın bütün alanlarına nüfuz ettiği bir ortamda, kadının, “klan demokrasinin” diğer cinsi gibi, özgür ve eşit bir birey olarak kalabilmesi olanaklı değildir. Nitekim yeni yapılanma onu alabildiğine ezerek aşağılamış, özgürlüğünü elinden alıp toplumsal konumunda büyük bir altüst oluşa yol açmıştır.

Elbette bu, birdenbire ortaya çıkabilecek bir sonuç değildir. Ana hukukundan baba hukukuna, anayanlı soydan baba yanlı soya ve anaerkinden ataerkine geçiş, aşamalı bir biçimde yavaş yavaş tamamlanmıştır.

Anaerkilden Ataerkil Aileye Geçiş Biçimleri

Anaerkil düzeni içten içe kemirerek sarsmakta olan ekonomik gelişmeler başlangıçta erkek ve kadın klanları arasında bir uzlaşma kültürü yarattı. Uzlaşma kendisini “avunculat” adı verilen bir ilişkiler sistemi içinde ifade etmekteydi. Avunculat sistemde anaerki açısından en yakın akraba olan dayı, yani annenin erkek kardeşi çocuklar üzerinde söz sahibiydi. Onları eğitmek ve korumak dayının göreviydi.

Dikkat edilirse, bu görev artık annenin değildir, ama babanın da değildir. Bir erkeğindir, ama bu erkek annenin kardeşidir. Toplumun, çocukların korunması ve eğitimi için görevlendirmeyi kabul ettiğı erkek, anaerkinin bir temsilcisidir.

Avunculat, erkeğin egemenliğine giden yolda sisteme doğrudan doğruya karşı gelmeksizin sessizce attığı bir ilk adıma da hamleydi. Avunculatlar, topluma erkek egemenliğini benimseten ilk “ilişkiler dizgesi” olmuştur ve ataerki bu ilişkiler dizgesi içinden çıkmıştır. Erkek egemenliği avunculatlar içinde doğmuş, beslenmiş ve kazandığı güçle yeni yapıyı belirler hale gelmiştir. Öyle ki, sonunda erkek kendi klanından ayrılmazken, kadın, efendisi erkek olan yabancı bir klana gelin gitmek zorunda kalmıştır.

Öte yandan binlerce yıllık bir geçmişi kucaklayan ve onun birçok unsurunun yansımalarını bağrında taşıyan gelenekler, bu geçişin gönül rızasıyla gerçekleşmesine pek de izin vermemektedir. Töresel engellemeler nedeniyle kadını klanına götürmekte güçlük çeken erkek, onu gizlice kaçırmak durumunda kalmıştır.

“Mızrak ve hançerle silahlı delikanlı ve akrabalar, karanlık bir gece, güveyin soyunca seçilmiş kızın yaşadığı eve gizlice sokulurlardı. Köpek havlamaları bütün ev halkını uyandırırđı. Kızın ak saçlı dedeleri, bıyıkları daha terlememiş kardeşleri silaha sarılırlardı. Dövüşenlerin korkunç bağırışları, kadınla-

rın çığlık ve ağlamalarını bastırırdı. Delikanlı, soydaşlarının yardımıyla, çırpınan kızı kucaklayıp uzaklaştırırdı.”*

Yukarıdaki anlatım Segal-İlin ikilisinden alınmadır. Segal-İlin ataerkilliğin başlangıcında erkeğin kadını kendi klanına getirme etkinliğini betimlemektedir. Böyle bir betimlemeyi yapabilmek için, o günün koşulları içinde yaşamış olmak gerekmez. Günümüze kadar uzanan evlenme ve düğün göreneklerini bilmek ya da hatırlamak, bu gelenek ve görenekleri doğuran koşulları anlamak ve hatta betimlemek için yeterlidir. Çünkü bugün, dne ait pek çok unsuru içinde barındırır ve dne ait unsurlar, geride kalan zaman hakkında düşünce ve varsayımlar üretip betimlemeler yapma olanağı sunar.

Günümüzün, sosyal formasyonların değişik aşamalarında bulunan hemen hemen tüm toplumlarında kadın-erkek birleşmelerinin girişimcisinin genelde erkek olduğu bilinen bir veridir. Eş adayı onun taraşından belirlenmekte ve aday, ailesinden erkeğin yakınlarınca istenmektedir. Kız ailesinin bu istem karşısında öncelikli tutumu kuşkuculuktur. Hemen gönüllü davranılmaz. Erkek yakınlarının ısrarı ile sonunda evet dense bile, yüklü bir başlık talebi vardır. Başlık, kızın gidişi ile evin uğrayacağı işgücü kaybının karşılanması amacına yönelik bir istemdir.

Erkek ödemeyi yapar. Yemekli, masraflı düğün törenini de üstlenir. Bununla kalmaz, evine getireceği kızı gücünün yettiğince hediyeye boğar. Gerdek öncesinde de ayrıca bir yüz görümlüğü vermek zorundadır. Anadolu’da gelinlere kayınpe-deri ve kayınvalidesi taraşından “bağışlama” adı altında tar-la, bahçe, hayvan gibi kimi taşınır ve taşınmazların verildiği görülür. “Gelinin bağışi alıncaya kadar atından inmediği, ye-ni evine girmemekte direndiği”** de rastlanan olaylardandır. Babaevinden ayrılan kızın geride bıraktığı ekonomik boşluğu

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 76.

** rnek, Sedat Veyis, *Türk Halkbilimi*, s. 199.

başlık parası ile doldurmaya çalışan erkek tarafı, kendisine de yeni evde üreteceği iş için peşin ödeme yapmaktadır.

Ödedikleri tüm bedellere karşın, damat ve yakınları, kızı almayı hak ettikleri için zafer kazanmış komutan gibi sevinçlidirler. Yırtıcı kurşun sesleri arasında, neşeli danslarla, göğüslerini gere gere gelip, gelini gözü yaşlı ailesinden alıp götürürler. Evlerine beşeri ve besin bereketinin temsilcisi yeni bir hizmetli girmektedir.

Yaşam biçimlerindeki büyük değişime bağlı olarak, modern toplumların kadın-erkek ilişkilerinde, tarafların birbirleriyle ilgili beklentileri üzerinde geleneklerin baskısı azalmış olsa bile, geçmişe dair kimi kalıntıların ilişkileri hâlâ yönlendirmekte olduğu görülmektedir. En basitinden alacak olursak, evlilik teklifinin sahibi yine erkektir ya da bu edim ondan beklenmektedir.

Evlenme seremonilerinde erkeğin üstlendiği aktif rolün, geride kalan zamana ait bir göreneği bozan taraf olmasıyla ilişkisi vardır. Kadın evinden çıkmış, kadını kaçırmaya yönelmiştir. Dolayısıyla ereğine ulaşmak için aktif bir çabaya gereksinimi vardır. Onun aktivitesi başlangıçta bir kavga-çatışma ortamı yaratırken, daha sonra kız istemeye başlayan şenlikli, bol ödemeli düğün geleneklerini ortaya çıkarmıştır.

Başlık parası, armağanlar ve düğün şenlikleri, sürekli bir çatışma ortamında kendini üretmekte güçlük çeken toplumun, bir sorunun çözümünde uzlaşma arayışının sonuçlarıdır. Toplum, gelişmelerin de dayatmasıyla sonunda kadını erkeğin evine göndermeye razı olmuş ve ona bağımlılığını onaylamıştır; ancak bedelini ödemesi koşuluyla. Damat yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra gelini alıp klanına ya da evine götürebilir; onu kendine tabi kılabilir.

Anaerkil düzenin eşit haklara sahip cinslerinden biri olan erkek, yukarıda sözü edilen hat boyunca ilerleyerek egemeni olduğu ataerkil aileyi kurmuş ve topluma benimsetmiştir.

Yeni Evinde Gelini Bekleyen Kader

Düğün törenlerinde damadın gelini büyük şenlikler düzenleyerek neşe içinde evine götürdüğü sırada, gelinin ve yakını olan kadınların ağladıkları görülür. Armağanlarla donatıldıkları bir törende döktükleri bu gözyaşları yalnızca kızların çılgılık çılgılığa kaçırıldıkları çağlardan kalma bir alışkanlık mıdır? Yoksa ailenin kadınları erkek evinde gelini bekleyen kader için mi ağıt yakmaktadır?

“Emeği satın alınmış bir işçi” gibi girdiği bu aile, erkeğin egemen olduğu ataerkil bir sosyal yapıdır ve bu yapı içinde o, katı kurallar ve sert yaptırımlarla çevrelenmiş bir yabancıdır. “Gelinin kaderi imrenilecek bir kader olmayıp, çok ağırdı. Kadın yabancı evde erkeğin egemenliği altına girerdi. Yakınacak kimsesi yoktu. Çünkü (...) kocasının bütün soydaşları erkekten yanaydılar. (...) Herkes onun boş durmamasına, fazla yememesine dikkat ederdi.”* Yabana gelin giden genç kızlar için hüznü türküler yakılması boşuna değildir. Gözyaşları kötü kaderi düşünülerek akıtılmaktadır.

Genç kadını içine girdiği bu yeni evde karşılayan kaderin sorumlusu nasıl bir sosyal yapıdır?

Her şeyden önce o, “eşleriyle birlikte aynı avluda oturan, yiyecek ve giyeceklerini aynı ambardan sağlayan ve bütün ortak mala sahip olan, aynı babanın soyundan gelen birçok erkekler kuşağından oluşan”** sosyoekonomik bir birliktir. Erkek bu yapının tartışılmaz üstünüdür. Birden fazla eş alır; istediği anda da boşayabilir. Kadına yönelik şiddet haktır. Ev, “baba evi,” mal “baba evinin malı”dır. En büyük baba, büyük ailenin başkanı olup, evin ve malın yönetimi işini üstlenmiştir. Yönetim, ondan sonra en büyük oğula geçer. “Klan demokrasisi”nde kamusal niteliğe sahip ev işleri, özel bir hiz-

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 76.

** Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 61.

met alanı haline gelmiştir ve kadın etkinliği bu alanla sınırlanmaktadır. Kan yakınlığı baba tarafından aranmakta, çocuklar babanın soyunda kalmaktadırlar. Onlar artık kadının değil, erkeğin oğludurlar. Bu gelişmeyi, babanın mülkiyetinde tuttuğu serveti oğullarına devretme eğilimi yaratmıştır. Sosyoekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı kadını erkeğe tabi kılan bu egemen yapı, bir süre sonra siyasal mekanizmanın çarkları içerisinde üretilmiş yasalarla daha da güçlenecektir.

Gelişiminin niteliğine yukarıda kaba hatlarıyla değindiğimiz toplum, ataerkil büyük ailelerle örülmüş karmaşık bir bütündü. Farklı kastların oluşturduğu katmanlaşmaya paralel olarak hiyerarşik bir yapısı vardı ve yapılanmasının hem kilit noktaları, hem de bütün basamakları erkekler tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Aslında dışarıdaki, evdeki yapılanmanın dev aynasında yansıyan bir görüntüsü ya da içerideki, dışarının bir minyatürüydü.

İçeride her şeyin efendisi bir baba, dışarıda babanın da efendisi bir kral; içeride hak yoksunu kadınlar, dışarıda kadın, erkek köleler ve ezilen tüm yoksullar... Birbirine bağlı, birbirini besleyen iki ayrı olgu aynı potada yoğrulmaktaydı: Gelişmiş kentlerin erkek egemen örgütlülüğü potasında.

Bu yapılanma içinde kadın toplumsal üretimden dışlanmış, ev ekonomisi içinde bir “başhizmetçi” durumuna düşmüştü. Yemek pişirmek, dikiş dikmek, çocuk doğurmak, su taşımak, çamaşır yıkamak ve temizlik yapmak gibi sınırlı bir alanda etkinlik gösteriyordu. Köleciliğin yaygınlaşmasına bağlı olarak, kölelerin ev ekonomisi alanında da kullanılır olması, konumunu köleninkine yakın bir duruma indirgedi. Bu koşullarda, Engels’in ifadesiyle “erkeğin zevkinin kölesi ve basit bir üreme aracı durumuna gelmesi”* de kaçınılmazdı. Romalıların köleleri tanımlamak için kullandıkları sözcük,

* A.g.e., s. 60 (F. Engels’ten akt.).

“familia”dır. “Famulus, evcil köle anlamındadır ve familia, bir tek adama ait bulunan kölelerin bütünü anlamını taşır.”* Günümüzde pek çok dilde “hane halkı”nı karşılamak amacıyla kullanılan bu sözcük, kadını erkeğin malı, erkeği de kadının efendisi gören anlayışa çok da ters düşmüyor. O, geçmişin maddi koşullarının ve bir zihniyetin günümüz koşulları içinde de yaşama olanağı bulmuş bir uzantısıdır. Bu sözcüğün de ifade ettiği gibi kadın, efendisi erkek olan bir tür köledir. On binlerce yıl baş tacı edilmiş, hatta tanrıçalışa yükseltilmiş varlık, artık çok farklı kastlara bölünmüş sosyal yaşamın en alt tabakasına indirilmiştir ve o, bu dramı gelin olarak girdiği ataerkil koca evinde iliklerine dek yaşamaktadır.

Kadının on binlerce yıl boyunca sosyoekonomik yaşam içinde oturduğu tahttan indirilmesi, birkaç bin yılda ortaya çıkan fiili bir durumdur. Ancak yaşanan bu fiili durumun, on binlerce yıllık bir geçmişin yaşama ve düşünme alışkanlıklarıyla ters düşmemesi olanaklı değildir. Erkek, egemenliğini maddi koşulların da yardımıyla birkaç bin yılda “zor”a dayalı bir biçimde kurmuştur; ama kurduğu düzen de geçmişin yaşama ve düşünme alışkanlıklarıyla ters düşmekte ve pürüzsüz bir hat üzerinde ilerleyememektedir. Dolayısıyla onun, egemen olma sürecini engellenmeksizin hızlandırmak ve kalıcı olabilmek için, kökleri geçmişe uzanan sosyal ve düşünsel olgularla savaşıma zorunluluğu vardır. Savaşımı doğal olarak çok yönlü ve karmaşık bir nitelik taşıyacaktır.

Erkeğin Zinde Güçleri ile Geleneksel Değerler Karşı Karşıya

Sosyal antropoloji kültürü, insan topluluklarının maddi ve manevi gereksinimlerini karşılayabilmek için ürettiği maddi ve manevi ürünlerin tümü şeklinde tanımlar.

* Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 78.

Anılan ürünler arasında doğrudan ya da dolaylı bir etkileşim bulunmaktadır. Etkileşimin yönü genel olarak maddeden düşünsel alana doğrudur. Biyolojik gereksinimleri karşılamak üzere üretilmiş maddi kültür ürünleri, psikolojik gereksinimleri karşılamak üzere üretilen ürünlerin biçim ve niteliğini etkiler, kimi zaman da belirler. Bu durumu teknik bir terimle ifade edecek olursak, altyapı üstyapıyı belirler denilebilir. Ancak gelenek, görenek, felsefe, din, kimi sosyal organizasyonlar vb. üstyapı kurumları bir kere oluştuktan sonra, altyapı kurumlarından farklı olarak, kendilerini koruyacak şekilde kemikleşme eğilimi içine girer. Değişime direngen bir yapıları vardır. Oysa bir kurumlar bileşkesi olan kültürün maddi unsuru değişime açıktır ve her an hareket halinde olduğu söylenebilir. Maddi kültür alanında değişimi ortaya çıkaran olgu, gereksinimleri karşılamak üzere üretilmiş geleneksel çözüm yollarının doyum verme düzeyinde, değişen koşullara bağlı olarak meydana gelen düşmedir. Geleneksel yollarla üretilmiş ürünler gereksinimleri karşılayamaz hale gelmişse, yeni yöntemler geliştirilecek ve yeni malzemeler kullanılarak yeterlilik düzeyi yüksek yeni ürünler üretilcektir. Yeni ürünler özgün ve gelişkin kültürleri yaratan unsurlardır. Bu unsurlar bir kere yaratılıp işler hale gelince, üstyapı kurumlarını da benzer bir biçimde yenileyerek değiştirmek, böylece uyum sorununu çözmek için zorlamaya başlar. Ancak karşısında altyapısal değişimin hızına kolaylıkla ayak uydurup şekil alamayacak dirençli bir yapı vardır. Bu durumda taraflar arasında savaşım kaçınılmazdır. Tarih, geniş bir alanda, hassas dengeler üzerinde ve yıllara yayılan bir süre içinde yürütülen savaşımın, genelde altyapının zaferiyle sonuçlandığına dair veriler sunmaktadır. Ancak bu arada karşısına birtakım tavizler de vererek... Günümüzün manevi kültürleri içinde varlık gösteren ama çok eski dönemleri temsil eden uzantılar bu tavizlere örnek gösterilebilir.

İÖ 6000-3000 yılları arasında özellikle Yakındoğu'yu islatan teknoloji yağmuru, Neolitik kültürün maddi unsurlarını oluşturmuştu. Sabanın, tekerleğin, yelkenin ve metalurjinin, üreticisi erkeğin kontrolünde yeni güçler olarak üretim sürecine dahil olmaları ve aynı süreçte erkek emeğinin yoğun bir biçimde kullanılması büyük değişimdi. Bu değişim, maddi alanda diğer değişimleri de hızlandırarak insanın temel biyolojik sorunlarına çözüm üretirken, onun zihinsel güçlerinde de bir değişime ve gelişime neden oluyordu. Zihinsel güçlerde gelişmenin yazı ve matematiğin icadıyla somutlaştığı söylenebilir.

Bütün bu gelişmeler, önceki toplumun yaşama biçimi olan anaerkil yapıyı ister istemez sarsacak, değişime zorlayacaktı. Şimdi kurulması istenen, yeni üretim biçimine uygun düşecek yeni bir ilişkiler dizgesi, ataerkil sistemdi. Ama onun direngen unsurları, her yana nüfuz etme eğilimindeki bu sınır tanımaz sel sularına karşı umutsuzca da olsa sonuna dek karşı koyma azmindeydi.

Öte yandan, yeni dinamiklerin hedefe varma azmi de yabana atılır cinsten değildi; üstelik bu azim, gözü kara bir iktidar hırsıyla da desteklenmekte, bu durum ise savaşımı hem oldukça sertleştirmekte, hem de zorlamalar yoluyla doğal ya-
tağının dışına çıkartmaktaydı.

Anaerkil sistemin yerine geçmek, benimsenmek ve kalıcı olmak isteyen ataerkil unsurların temsilcisi erkek, kadının, düşünüş biçimleri, inanç sistemi, gelenek ve görenekler ile kimi sosyal organizasyonlar içindeki saygın imajını ve başat rolünü sarsmak zorundaydı. Buna bir de psikolojik faktörler sorununu aşma zorunluluğu eklenmelidir. Kadının üstyapı kurumları içinde sahip olduğu saygın imaj ve başat rol, onun Paleolitik çağlara dek uzanan büyük bir zaman dilimi içinde yürüttüğü ekonomik ve beşeri etkinlikleriyle ilgiliydi. Üstelik Neolitik kültüre damgasını vuran tarımsal ekonominin mucu-

di olarak o, şimdi bu alandan bir ölçüde dışlansa bile, doğurganlığıyla, onun etken maddesi toprakla hâlâ özdeşti ve nüfus yine onun bedeni üzerinden artış kaydetmekteydi. Toplumsal bilinçte edindiği saygın imaj ve geleneklerdeki baskın rolü bu gerçekler beslemeye devam etmekteydi. Dolayısıyla ataerkil sistemi geliştirmek, yerleştirmek isteyen erkeğin, önünde beliren engeli aşma işi hiç de kolay değildi. Çok yönlü, kapsamlı ve kararlı bir mücadele yürütmesi gerekliydi.

Erkeğin egemenliğini yerleştirmek için attığı en önemli adımın hukuksal düzenlemelerde bulunmak olduğu söylenebilir. Erkek çıkardığı yasalarla kadının haklarını kısıtlarken, onu kendisine tabi kılmaktaydı.

Neolitik Dönem Yasalarında Kadın

Tarihin ilk yasa koyucuları Mezopotamya'dan çıkmıştır. Sümer kralları Ur-Nammu (Ur), Şulgi (Ur) ve Lipit İştär (İsin) tarafından verilen kararların birer derlemesi olan ilk yasalar, ünlü Hammurabi yasalarının öncüsü olmuşlardır. Babil kralı Hammurabi (İÖ 1792-50) bunları geliştirerek daha kapsamlı hale getirmiş ve bir stel üzerine yazdırarak kalıcılaştırmıştır. 282 dava ile ilgili yargısal karardan oluşan yasa metni aile, ceza ve medeni hukukun yanı sıra, ekonomik yaşama da düzenlemeler getirmektedir. Bu düzenlemeleri konumuz bağlamında gözden geçirmeden önce yasa kavramı üzerinde biraz duralım.

Yasa, sosyolog ve siyaset bilimci Özer Ozankaya'nın "Toplumbilimine Giriş" adlı çalışmasında, "Devlet gücünce yerleştirilmiş ve yaptırıma bağlanmış, insan etkinliklerini düzenleyen buyurucu davranış kuralları ve ölçüleri"* şeklinde tanımlanmaktadır.

Yukarıdaki tanım bize, yasa kavramının toplumsal ilişkileri düzenlemede üç temel faktörü bir araya getirdiğini söylüyor:

* Ozankaya, Özer, *Toplumbilimine Giriş*, s. 374.

Birincisi yetki sahibi bir yasa koyucu, ikincisi kurallar, üçüncüsü de yaptırımdır.

Yetki sahibi yasa koyucu, devleti temsil eden bir kral, hükümdar ya da herhangi bir yasama organı olabilir. Topluma dayattığı kurallar ilişkileri tayin edicidir; süreklilik arz eder ve bir sistem dahilinde bulunur. Yaptırımsa organize bir gücün varlığını gerektirir. Bu güç, siyasal mekanizma çevresinde örgütlenmiş silahlı birliklerdir ve yasaların uygulanması zor kullanılarak güvencelemektedir.

Toplumların öteden beri birey, grup ve daha geniş topluluklar arasındaki ilişkileri düzenlemek ve çatışmalı durumlara meydan vermemek için bir dizi beklenti, kalıp davranış, kaçınma ve yasaktan oluşan sosyal normları hep olmuştur. Gelenek, görenek, töre, örf, âdet gibi adlar alan sosyal normlar değişen ölçüde yaptırım gücüne de sahiptir. Teşhir etme, yergi, kınama, ayıplama, yadırgama, küçümseme, aşağılama, alaya alma ve dışlama başlıca cezalandırma biçimleridir. Bu cezalandırma biçimleri kişiyi sosyopsikolojik açıdan baskılamaya yöneliktir. Çoğunlukla fiziksel güç kullanımını gerektirmez. Bu nedenle sosyal normların etkileri özellikle üretimin boyutlandığı, çeşitliliğin ve nüfusun arttığı karmaşıklaşmış demografik yapı içerisinde yeterince kalıcı ve sürekli olmayabilir.

Babil kralı Hammurabi'ye ait büst.

Anılan toplumlarda siyasal mekanizma tarafından koyulan ve kurumsallaşmış silahlı birliklerce güvence altına alınan yasaların etkisi ise cezalandırma biçimlerinin niteliğinden ötürü daha güçlü, kalıcı ve sürekli olmaktadır. Çünkü bu cezalar kişinin sosyopsikoloji-

sine olduğu kadar, fiziksel varlığına da yöneliktirler. Sakat bırakmalar, yaralamalar, dayak, işkence, hapsetme ve ölüm, eski çağ yasalarının yaygın cezalandırma yöntemleridir. Yasalar bunlarla ayakta durmakta, kalıcı bir güç edinmekte ve toplumsal ilişkileri, yönetim işini kolaylaştıracak şekilde, yönetenlerin istediğı doğrultuda biçimlendirmektedir.

Hammurabi'nin yasalarında yer alan aile ve medeni hukuka ilişkin maddeler, kadın hakları ve davranışlarıyla ilgili beklentileri yaptırımlar eşliğinde ortaya koymaktadır. Kadını baş tacı eden geleneksel yapıyı değiştirecek kültürel koşullar henüz yeterince olgunlaşmamıştır. Toplumun egemen gücü olarak nitelendirilen erkeğin, bunların doğal bir gelişim seyri içinde yavaş yavaş değişimini bekleme sabrı yoktur.

Hammurabi yasalarının işlerlikte olduğı Babil'de toplumun "ana hücreсі" koca, karı, kocanın ebeveyni, kumalar, çocuklar ve kölelerden oluşan bir sosyoekonomik birimdi. Yasalar bu birimi erkek lehinde korumaya yönelik olarak hazırlanmıştı. Her ne kadar kadınlara da bazı haklar (özellikle mirasla ilgili) tanınmış olsa da, yasalar genel eğilim olarak erkekten yanaydı. Örneğin Madde 129 ve 136'da kadının erkeğe "bağlılık yükümlülüğü yasal olarak saptanırken, erkek için bu yapılmamıştır."* Erkek eşinden kolayca ayrılabilmekte, bunun için kadının rızasını arama-

Üzerinde Hammurabi yasalarının yazılı olduğı stel.

* Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, s. 238.

makta; oysa kadın ayrılabilmek için kocanın rızasını almak zorunda kalmaktadır. “Koca onu salıvermek istemezse, kendisine ikinci bir kadın alıyordu; ilki ise, ‘bir köle gibi’ evde yaşamayı sürdürmek zorundaydı.”* Erkeğin kendisini eşi olarak görmediğini açıkladığı bazı durumlarda kadın “köleleştirilebilir, suda boğulabilir ya da kuleden aşağı atılabilir.”* Ters durumda erkeğin yükümlülüğü “yarım mina gümüş ödemek” ile sınırlıydı. Erkek ikinci, üçüncü eş alabilir, kölelerle istediği gibi birlikte olabilirken, kadın yalnızca kocasına bağlı olmak durumundaydı. Aksi halde, hele bir de yakalanırsa, çekeceği vardı. “Evli bir kadın başka bir erkekle yakalandığında her iki zina yapan da bağlanıp suya atılacaktır.”*

“Kadının adı, kanıtlanmaksızın kötüye çıkarılırsa, bir nehir sınavıyla suçsuzluğunu kanıtlamaya hakkı vardı. (...) İlgili maddede kadının kendisini ‘kocasının hatırı için’ nehre daldırtması gerektiği söylenmektedir.”* Erkeğin yaptığı onun için bir hak olmaktadır, kadının suçlanması için bir söylen-ti bile yeterli olmakta ve suçlanan kadın aklanmak amacıyla boğulma tehlikesini göze almaktadır. Üstelik göze aldığı tehlike bir “hak” olarak kendisine lütfedilmiştir.

Yasa, miras hukukunun verdiği haklardan yararlanarak babasının mallarından pay alan kız evladın evlenmemesi durumunda ölümünden sonra aldığı malların baba evine dönmesini öngörmektedir. Bu durum pek çok varlıklı ailenin, kızlarını evlenmekten alıkoyarak rahibeliğe yönlendirmelerine neden ol-maktaydı. Tapınaklarda sıkı bir gözetim altında tutulan rahibe-lerin davranışları yasalarca belirlenmişti ve yasalar pek çok ya-sağı da içermekteydi. Örneğin, “meyhanelere girmeleri ve ora-da bira içmeleri yakılma cezası verilerek yasaklanmaktadır.”*

Varlıklı ailelerin, mallarına göz koydukları için kızlarını ta-pınaklara göndermeleri, ataerkil ailenin gücünü koruma adı-

* A.g.e., s. 236-239.

na aldığı bir tutumdur ve yasal düzenlemeler, kız evlatların bu şekilde harcanabilmesine zemin hazırlamaktadır.

Görüldüğü gibi, Hammurabi yasaları kadını erkeğe tabi kılmanın ötesinde, “kocanın malı” saymakta, mülkiyet ve varlığın dokunulmazlığına verdiği önem ölçüsünde mal sahibini kayırıp kollamaktadır. Yasalardaki yaklaşımın ahlaki bir değer olarak yaygınlaşmasıyla, bir süre sonra kadın kendisini daha ölmeden mezara koyulmuş bulacaktır.

“Soyun reisi ölürken, beraberinde, karılarını ve kölelerini de mezara götürürdü. Bunlar da tunç ve altın eşyalar gibi başkanın malıydı.”* “Kralları öldüğü zaman dörtgen şeklinde mezar kazar, mezar hazır olunca da krallarını getirirler. Ölü mumyalanmıştır. Mezara konmadan, mezarın içine çimenler yayılır. Çimenlerin üzerine de ölü yatırılır. Mezarın içinde boş kalan yerlere karılarından biri (...) boğulup koyulur.”**

Toplumsal hiyerarşinin üst basamaklarında bulunan büyük aile reislerinin ölümleri halinde kendileriyle birlikte eşlerinin de mezara koyulması, Yakındoğu’da kölelik dönemi boyunca varlık gösteren bir gelenek olmuştur. Bu geleneğin Hindistan’da uygulanan şekli erkek egemen kültürün kadına yönelik saldırılarının en uç örneklerinden biridir. Sati*** adını taşıyan töre gereğince kadın ölen kocası ile birlikte diri diri yakılır. Kadın, yakılarak, bir yandan önceki yaşamında işlediği günahlardan ötürü kocasının ölümüne neden olduğu için cezalandırılmakta, diğer yandan da erkeğine öbür dünyada da hizmet etme şansı(!) yakalamaktadır. Yunanlı yazar Diodoros Sikeliotes’in İÖ. 4. yüzyılda Pencap’ta rastladığı sati****, 1829 yılında resmen yasaklanmış olmasına rağmen,

* Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 63.

** Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 208.

*** Sati Sanskritçe’de iyi kadın, sadık bir kadın anlamına gelmektedir. (Knolt Kim, *Hinduizmin ABC’si*, s.107)

**** *Ana Britannica*, cilt19, s.129

Hindistan'ın Madya Pradeş ve Racastan eyaletleri ile orta ve kuzey bölgelerindeki kırsal kesimlerde bugün bile varlık göstermektedir.*

Mal sahibini koruma eğilimindeki yasaların, malın çevreye zarar vermesi durumunda sahibini sorumlu tutması anlaşılabilir bir durumdur. Örneğin, eşeğiniz komşunuzun bahçesine girip sebzeleri çiğnemiş ya da yemişse, zararın tazmini, cezai ehliyeti olmayan bir hayvandan değil, sahibi olmanız nedeniyle sizden beklenecektir. Yakındoğu yasalarında kadının değeri, bir erkeğin mülkü olarak, söz konusu eşekten çok da farklı değildir. Asur'da, "evli bir kadının yaptığı hırsızlığın karşılığını kocasının ödemesi gerek[mekte], bu ceza da para ödeme veya bir süre kölelik biçiminde uygulan[maktadır].""**

Erkeğin mülkü sayılmak yalnızca sıradan kadının değil, saraydaki kadının da temel sorunlarından biridir. Kadını erkeğin mülkü sayan anlayış, kadınların politik arenada erkeklerin siyasal amaçları uğruna acımasızca harcanmalarına da neden olmuştur. "Zaman zaman bir anlaşmayı pekiştirmek ya da bir uyuğun bağlılığını perçinlemek amacıyla, Hitit prensesleri mutlu olacakları kuşkulu evlilikler için belirsiz bir geleceğe doğru yol alıyorlardı."***

Asur kralı "Esarhaddon'un, (...) kızını, barışı sağlamak amacıyla İskit reisi Bartatua'ya ver[mesi]""**** ya da Mitanni prensesi Nefertiti'nin, istekleri dikkate alınmaksızın Mısır'a gelin olarak gönderilmesi vb. örnekler kadının, sınıfsal konumu ne olursa olsun, benzer muameleler gördüğünü göstermektedir.

Mezopotamya'nın diğer kentlerinde olduğu gibi Asur'da da erkeğin hükmünde bir tür köle ya da mal konumunda olan

* Atasoy, Sevil, "Yak Beni Yak Kendini Yak," *Hürriyet Gazetesi*, 08.10.2006.

** Sever, Erol, *Asur Tarihi*, s. 74.

*** Macqueen, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, s. 86.

**** Roaf, Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 189.

kadın, doğal olarak, kendi bedeniyle ilgili kararlar verme hakkından da yoksundur. Kadının giyim tarzını bile erkek egemen yasalar belirlemektedir. Örneğin, fahişe ve köle kadınların peçeli, diğerlerinin peçesiz dolaşmaları yasaktır.* Yasağa uymayanlar dövülerek, takılarına el konularak ve başlarından aşağı katran dökülerek cezalandırılırlar.

“Bilinçli olarak çocuk düşüren veya çocuğunu aldırان kadın kazığa çakılmakta ve ölüsü mezarlığa gömülmeyip kıra bırakılarak çakallara, akbabalara yem yapılmaktadır.”**

Hammurabi yasaları, daha sonraki dönemlerin toplumlarında, toplumsal ilişkileri düzenlemede egemen güçlerce kullanılan bir rehber oldu. Asur yasaları da bunlara çeşitlilik katmıştı. Devletin kurumsallaşmış silahlı birlikleri tarafından güvence altına alınmaları, yasaları bireyler ve toplumun üstünde bağlayıcı bir güç haline getirdi. Yasalara karşı davranmak ya da yasaya rağmen var olmak olanaklı değildi. Engels: “Analık hukukunun yıkılışı, kadın cinsinin büyük tarihsel yenilgisi oldu”*** demektedir. Kadınların hak ve özgürlüklerinin adaleti temsil etmeyen yasalarca kısıtlanması ise, bizce, onların yenilgisini süreğen hale getirdi.

Yasalar tarafından bu şekilde kuşatılması, kadının toplum bilincindeki saygın imaj ve geleneklerdeki baskın rolüne vurulabilecek, gücü ve etkisi kısıtlı bir darbeydi. Erkeğin, amaçlarına ulaşmak için daha pek çok çatallı yolu katetmesi gerek-mekteydi. Bu yollardan biri de dinsel alandan geçiyordu.

* Tevrat'ta Kayın ile Habil, Bölüm 38'de şöyle denir: “Tamar üzerindeki dul giysilerini çıkardı. Peçesini örttü, sarınıp Tımna yolu üzerindeki Engim Kapısı'na oturdu. (...) Yahuda (eski kayınpederi) onu görünce fahişe sandı. Çünkü yüzü örtülüydü.” Bu ifadelerden eski İbranilerin peçe konusunda Asurluların tersi bir tutum içinde oldukları anlaşılmaktadır. Peçe onlarda iffetin değil, iffetsizliğin bir belirtisi kabul ediliyor.

** Sever, Erol, *Asur Tarihi*, s. 76.

*** Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 77.

Eril Ruh Panteonda

“Askeri demokrasiler”de en zengin ataerkil ailenin reisinin siyasal yapılanmanın başkanlığı için seçildiğini ve görevinin kendinden sonra en büyük oğluna devrolduğunu belirtmiştik. Başkan büyük bir güçtü. “Klanlar düzeninin ortadan kalkması sırasında, artık topluluğun huzur ve güvenliğinin simgesi gibi görünmeye başladı. Ölen başkanın ruhu (...) büyük bir büyü gücü olarak kabul ediliyordu.”* Başkanın ruhuna tapınma, giderek kutsal koruyucuya tapınmaya dönüştü. Bu kutsal koruyucu tanrılaşmakta olan eril bir ruhtu ve tanrıçalar dünyasının zirvesine doğru emin adımlarla ilerliyordu. Devletin ortaya çıkışı ve krallıkların kurulmasıyla birlikte de panteonda üstünlüğü ele geçirdi; üstelik verimlilik, koruyuculuk ve merhameti temsil eden tanrıçalardan farklı olarak, toplumun yeni yapılanmasına uygun düşecek şekilde otoriteyi ve gücü simgelemekteydi. Öte yandan eski ruhların yerini alan tanrıların meskeni ulaşılmaz alanlar olmaya başlamıştı. “Ya göklerde, ya denizlerin dibinde ya da yerin derinliklerinde” yaşamaktaydılar.

Thomson: “Tanrı düşüncesinin krallık gerçeğinin izdüşümü olduğunu, ancak insan bilincinde bu ilişkinin tersyüz edildiğini”** söylüyor. Bu gerçeğe günümüzün inançları arasında da bir paralellik bulunmaktadır. Ancak Mezopotamya ve Mısır’da güçlü krallıkların kurulmasıyla birlikte, kralların iktidarlarını berkitmek için sağlıklıyken kendilerini doğrudan doğruya tanrı ilan ettikleri de görüldü. Ur hanedanı Şulgi ve oğlu bunların öncüleridir. Tutumları sonraki süreçte Mezopotamya krallarının ve Mısır firavunlarının hemen hepsi tarafından paylaşılmıştır. Krallığın yetkilerine tanrılığın ayrıcalıklarını eklemekle

* Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, s. 70.

** Thomson, George, *Ege Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, Tarih Öncesi Ege*, cilt I, s. 57.

mistik bir güç de kazanmakta, kutsanmakta ve yüceltilip ululaştırılmaktaydılar. Kuşkusuz donandıkları nitelikleri yönetim işlerini kolaylaştırmakta, güvenliklerini artırmaktadır.

Ataerkilliğe geçiş sürecine dek kadının etkinlik alanına giren inanç sistemi, Geç Neolitik’le birlikte erkeğin egemenlik alanına dönüşmüş; bu alanın tüm unsurları eril bir kimlik taşıyor olmuştur. Ancak geçiş, doğal olarak, adım adım, hatta hileli yollar kullanılarak gerçekleştirilmek durumundaydı. Krallık yasalarının silahlı güçlere dayanarak bir çırpıda çözüvereceği bir sorun ya da konu değildi bu.

“Dionysos şenliklerinde erkeklerin kadın giysilerine bürünmesine çok sık rastlanırdı. Lydialı rahiplerin sırtındakiler de gerçekte kadın giysisiydi. Bu bizi şaşırtmamalı. Tam tersine, din adamlarının kullandığı piskoposluk taçlarına, ipek atkılarına, cüppelere daha keskin bir gözle bakarsak, daha iyi ederiz. Dünyanın her yerinde dinsel yetkenin bir cinsten öteki cinse, kadından erkeğe aktarılması rahibin rahibe gibi giydirilmesiyle gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bunun bir nedeni de hiçbir değişiklik olmamış gibi davranarak değişikliği kabullenilebilir kılmaktı; ama başka bir şey daha vardı: Geleneksel giysi kutsaldı, büyülüydü, dolayısıyla bir yana atılması olanaksızdı.”*

Derken evrenin efendileri tanrılar, tapınakların sahipleri ise rahipler oldu. Tanrıçalar panteonda tanrıların, rahibeler ise tapınaklarda rahiplerin yanında silik birer figürdüler.

Mısır’da güneyin kralı Seth’i yenerek merkezi bir devlet kuran kuzeyin kralı Osiris, üretimin ve gücün efendisi olarak tanrı ilan edilmiş; ölümünden sonra yerine geçen oğlu Horus, babasının tanrısallık güç ve yetkisini devralmıştı. Sonraki krallar yaşarken Tanrı Horus, öldükten sonra Tanrı Osiris olacaklardı. Osiris’in karısı ve Horus’un annesi İsis, bu kutsal üçlemede yardımcı karakterdi.

* A.g.e., cilt II, s. 233-234.

Mezopotamyalı Anu, tanrıların da tanrısıdır. Bilinmeyen, güçlü, korkulan ve soyut bir varlık olarak düşünülen Anu, eril bir varlıktı. Okyanus ve suların efendisi Ea da bir tanrıdır. Tarımsal üretim de yine eril bir varlık tarafından temsil edilir: Tammuz. Marduk ve Asur gibi Mezopotamya'nın diğer ruhları da birincil önemde kabul edilen eril varlıklardır. Yeni panteonun tanrıçaları ise sosyoekonomik yapılanma içindeki yeni rollerine uygun kimlikler kazanmışlardır. Örneğin İnanna (İştar) bereket, sevgi ve doğumun; Ninisinna gözyaşının; Ninkas fizyolojik sağaltımın; Ninkikir ise kır haşereleriyle savaşımın sorumluluğunu üstlenmiş tanrıçalardır. Adı geçen tanrıçaların sorumluluk alanları bize o dönem kadınının bol bol gözyaşı döküğünü, belki de âdet kanamalarıyla hâlâ tarlalardaki haşareleri yok etmeye çalıştığını, tıbbi sağaltımda önemli rol oynadığını ve yapısı gereği hem doğum, hem de ebelik yaptığını söylemektedir. Toplum, kadını sevgi, şefkat ve bereketin sembolü olarak görmeyi sürdürmektedir. Sertliğin egemen olduğu bir toplum yapısı içinde onun müşfik, koruyucu ana yüreği, kadın, erkek ve çocuk tüm bireylerin dert yüklü ruhlarını ve bedenlerini yumuşatmaya devam etmektedir. Erkeklerin zorba dünyasında toplumun savunması zayıf bireylerinin korunma ve yumuşaklığa gereksinimi öylesine büyüktür ki, bu gereksinim Mezopotamya'da İştar'ın, Anadolu'da Kibele'nin, Ege'de Artemis'in ömrünü alabildiğine uzatmış; en son Hıristiyanlık düşüncesinde, geçmiş dönem tanrıçalarının işlevi, üstelik bir de tanrı doğurmuş bir kadına, Meryem Ana'ya yüklenmiştir.

Mezopotamya panteonundaki yapılanmanın benzerinin Grek panteonunda da görüldüğü söylenebilir.

Yere göğe hakim olan gücün ve otoritenin temsilciliği, toprağın derinliklerindeki zenginliğin, zanaatın, ticaretin, sanatsal etkinliklerin sahipliği, okyanusların efendiliği, hitabet ve hatta hırsızlığın, savaşın ve hastalıkların sorumluluğu Zeus, Hades, Poseidon, Hephaistos, Ares, Dionysos, Apollon

ve Hermes adını alan tanrılara aittir. Tanrıçaların sorumluluk alanları ise evlilik ve doğum; hayvan, bitki ve çocuk; aşk, güzellik, eğlence ve tarımsal bereketle sınırlanmıştır. Hera, Athena, Artemis, Afrodit, Demeter ve Hestia'nın sınırlanmış sorumluluk alanları, toplumsal yaşam içinde kadının sınırlanmış rollerinin birer yansımasıdır.

Panteondaki bu yeni yapılanma, temelde sosyoekonomik koşullarda ortaya çıkan değişimin bir izdüşümüdür. Ancak erkeğin yürüttüğü bilinçli ve sistematik egemenlik mücadelesinin sonuca önemli bir katkı sunduğu da söylenmelidir.

“Kariyalı Apollon, Delos Adası'na geldiğinde anası, yani kadın orada kendisine ve kızma bir yer sağlayacak kadar güçlüydü daha. Ama Apollon, Parnassos Dağı'nın eteğine indiğinde kendini “Zeus'un oğlu” ilan etti. Delphoi'de Apollon'un anası ve kız kardeşi söylenceden de, kuttörenden de çıktılar. Denilebilir ki, Delphoili Apollon, kendisini yaratmış olan toplumsal değişikliklerin eksiksiz bir yansımasıdır. Ephesos'da tanrılık anadan kıza geçerdi; Klaros'da ve Delos'da ise, anadan oğula. Delphoi'de ana da kız da bu işten ellerini eteklerini çektiler; Oğul'u yüce babasının yetkesiyle donatılmış olarak bıraktılar; Apollon öylesine güçlü bir tanrı oldu ki, dünyaya bir cilalı taş yontucusunun kucağında bir bebek olarak geldiğini unuttuk neredeyse.”*

Kadının Bedeni Üzerinden Cinsel İşlevleriyle Aşağılanması

Urallar Bölgesi'nde Obi Irmağı kenarında bulunan bir kadın heykelinin altında: “Bu altın kadına Yugorlar'la Obdorlar taparlar”** yazılıdır. Heykel, kadını kucağında küçük bir çocukla betimlemektedir.

* A.g.e., cilt II, s. 352.

** İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt II, s. 547.

*Anatanrıça heykelciği, Çatalhöyük.
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)*

Çatalhöyük'ü simgeleyen kadın figürü ise leoparlara dayanmış doğum yapmaktadır. Aynı yerde VI A 10 tapınağında bulunan diğer bir kadın ise iki başın yanı sıra dört memeye ve iki kola sahiptir.

Hacılar'daki figürler de "iri kalçalı, göbekli, dolgun memelidirler."* Kucaklarında çocuk ya da leopar taşırlar.

Mısır'da Hator'un tapınaklarından, bazı evlerden ve mezarlardan çıkarılan topraktan yapılmış kadın figürlerinin ise genital organları bir hayli abartılıdır. Aslında Paleolitik, Mezolitik ve Erken Dönem Neolitik çağların kadın figürlerinin hepsinde genital organlar hep abartılı yapılmıştır.

Bunun nedeni kadın genital organının üreme işlevidir. Genital organı, kadının, tohumu içine alan ve belirli bir süre sonra onu insan olarak dünyaya geri veren en önemli parçalarından biridir. Ayrıca o, erkeğin cinsel dürtülerinden kaynaklanan fiziksel ve ruhsal gerilimini, büyük bir hoşlanım duygusu eşliğinde alarak, rahatlamaya çeviren bir huzur merkezidir. Türklerin, kadın genital organını simgeleyen sözcüklerinin, huzur veren ve rahatlatan anlamını taşıması nedensiz değildir.

Neslin devamını sağlamada büyük işlev üstlenmiş, bu nedenle çoğalmayı temsil eden, aynı zamanda ruhsal ve bedensel gerilimin söndürüldüğü bir haz merkezinin, en eski çağlardan beri büyük bir ilgi ve değer görmesi anlaşılır bir du-

* İndirkaş, Zühre, *Ana Tanrıçalar Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*, s. 5.

ruındur. Değer vermenin vardığı en son nokta kutsallaştırma olmuştur. Kutsallaştırma, onun anatomik ve fizyolojik durumlarının tümünü kapsar. Örneğin, kanamaları dahi kutsal kabul edilmiştir. Toplum onun kutsal sıvısından tarlalara bereket saçılmasını beklemektedir.

Bir organ, işlevlerinden dolayı bu denli önemseniyor ve değer görüyorsa, eşyanın doğası gereği, sahibinin de önemsenmesi ve değer görmesi gerekir. Sahibi kadın cinsidir ve kadın, Geç Neolitik'e kadar, sosyoekonomik yaşam içindeki konumundan bağımsız bir biçimde de, tıpkı sahip olduğu organ gibi değer görmüş, kutsanmıştır. Ayrıca ataerkil sürecin işlemesine dek, kutsanmışlık durumunun sosyoekonomik yaşam içinde üstlendiği rol nedeniyle güçlü bir biçimde desteklendiğini ifade edelim. O, ekonomik yapının temel dinamiklerinden biri, doğurgan bir varlık ve aynı zamanda memeleri bebekleri için besleyici tatlı sütle dolu bir anadır. Kutsanmışlığı üç ayrı özelliğin bedeninde cisimleşmesinden ileri gelir. Simgesi kanamayı, çoğalmayı, beslenmeyi ve zevki çağrıştıran nardır. Çoğu zaman narı elinde tutarken ya da yerken resmedilir.

Geç Neolitik'ten itibaren sosyoekonomik yaşamın kilit noktalarını eline geçirerek yeni yapıya egemen olan erkek; kadının işlevlerinden birine etkili bir darbe vurdu. Ancak diğerleri olanca canlılık ve güçleriyle varlıklarını koruyorlardı ve kadın kutsallığı bu temeller üzerinde yaşamaya devam ediyordu. Öyle ki, ataerkilliğin yerleşik hale geldiği dönem kralları bile hâlâ ana tanrıçaların oğlu olmakla övünüyorlardı. Midas'ın Kibele ile övünmesi gibi ya da Sümer krallarının, anneleriyle özdeşleştirdikleri Tanrıça Ninsun'un karnında takdis edildiklerini savladıkları gibi. "Ben, ana karnından savaşçıyım, doğumdan güçlü bir adamım. Döl yatağında kutsanmış asil bir oğulum."*

* Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 218.

Yukarıda sözü edilen olgunun özellikleri dikkate alındığında, erkek egemenliğinin kendi ideolojisini yerleştirebilmesinin önünde kadın kutsallığının büyük bir engel olarak durduğu anlaşılabacaktır. Kadının kutsallığının yok edilmesi gerekir. Bu işe cinsel organından başlanması elzemdir. Öncelikle onun düşünsel alandaki tahtından indirilmesi gerekmektedir.

Çalışma alanlarının ilki tapınaklar olmuştur.

“Rahipler ve rahibeler, toprağın verimliliğini harekete geçirmek üzere birleşmek durumundaydılar. Ama uygulama çabucak gelişti. Tanrılara kurban verme âdeti nakdi ödentilere dönüşürken, kutsal fahişelik de dinsel kurumlara gelir getiren bir yapıya ulaştı.”*

Kutsal bir varlığın kutsal bir organı, kutsal bir mekanda, gerçekte aşağılık dünyevi çıkarlar uğruna pazarlanmaktaydı. Gelişen bu olgu içerisinde yüceliğin ölümü kaçınılmazdır. Nitekim kısa bir süre sonra mabetler fuhuş yuvalarına dönerken; kadın kutsiyeti dibe vurmuş, mabetlerin sözde “kutsal fahişeleri,” “sokak kadınları”na dönüşmüştür. Çünkü din kaynaklı “fahişelik, din dışı fuhuşa yol vermektedir.” Böylece sokaklara taşan fuhuş, varlık nedeni esas olarak üreme olan kadın cinsel organını parayla satın alınan bir zevk aleti haline getirmiştir.

Geç Neolitik’te tapınaklarda doğan ve sokağa taşan fuhuşun ve fuhuş aracılığıyla düşürülen kadının öyküsü böyledir. Üstelik bu öykü bir iki merkezde değil, eski dünyada Antik Yunan’dan Mezopotamya’ya; Mezopotamya’dan Gucerat’a; oradan da Hindistan’a kadar bir hayli geniş bir coğrafyada yaşanmaktadır.

“Gazneli Mahmut 1026’da Samantha tapınağını yıktığında burada 350 devadası (tanrı hizmetkarı – Hint dilinde tapınak fahişesi) bulunmaktadır. Çinli seyyah Çao-Ju-Kum 1226’da Gucerat’ta 4 bin tapmakta 20 bin devadası olduğunu bildir-

** Kılıçbay, Mehmet Ali, *Sabah Gazetesi*, 13.02.2006.

miş, Marco Polo da onu teyit etmiştir. (...) Eski Yunan'da MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkan, kadın bedeninin ticari mal haline gelmesi kısa sürede öyle bir boyuta ulaştı ki, ünlü Atinalı yasa koyucu Solon (MÖ 640–558) ilk genelevlerini açmak zorunda kaldı.”*

Kadınlar için bir tür batakhane olan genelevler, erkekler için cinsel ilişkideki baskın rollerinin abartıldığı zevk merkezleri oldu. Sonu gelmez şehvet burada tatmin buluyor; evde ise yasal eşleri aracılığıyla varisler ediniyorlardı.

Romalılar fahişelerin müşterileri ağırladıkları(!) localara “lupanar” (dişi kurt ini) adını vermekteydiler. “Dişi kurt yırtıcı, pis kokulu ve iğrençtir ve avını lupanara götürür.”* Eğer fahişe yatağı lupanarsa, bu durumda fahişe de yırtıcı, pis kokulu ve iğrenç dişi bir varlık olmaktadır; erkekse, tuzağa düşmüş bir zavallı. Aslında burada tersyüz edilmiş bir ilişki hemen göze çarpmaktadır. Tuzağa düşmüş zavallı, kadının ta kendisidir. Üstelik tuzağa düşmekle kalmamış, bir de “yırtıcı,” “pis kokulu” ve “iğrenç” ilan edilmiştir. Öyle ki, orada kendisine yakıştırılan sıfatlar yaygınlık kazanacak, bütün kadınlara şu veya bu ölçüde yansıyacaktır. O, genelevde çalışsın çalışmasın, can sıkıldığı ölçüde şıllık, kaltak, sürtük ve benzeridir. Cinsel organı ise küfürbazların dilinin pelesengi olmuştur.

Erkekler tarafından sıklıkla kullanılan küfürlerin, genital organı aracılığıyla kadının aşağılanması pekiştiren sözlü eylemler olduğunu düşünüyoruz. Göreli bir masumiyete sahip bu sözlü eylemler, kadına yönelik sonuçları bakımından oldukça sert, sinsi ve örseleyicidir.

Kadının bu denli aşağılandığı, örselendiği bir ortam içinden, ne varislerinden ne de zevklerinden olan erkeğin, bir de varlığını ve cinsel organını yücelterek çıktığı görülmektedir. Fallus kültü, bu gelişmenin bir uzantısı olsa gerektir.

* A.g.e.

“Dionysos şerefine kırdaki kutlanan Küçük Dionysoslar sırasında kurbanlık tekeyi götüren coşkulu ayin alayı şarap, asma dalları, incir ve kutsanmış büyük bir de erkeklik organı taşır.”*

“Haloes Bayramı sırasında kadınlar pişmiş topraktan erkeklik organı eker ve onları buğday filizi gibi sularlar.”*

Erkeklik organını kutsayan ritüellere ataerkillik öncesinde rastlanmamaktadır.

Bu gelişmelerin ardından kadın cinselliğinin aşağılanma durumunun kabullenilmesinin ve toplumu oluşturanlar tarafından benimsenmesinin yolu açılacaktır.

“Dişi, erkek, hiçbir tanrı, sunak taşına bir kadının hizmet etmesini istemez; din adamları, erkek tanrılar için de, kadın tanrılar için de erkektir.”**

“Sesostris, bağımsızlıklarına sınıksız bağlı yiğit kişilere çatdığı yerlerde, onları nasıl yendiğini belirtmek üzere, üzerine kendi adını, yurdunu ve bu ulusu yenmiş olduğunu belirten yazıtlar yazılı sütunlar diktirmiştir. Savunma yapmadan teslim olan kentlere diktirdiği sütunların üzerine ise, daha önce savaşçı kişilerle çarpışıp, onları yendikten sonra ne yazdırmışsa, aynı şeyleri yazdırdıktan sonra, altına kadın üreme organını gösteren heykelcikler oydurmuş, böylelikle ora halkının miskinliğini ele güne ilan etmiştir.”***

Önceki dönemlerde kutsal sayılan vajinal kan akıntıları da bu aşağılamadan payını almış; kadın, cinselliğinin bir parçası olan kanamaları üzerinden de lanete uğratılmıştır. Kanamalı kadın günahkardır, kirlidir, pistir, murdardır. Asur tapınaklarında kadını bu günahattan arındırmakla görevli rahipler bile bulunur. “Temizleme rahibi (maşması) unvanını taşıyan bir din görevlisi, her ayın belirli günlerinde kralın kadınları

* Estin, Colette ve Laporte, Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, s. 64-65.

** Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 96.

*** A.g.e., s. 114.

nın âdet kanamasını, bu günahı temizlemekle görevliydi. Bu günlerde sarayın kadınlar bölümüne düşen ‘günah,’ keçi veya boğa kurban edilerek temizleniyordu.”*

Kültürel ve düşünsel kaynakları Mezopotamya’da bulunan Tevrat ise kanamalı kadını resmen “murdar” ilan etmiştir. Üstelik erkek çocuk doğurandan murdarlık süresini, değersiz kız çocuğu doğurandan daha kısa tutmuştur. Levililer, Bölüm 15’te bu durum şöyle tanımlanır: “Âdet gördüğü için kan kaybeden kadın, yedi gün kirli sayılacak. Kadının kullandığı her şey ve bunlara dokunanlar da kirli sayılacak. Kadın âdetin bitiminden yedi gün sonra paklanacaktır.” Yani her ayın yarısında kadın murdardır.

Levililer, Bölüm 12’de ise şunlar söylenmektedir: “İsrail halkına de ki: ‘Bir kadın hamile kalıp erkek çocuk doğurursa, âdet gördüğü günlerde olduğu gibi yedi gün kirli sayılacaktır. Kadın kanamasından paklanmak için otuz üç gün bekleyecek. Pak sayılması için, geçmesi gereken bu günler doluncaya dek kutsal bir şeye dokunmayacak, tapınağa giremeyecek. Ancak kız çocuk doğurursa, âdet gördüğü günler gibi iki hafta kirli sayılacaktır. Kanamasından paklanmak için geçmesi gereken günler dolunca, ‘yakmalık sunu’ olarak bir yaşında bir kuzu, ‘günah sunusu’ olarak da bir güvercin ya da kumru getirip, Buluşma Çadırı’nın giriş bölümünde kahine verecektir. Kahin bunu Rab’bin huzurunda sunacak ve kadını arıtacak. Böylece kadın, kanamasından temizlenmiş sayılacak.”

Bütün bunlardan da anlaşılabilceği gibi, kadın yüz binlerce yıl yüceltilmesine aracılık eden bir organıyla bu kez birkaç bin yılda yerlere çalınmıştır. Bu, ekonomik alanda öne çıkan erkeğin, ideolojik alanda da baskın olma hevesinin sonucu olan bir gelişmedir.

* Sever, Erol, *Asur Tarihi*, s. 72.

Ataerkilin Yeni Saldırı Silahı Efsaneler İşbaşında

Erkek egemenliğini yerleştirip berkitmek amacına yönelik ideolojik etkinliklerin en önemlilerinden biri de kadının toplumsal bilinçte edindiği saygın imajı tersine çevirecek efsaneler üretmektir. Onu bütün hikayelerin kötü karakteri olarak betimleyen bu efsaneler, erkek egemen ideolojinin bir parçası olarak iyi iş gördüler. Binlerce yıl boyunca kulaktan kulağa aktarılarak yaygınlaşıp, kadınlar tarafından bile kabul görebilecek bir düzeye eriştiler. Bu efsanelerden biri tektanrılı dinlerin içinde önemli bir yere sahipti. Diğerleriyse benzer işlevleri yerine getirmede en az onun kadar etkindi.

Yaratılış Efsanesi

Tevrat içinde sistemleştirilmiş bir biçimde sunulan yaratılışın öyküsü, kökleri Sümer kültürü içine uzanan çok eski bir mitolojiye dayanır. Üretildiği çağ, kentlerin oluştuğu, sınıfların ortaya çıktığı ve erkek egemenliğinin toplumun tüm alt ve üstyapı kuruluşlarına nüfuz etme uğraşısı verdiği bir çağdır. Bu çağda kadın, bedeni üzerinden ciddi bir aşağılanma saldırısıyla karşı karşıyadır.

Erkek, kadını bedeni üzerinden aşağılamaktadır ama aynı “aşağılık” beden içinde oluşmakta ve üstelik bu bedenin “en aşağılık organı” aracılığıyla dünyaya gelmektedir. Bu, onun açısından kabul edilmesi olanaksız bir durumdur. Tinsel ve düşünsel ar lamda böyle bir paradoksu yaşayan egemen, sorunun içinden gerçeği yadsıyarak çıkmaktadır: O kadının bedeninden değil, kadın onun bedeninden gelmiştir.

Adam ve Kadın

“Rab Tanrı, Adem’i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu. (...) Rab Tanrı, Adem’e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, Rab Tanrı, onun kaburga kemiklerinden birini alıp, yerini etle kapa-

dı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın **yaratarak**, onu Adem'e getirdi. Adem, 'İşte bu benim kemiklerimden alınmış bir kemik, etimden alınmış bir ettir' dedi. 'Ona kadın denecek. Çünkü o, adamdan alındı.'**

O halde, varlığını diğer cinse borçlu olan kadındır. Erkeğin kadın bedeni içinde oluşumu aldatıcı bir görünüştür ve erkek esas olarak topraktan yaratılmıştır.

Yaratılış Efsanesi'nin Sümer kültürü içindeki benzer versiyonunda yeryüzü tanrıçası Ninhursag'm sekiz bitkisini yasağa rağmen yiyen Tanrı Enki cezalandırılmıştır. Organlarının sekizi hastadır ve hasta organların arasında kaburga da vardır. Kaburgayı iyileştirmek için bir tanrıça yaratılır. Bu, "kaburgaların hanımı" ya da "yaşatan hanım"dır; bir diğer deyişle, Havva'nın Sümerli versiyonu. Öykü böyle başlamış, gelişimi ataerkil istekler doğrultusunda olmuştur.

Erkeğin kaburgasından yaratılmış kadın, iflah olmaz entrikacı bir "kötülük kaynağı"dır. Serin suların aktığı, çeşitli yemiş ve meyvelerle donatılmış cennette yaşayan Adem'i kandırarak yasak meyveyi yedirmiş ve bu ele geçmez mutluluk diyarından kovulmasına neden olmuştur. Adem'in yaşam boyu ot, diken ve çalılarla boğuşarak toprağı işleme cezasının da nedeni odur. Yaptıklarına karşı acı çekerek doğuracak, kocasına istek duyacak ve yönetimine boyun eğecek olması, kendisi için hafif bir ceza olmalıdır.

Yaratılış Efsanesi'nde Havva'dan başka bir dişil karakter daha vardır. Bu kişi Lilith'dir. Yahudi inanışlarında Lilith, Adem'in kendisi gibi, balçıktan yaratılmış ilk karısıdır. Adem'e iyi davranmadığı için Tanrı tarafından cezalandırılarak cennetten kovulmuştur. Lilith, Havva'nın yaratılmasından sonra tekrar cennete döner ve Havva'yı yasak meyveyi yemesi için kışkırtır. Sonunda amacına ulaşmıştır.

* Tevrat ve Zebur, *Yaratılış (Genesis)*, Blm. 2, Adem ile Havva.

Lilith'in Havva'yı kandırma nedeniyle ilgili farklı görüşler vardır. Erkeğini kıskanması ve kalamadığı bu mutluluk ülkesinden Adem'i, yerini alan kadınla birlikte kovdurarak, böylece her ikisinden de öç almak isteği bir neden olabilir. Yasak meyveyi yiyerek tanrılaşacağına inandığı Adem'in iyi ile kötüyü bilme yetisini onunla paylaşarak sonsuz yaşam olanağına kavuşmak da bir başka neden olabilir.

Lilith'in Havva'yı yasak meyveyi yeme ve yedirtme konusunda kışkırtma nedeni ne olursa olsun, davranışının Tanrı tarafından lanetlenmesi ve Tanrı'nın onu sürüngene çevirerek cezalandırması ilginçtir. Daha da ilginç olan, yılan adı verilen bu sürüngen ile kadın arasına sokulan düşmanlıktır. Rab Tanrı şöyle der: "Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın. Karnının üstünde sürünecek ve yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın."²

Kadına düşman bir sürüngene, yılanı çevrilen Lilith de bir kadındır. Burada, yılanın kişiliğinde kadının kadına olan düşmanlığının sembolik bir ifadesi dile getirilmektedir. Mitoloji, bu öyküde sanırız sosyopsikolojik bir gerçeğe de gönderme yapmaktadır: Ataerkil toplumun erkeği tarafından seçilen olma durumuna düşürülmüş kadının, hemcinsine karşı beslediği hırçın bir rekabet duygusu...

Öte yandan Yaratılış Efsanesi'nin diğer versiyonlarında, Havva'nın, ateşten yaratıldığı için topraktan yaratılma Adem'i küçümseyen ve önünde eğilmeyen, bu nedenle de cennetten kovulan şeytan tarafından kandırıldığı ileri sürülmektedir. Havva'yı yasak meyveyi yemeye kışkırtan şeytandır.

Şeytan, cinsel kimliği belirtilmemiş bir varlıktır. Ancak biz onunla dişi Lilith arasında doğrudan bir bağ kurulabileceğini

* Tevrat ve Zebur, Blm. 3, *İnsanın Günahı*.

düşünmekteyiz; amaçları, yaklaşımları ve sonlarının benzerliğinden ötürü.

Öykünün değişik versiyonları, birbirine paralel olarak uzanan koridorlar gibidir: Aç gözlü, entrikacı kadın kötüdür; sinisi ve zarar verici kıskanç yılan kötüdür; yalancı, aldatıcı, isyankar şeytan kötüdür ve hepsi birdir. Bu koridorların kapıları aynı yere açılmaktadır: Gün görmemiş fenalığın karanlık odasına. O halde bir tür özdeşim halindeki bu varlıklara karşı aynı tutumu sergilemek gerekir: Güvenmemek, dikkatli olmak, denetim altında tutmak ve gerektiğinde de başlarını ezmek.

Kadın ve Yılan

Burada bir parantez açarak, aklımıza gelen bazı soruları soralım: Büyük bir inanır kitlesi olan Yaratılış Efsanesi, yılan ile kadını neden hem bir araya, hem de karşı karşıya getirmiştir? Böylesi bir rol için neden başka bir hayvan değil de yılan seçilmiştir? Bu nedenin, bir durumun simgesel bir anlatımı olarak kullanılmış olmasının ötesinde, nesnel bir temeli var mıdır? Kadın ile yılan arasında var olduğu savlanan düşmanlık hangi nedensellik bağları çerçevesinde gerçekte ilişkilendirilebilir?

Aslında yalnız Yaratılış Efsanesi'nin değil, aynı zamanda pek çok mitolojik öykü ile din dışı edebiyatın en önemli karakterlerinden biri de yilandır. Yılanın yazılı ve sözlü edebiyatın gözde karakterlerinden biri olması, birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, bu durumu ayrıntılı bir biçimde incelemişlerdir. Biz de çalışmamızın hemen her aşamasında, onun gerek panteonda, gerek de insanların dünyasında sık sık bir karakter olarak, şu veya bu biçimde karşımıza çıktığına tanık olduk.

Mısır'daki Teb kentinde ölüsü Zeus tapınağına gömülen kutsal varlıktır; Gılgamış'ta ölümsüzlük otunu kaçıran bir hırsız. Sümer'de İnanna'nın ağacının köküne yuva yapar; Babil'de Tanrı Ra'nın gümüş koruyucusu, Tanrıça Hera'nın güç simgesidir. Yunan mitolojisinde çeşmelerin, büyümlü bah-

çelerin, kutsal sitelerin ve “altın post” gibi değerli nesnelerin bekçisiyken, Apollon rahibi Laokoon ve oğullarının katilidir. Musa’nın elindeki baston, Skythlerin kadın atası, Anadolu yaylalarında kimi ineklerin sahibi,* Medusa’nın saçları odur. Hititlerde saygın İlyanka’dır; Hintlilerde dokunulması yasak ve suç olan kutsal varlık.

Gerek dini kitap ve yazılarda, gerek de din dışı edebiyatta bir karakter olarak bu denli yer edinmiş yılanın sahip olduğu anatomik ve fizyolojik yapının özelliklerinden bazılarına yakından bakmakta yarar vardır.

Kutuplara yakın bölgelerin dışında dünyanın hemen her yerinde yaşayabilen yılan, bacaklarının olmaması nedeniyle her an toprakla temas halindedir. Silindir biçiminde, uzamış pullarla kaplı esnek gövdesi üzerinde “S” biçiminde kıvrılarak hareket eder ve uzunluğu türüne göre 12 santimetre ile 9,5 metre arasında değişir. Diliyle koku alan, etle beslenen, avını diri diri yutan yılanın alt ve üst çenesi zehirli dişlerle kaplıdır. Yılan ısırma ya da yutma sırasında kopan dişlerini daha sonra yenilemektedir; tıpkı yılda birkaç kere gömlek değiştirerek pullarını yenilediği gibi. Her yıl düzenli olarak yıpranmış ve yaşlanmış üst derisini atan ve yaşamına tazelenmiş bir biçimde devam eden yılanın açlığa çok dayanıklı olduğu, kışın ve kurak mevsimlerde “kış uykusu” adı verilen dinlenme dönemine girdiği bilinmektedir. Dinlenmek için seçtiği mekanlar genellikle korunaklı inlerdir ve yumurtalarını da yine böyle sıcak, nemli, korunaklı ve karanlık yerlere bırakır. Bazı yılanlar yumurtalarının üzerine çöreklenerek, tavuk gibi kuluçkaya da yatmaktadır.

Yukarıda sıralanan özellikleri bize yılanın, eski çağlardan günümüze dek dünyanın hemen her tarafında yaşayan insa-

* “Yaylalarda, yaylıma çıkan inekleri yılanın emdiği bir gerçektir. Yılan, sütünü emdiği inekleri sahiplenirmiş. Onun yanına başkalarını yaklaştırmamış. Bu yüzden öyle ineklere ‘sahipli’ denir.” (Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı*, s. 79.)

nın ilgisini bu denli çekebilme nedeni üzerinde bazı çıkarsamalar yapma olanağı tanıyor. Bu özellikler, insanın düşünce dünyasında yer tutan temel sorunlara verilebilecek yanıtların toplamı gibidir. İnsan için sorun olan her şey onun bedeninde bir çözüm bulmuş görünmektedir. Toprağın altı ve üstüyle yoğun temastadır. Açlığa dayanıklı olup tehlikeli bir zehri vardır. Yaşlanan derisini atıp kendini yenileyerek gençleşmekte, silindirik yapısını istediği gibi esnetebilmektedir. O, bu özellikleriyle ölümsüzlüğün, sonsuz gençliğin, gücün ve cinselliğin simgesi gibidir. Yeraltına girip çıkması ölümler dünyasıyla ilişkisinin, gömlek değiştirmesi gençlik ve ölümsüzlüğünün, esnek, silindirik yapısıyla penise benzerliği üremenin ve zehri de gücünün tanıtımları olmaktadır. Ölümsüzlük, sonsuz gençlik, güç ve cinsellik, yaşam ve ölüm ikilemi arasında var olmaya çalışan insanın temel zaafları olmakta; anılan zaafları taşımadığı sanılan yılan ise doğallıkla, kutsanmış gizemli bir varlık olarak, dünyanın hemen her yerinde dini ve din dışı edebiyatın ana karakterleri arasında yerini almaktadır.

Ancak insanları büyüleyen bu özelliklerinin hiçbirisi kadın ile yılan arasındaki düşmanlık ilişkisini açıklayacak yeterlilikte değildir. Hatta esnek silindirik yapısıyla penise benzerliği gibi kadını doğrudan ilgilendiren yönü bile, negatif değil, pozitif bir durumu açıklar. O halde sorun bunların dışında bir yerde aranmalıdır.

Bizce sorun, yine yılanın kimi özelliklerinde, ama yukarıda belirtilenlerin dışında bir yerdedir. Sorun, onun üremek ve barınmak için seçtiği mekanlardadır.

Yılan, az önce de değindiğimiz gibi, gerek kış uykusuna yatmak, gerek de yumurtalarını bırakmak için korunaklı, nemli, sıcak ve karanlık yerlere, yani inlere ve mağaralara yuva yapmaktadır, tıpkı Paleolitik çağların dişi insanları gibi. Onlar da hiç kuşkusuz yavrularını bu mağaralarda doğurmakta ve erkeklerden farklı olarak özellikle de hamileliğin sonları ve loğusalık

dönemlerinde zamanlarının çoğunu mağaralarda geçirmektedir. Zehirli, etobur ve şiddetli bir saldırıyı da içeren güçlü bir koruma güdüsüyle dopdolu yavrulu bir dişi yılan ile daha zayıf, ama aynı şekilde koruma güdüsüne sahip dişi bir insan aynı mağarada karşı karşıya. Bu birliktelik, her iki türün yavrusunu da tehdit ve tehlike altında bırakmaktadır ve kendileri gibi iç-güdülerini de karşı karşıya kalmaktadır. Böyle bir durumda kadının duygularını tanımlayacak tek sözcüğün “dehşet” olduğunu düşünebiliriz. Kadınlar bu duyguyu daha o zamanlardan genlerine kodladılar ve kalıtsal olarak hemcinslerine aktardılar.

Yaşamları boyunca yılan görmemiş kadınların, yılanın imgesiyle bile dehşet içinde irkilmeleri, kimilerininse bu duyguyu fobiye dönüştürmeleri, onlara Paleolitik çağlardan kalan genetik bir ruh halidir.

Kadın, mağara ve yılan, kökleri eski çağlara uzanan pek çok öyküde bir arada bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında kadın ve yılan, tek bir bedende özdeşleştirilmiş bir biçimde sunulmaktadır.

Örneğin Skythler ülkesine giden Herkül’ün burada bir mağarada rastladığı, “kalçadan yukarısı kadın, aşağısı yılan olan bir varlık”tır. Herkül bu kadınla cinsel ilişkide bulunmuştur.

Şahmeran’ın da belden üstü kadın, aşağısı yılan şeklinde betimlendiği bilinmektedir. Yunanistan’dan Anadolu’ya, Mısır’dan Hindistan’a kadar, oldukça geniş bir coğrafyada değişik biçimlerde anlatılan öykülerde Şahmeran korunaklı, sıcak, nemli ve parlak gün ışığından yoksun mağaralarda yaşayan, meranların ecesi bir kadındır. Belden aşağısı yılan olan bu kadın hiç yaşlanmamakta, çünkü deri değiştirmekte, ruhu da ölümünden sonra kızının bedenine geçmektedir.

Kadın ile yilandan oluşan ve mağaralarda yaşayan bir yaratık tasarımı, insanlığın ortak bilincinde, bu iki ayrı türün dışlarının birbiriyle ilişkilendirilebilecek ortaklıklarından dolayı özdeşleştirildiklerinin bir ifadesi olmalıdır. Ortaklıkları, daha

önce de söz edildiği gibi, paylaştıkları mağaralar, yavrulu olmaları, güçlü bir koruma duygusu taşımaları ve birbirleri için büyük bir tehlike ve tehdit oluşturmalarıdır.

Yavrularıyla birlikte yaşadıkları mağaralarda yılanla sık sık karşılaşan kadınlar, onunla mücadeleleri sırasında kuşkusuz yere en yakın yerlerinden, topuklarından vurulmaktaydılar. Dişilerini ve yavrularını savunan erkeklerse yılanların en zayıf yerlerini, başlarını ezeceklerdi. Efsaneler de zaten bunu hep böyle anlatmıştır. Orpheus'un güzel karısı ve aynı zamanda bir "nymphe" olan Eurydike'yi de günün birinde bir yılan, topuğundan sokarak öldürmemiş midir?

Ve Rab Tanrı: "Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın," derken, kadın ile yılan arasındaki, kökleri Paleolitik çağlara uzanan bir gerilime vurgu yapmaktadır. Kadının genlerine kazınmış gizli yılan korkusu ve nefreti ile onun karşısında hissettiği acizlik ve zayıflık Yaradılış Efsanesi'nde karşısına onu yine düşman olarak çıkarmaktadır. Bu nedenle yılan, efsanenin kadına ve erkeğe zarar veren "kötü kahramanı" olarak seçilmiştir. Masallarda kadın ile yılan arasında bulunan sanal düşmanlığın gerçekte böyle bir nedensellik bağı vardır.

Pandora, Sirenler ve Harpyalar

Erkek egemen Yunan Orta Çağı, içinde kötülüklerin saklı tutulduğu ünlü kutusuyla Pandora efsanesini yarattı. Bu efsanede kadın, erkeğin onun için oluşturmak istediği imaja uygun bir rol üstlenmişti.

Efsane, Yunan panteonunun tanrılarıyla insanlar (erkekler) arasındaki anlaşmazlıkta insanların tarafını tutan Prometheus'u Kafkas Dağları'na zincirleyerek cezalandıran Zeus'un, Prometheus'un işbirlikçisi erkekleri de "kadını, şu kötülük kaynağını" yaratmak yoluyla cezalandırdığını anlatmaktadır.

“Zeus, Hephaistos’a tanrıça görünümlü o güzel bedeni topraktan su ile yoğurmasını ve çekici kılmasını buyurur. Athena, bedeni uyumlu olarak süsler; Afrodite yüzüne zarafet ve dayanılmaz arzu serper; ulak Hermes ise ona şeytani bir zeka ve kandırma yetisi üfler. Kendisine konuşma yetisi de verir.

Hermes ona Pandora, yani bütün tanrılardan armağan adını verir. Pandora’ya kapalı bir küp emanet ederek, kendisini Epimetheus’a götürür.”* Epimetheus, kardeşi Prometheus’un tüm uyarılarına rağmen, Pandora’nın çekiciliğine dayanamaz ve onu kendine eş olarak alır. Bundan sonra: “Pandora küpü açar ve yıkıcı kötülükleri kaçırmaz. Acılar, yorgunluklar, ağrılı hastalıklar ve ölüm yeryüzüne yayılır. Sadece umut küpün içinde kalır. İnsan soyu çoğalır. Servet edinme hırsı savaşları kışkırtır.”*

Bu mitolojik öykünün de insana zarar veren “kötü”sü kadındır. Kadın, erkeğe ceza olsun diye yaratılmıştır. Acılar, hastalıklar ve ölüm dünyaya onun aracılığıyla yayılmıştır. Kötülüklerin yeryüzüne saçılmasına yol açan Pandora ya da kadın, bu öyküye göre Tufan’ın da sorumlusudur.

Tehlike ve kötülük ile çekiciliğin kadın bedeninde birleştirildiği daha başka mitolojik öyküler de üretilmiştir. Bunlardan biri sirenleri, diğeri de harpyaları konu alır.

Sirenler, “Yunan mitolojisinde belden aşağısı kuş veya balık biçiminde tasvir edilen veya bazen elinde bir lir tutan kötü ruhlu cinlerdir.”** Onlar Tanrı-ırmak Akheleos’un kızları olup, engin denizler üzerinde yaşarlar. Lir eşliğinde seslendirdikleri büyümlü ezgilerin dayanılmaz bir cazibesi vardır. Ancak ezgileri ölümcül olup, peşine düşenleri kayalıklara sürükler ve sirenlerin hazırladıkları tuzaklara çekerler. Bir çeşit vampir sayılan bu dişil cinler, tuzaklarına yakalanmış hemen hepsi erkek olan denizcileri öldürmektedirler.

* Estin, Colette ve Laporte, Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, s. 130.

** Meydan Larousse, *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, cilt 11, s. 380.

Görüldüğü gibi, bu mitolojik öyküde de kadın, kötülük ile çekiciliğin bedeninde kişileştirildiği, çekinilmesi ya da uzak durulması gereken bir yaratık olarak işlenmiştir.

Benzer bir yaklaşım harpyalar için de söz konusudur. “İason ve Argonautlar efsanesinde kadın yüzlü, çok çirkin ve iğrenç kuşlar olarak betimlenen”* harpyalar insanları dehşete düşüren, büyük felaketlere yol açan rüzgarların perileridirler. Kuraklığı, açlığı, salgınları temsil ederler. Harpya söylencelerinde de felaketler yine kadın varlığı aracılığıyla insanların üzerine yağmaktadır.

Gılgamış Destanı’nda Bir Kadın Portresi

Dünyanın en önemli edebi eserlerinden sayılan Gılgamış Destanı’nda da kadının konumu, diğer efsanelerdeki konumundan çok farklı değildir. Biz bu efsanede onu iki ayrı rolde görmekteyiz. O, Tanrıça İhtar rolünde şöyle tanımlanır: “Kadınların ecesini, bütün tanrıların en yücesini kutsayın; sevinç ve aşk onun giysisidir; ateşlilik, çekicilik ve şehvetin zevkiyle dolu dudaklarında tatlılık, ağzında yaşam var. Onun varlığı mutlulukların en büyüğüdür; ne kadar görkemli görünüyor. Başının üstüne attığı örtüsü, güzel biçimi, parıldayan gözleri...”**

İhtar, bu destanda kısa bir süre sonra barış içindeki kardeşlerin arasına nifak sokan “kederlerin ve savaşların hanımı”na dönüşür.

Diğer rolde ise saf, doğal ve güçlü erkeği doğallığından, masumiyetinden ve gücünden eden silahlı bir fettan vardır. Silahı karşı konulamaz cazibesi ve cinselliğidir.

“Tanrıça daldırdı elini suya ve bir çimdik çamur aldı. Sonra ıssızlığa bıraktı onu ve soylu Enkidu yaratıldı. Savaş Tanrısı Ninurta gibi erdemliydi. Gövdesi zorlu, saçları kadınların-

* Ana Britannica, cilt 10, s. 409.

** Sandars, N. K., Gılgamış, s. 27.

ki gibi uzundu. (...) Saf bir soydandı o; ekili toprakları hiç bilmiyordu.”* Bu soylu, erdemli, güçlü, saf ve güzel adamı yanına isteyen Gılgamış, bir avcıyla anlaştı. Avcı, Enkidu’ya bir kadın götürecekti, onu bu kadın aracılığıyla Gılgamış’a çekecekti. Kadını buldu. Birlikte kırlara açıldılar ve üç gün Enkidu’yu beklediler. Üçüncü günün sonunda o, birlikte dolaştığı ceylanlarla göründü.

“Avcı konuştu orospuyla: ‘İşte o. Şimdi kadın, göğüslerini çıkar, utanma, geç kalma, yalnızca hoş karşıla onun aşkını. Seni çıplak görsün, gövdeni sahip olsun. Enkidu yanına gelince bütünüyle soyun ve onunla yat; ona öğret, yabanıl adama, kadınların sanatını. Orospu utanmadı Enkidu’nun olmaksızın, soyundu ve hoş karşıladı onun arzusunu; kadının üstüne yatıp, sevgisini mırıldanınca adam, orospu öğretti ona kadınların sanatını. Altı gün ve yedi gece birlikte yattılar, çünkü Enkidu tepelerdeki evini unutmuştu. Ama doyuma ulaştınca, yabanıl yaratıklara geri döndü. Sonra, ceylanları gördüğünde, hemen uzaklaştılar. Enkidu onları izleyebilirdi ama gövdesi sanki bir iple bağlıydı. Koşmaya başladığında dizleri tutmuyor, eski çevikliği gitmişti. (...) Enkidu zayıf düşmüştü. (...) Sonunda geri döndü ve kadının ayaklarına çöktü. Şimdi dikkatle onun söylediklerini dinliyordu.”*

Kadın, elinde kalan birkaç sanattan (!) biri olan cinsel etkinliği ile onu yoldan çıkaran, güçten düşürdü.

Bu hikayelerde cadılar, büyücüler hep kadınlardı; masumlar, iyi niyetli dürüstler ve erdemliler ise erkekler.

Tektanlı Dinler İçinde Köleci Değerler ve Kadın

Musevi, Hristiyan ve İslam inançlarının doğdukları tarihe ve bölgeye baktığımız zaman, bu bölgelerde ataerkil köleci

* A.g.e., s. 70-72.

sistemin egemen olduğunu görmekteyiz. Tektanrılı dinlerin doğduğu ve yayıldığı zaman dilimi içinde, erkek egemen köleci sistem, kültürün tüm alt ve üst yapısal kurumlarını oluşturmuştu ve kendi mantığı içinde işletmeyi sürdürmekteydi. İÖ 3000’lerde başlayan hızlı değişim süreci, bu dinlerin ortaya çıktığı döneme gelindiğinde ideolojik yapıyı yeni yaşam biçimlerine büyük ölçüde uyarlamış bulunuyordu. Dolayısıyla köleci sistem içinde beliren, gerek düşünsel, gerek de maddi dayanaklarını aynı sistem içinden alan tektanrılı dinler de köleci ideolojinin derin izlerini barındıracaklar, dahası bunları dondurulmuş kalıp kural ve düşünüşler halinde çok ileri çağlara taşıyacaklardır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki tektanrılı dinlerin hiçbiri gerçekte kurulu düzene alternatif bir düşünüş ve yaşam biçimi oluşturmak amacıyla üretilmemiştir. Tam tersine biz bu dinleri, içine doğdukları kültürlerle pek çok bakımdan büyük bir uzlaşma halinde görmekteyiz. Bu durum, yoksul kesimden gelen, dolayısıyla onun temsilcisi olmaya aday ve bu özelliğinden ötürü de düzene muhalif olması beklenen Hz. İsa’nın dini için de geçerlidir. Hz. İsa’nın yaşam öyküsüne büyük yer ve değer veren İncil’de onu sık sık Roma’nın ziyafet sofralarında görebiliyoruz. Onun insan sevgisiyle beslenmiş öğretisi yoksullara, cefa çekenlere, ölüm sonrası “öbür dünyadaki ödüle bel bağlamayı” öğütlemekteydi. “Ne mutlu size ey yoksullar! Çünkü Tanrı’nın egemenliği sizindir. Ne mutlu size şimdi açlık çekenler! Çünkü doyurulacaksınız. (...) Ama vay halinize ey zenginler! Çünkü tesellinizi almış bulunuyorsunuz. Vay halinize şimdi karnı tok olan sizler! Çünkü açlık çekeceksiniz.”* Ebedi olan öbür dünya olduğuna göre, sabretmeli, itaat etmeli; hiçbir şeyi değiştirmemeli. Her şey aslında yoksulun iyiliği içindir; öyleyse, bırakınız olduğu gibi

* İncil, s. 124.

kalsın. Bu arada köleciliğin kralı Sezar'ın hakkını Sezar'a ver-
meyi de ihmal etmeyin.

Roma için, bu düşünüş biçimi, sistemine yönelik bir tehdit olabilir miydi? Değildi, ancak yine de İsa'yı çarmıha gerdi; üstelik Doğu'da (Bizans'ta) kurtuluşunu onun himayesine havale etmişti.

Hz. Musa ve Hz. Muhammed'e gelince, onlar ezilen ve yoksul kesimlerin temsilcileri bile değildiler. Hz. Musa Mısır sarayında yetişmişti; Hz. Muhammed ise güçlü bir kabile-
nin ileri gelen ailesindendi. Doğumundan sonra soylu aile ge-
lenekleri gereğince Halime adlı bir sütanneye verilerek çöle
bile gönderilmişti. Peygamberliği öncesinde ticari etkinlikle-
rinden kaynaklanan iyi bir geliri vardı.

Hz. Musa ve Hz. Muhammed kırk yaşlarında peygamber-
liklerini ilan ettikten sonra, dini liderliğin yanı sıra, siyasal
önderler olarak da içinde bulundukları toplumun başına geç-
tiler. Yani her ikisi de köleci unsurların ağır bastığı bir sosyo-
ekonomik yapının dini ve siyasi liderleriydiler. Dolayısıyla bu
yapıya ters düşen bir öğreti geliştiremezlerdi. Doğal olarak,
eşitliğe vurgu yapan, gerek cinsler, gerek de kişiler arasında
adaleti inşa eden, barışçı ve kardeşliği esas alan ve geleceği
temsil edebilecek bir ideoloji de geliştirmediler. Düşüncele-
rini günün koşulları besliyor ve önerileri o koşulların çok öte-
sinde olmayan yaşam biçimlerini tanımlıyordu. Buna bir de
siyasal çıkarların korunma kaygısını eklemek gerekir.

Hem Hz. Musa'nın, hem de Hz. Muhammed'in birer siya-
sal lider olarak önderlik ettiği sosyal formasyonlar için savaş
ve savaş ganimetleri çok önemlidir. Asur için, Babil için, Mısır
için savaş ne tür bir anlam taşıyorsa, diğerleri için de aynı an-
lamı taşımaktadır: Başkalarının zenginliklerine (bunlar insan,
hayvan, değerli takılar ve diğer eşyalar olabilir) kan dökerek,
can alarak el koymak; böylece gönenci artırmak önemlidir.
Bunda idealist açıdan bir sakınca görülmemektedir.

“Midyanlıların yaşadığı bütün kentleri, obaları ateşe verdiler. Tutsaklarla yağmalanmış malları Şeria Irmağı'nın yanında, Eriha karşısında Moav Ovaları'ndaki ordugahında konaklayan Hz. Musa'yla, Kahin Elazar'a İsrail topluluğuna getirdiler. (...) Savaşa katılan askerlerin ele geçirdiklerinden kalanlar şunlardı: 675000 davar, 72000 sığır, 61000 eşek, erkeklerle yatmamış 32000 kız.

Askerlere 337000 davar, Rab'be 375 davar, 72 sığır, 61 eşek, 32 kişi verildi. Topluluğa 337500 davar, 36000 sığır, 30500 eşek, 16000 kişi verildi.

Ordu komutanları Hz. Musa'ya gidip, ‘İşte ele geçirdiğimiz altın eşyaları, bilezikleri, yüzükleri, küpeleri, kolyeleri getirdik. Günahlarımızı bağışlatmak için bunları Rab'be sunuyoruz’ dediler. Altının toplam ağırlığı 16750 şekeldi.”*

Tapınaklarda ganimetleri Rab adına kabul edenler, tabii ki, Hz. Musa'nın yakını Levililerdi.

Kuran'da ise sık sık cihada vurgu yapıldığı görülür. Toplum vaat ya da tehditlerle savaşa itilmektedir.

“...Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.”**

“..Allah, mallarıyla canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır...”*** ya da “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız... Eğer Allah, yolunda sefere çıkmazsanız sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir.”****

Tıpkı Hz. Musa'nın dininde olduğu gibi, Hz. Muhammed'in dininde de savaş ganimetinin bir kısmı peygamber için haktır. Ganimet, sonu gelmeyen savaşların zahiri olmayan nedenidir.

* Tevrat ve Zebur, *Çölde Sayım*, Blm. 31.

** Kur'an-ı Kerim Meali, s. 88, *Nisa Suresi*, 74. Ayet.

*** Kur'an-ı Kerim Meali, s.93, *Nisa Suresi*, 95 ve 96. Ayetler.

**** Kur'an-ı Kerim Meali, s.192, *Tevbe Suresi*, 38 ve 39. Ayetler.

“Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir...”*

Biz bu dinlerin kurulu düzen için herhangi bir tehdit oluşturmadığını sistemin açık savunusunda da görebiliyoruz. Örneğin; sınıfsal farklılıklar Zuhruf Suresi 32’de, “...Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine, derece derece üstün kıldık...” ifadesiyle onaylanmaktadır. İman edenlerden, Allah’ın ve Peygamber’in yanı sıra, kendilerinden olan idarecilere de itaat etmeleri beklenirken**; düzeni bozmaya çalışanlara acımadan öldürülerek, el ve ayakları çaprazlama kesilerek ya da sürgün edilerek cezalandırma*** öngörülmesi de düzenin, üstelik kurallara bağlanmış, yaptırımlarla desteklenmiş güçlü savunularıdır.

Sisteminin temel dayanaklarından biri olan köleliğin, insan için kabul edilemez bir aşağılanma, haksızlık ve yüzkarası bir durum görülmesi söz konusu bile değildir. Söylem ve uygulamalar köleliğin benimsendiğini ve kölelik kurumundan olabildiğince yararlanıldığını gösterir: “... iman eden bir köle, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır...”**** “Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin...”*****

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir...”*****

* Kur’an-ı Kerim Meali, s. 181, *Enfal Suresi*, 41. Ayet

** *Nisa Suresi* 59. Ayet’te şöyle denmektedir: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de...”

*** Bu konuda *Maide Suresi* 33. Ayet’te şöyle denmektedir: “Allah’a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir....”

**** Kur’an-ı Kerim Meali, s. 34, *Bakara Suresi*, 221. Ayet

***** Kur’an-ı Kerim Meali, s. 353, *Nur Suresi*, 32. Ayet

***** Kur’an-ı Kerim Meali, s. 26, *Bakara Suresi*, 178. Ayet

Günümüzde, tektanrılı üç dinin kutsal kitapları olan Tevrat, İncil ve Kuran aynı zamanda edebi değer taşıyan eserler kabul edilmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, öğreti ve kurallarının yanı sıra, içerdikleri mitolojik öykülerdir. Ancak biz bu öykülerin dahi kültürel köklerini Sümer'e kadar uzanan Mezopotamya ve Mısır'ın tektanrılı dinler öncesi tarihinde bulmaktayız.

Örneğin, insanın pişmiş balçıktan yaratılışı, Yaratılış ve Tufan öyküleri, ölümsüzlük otunun yılan tarafından kaçırılması, Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratılması, ölümden sonra diriliş ve sorgulanmalar, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması, içinden ırmakların aktığı, meyvelerle donanmış cennet bahçeleri, cinler, şeytanlar ve cehennem Mısır, Sümer ve Mezopotamya'nın diğer halklarının düşün ürünü olan öykü, inanış ve imgelerdir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler S. N. Kramer'in "*Tarih Sümer'de Başlar*" adlı eserine başvurabilirler. Bugün büyük ölçüde çözülmüş Sümer tabletleri ve Mısır yazısı sözünü ettiğimiz inanış, öykü ve imgelelerin anlatıldığı örneklerle doludur. Biz bunlardan birini aktarmakla yetineceğiz.

Bir tablette Tanrı Enki, annesi Tanrıça Nammu'ya şöyle diyor:

"Ey annem, ismini vereceğin yaratık oldu,
Onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy,
Dipsiz suyun çamurunun özünü karıştır,
İyi ve prens gibi şekilleri çamurla sık,
Kol ve bacakları getir
(...)

Ey annem, onun kaderini bağla
Ninmah onun üzerine tanrıların görüntüsünü koyacak
O bir insan..."*

* Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 91.

İnsanın pişmiş çamurdan yapıldığı düşüncesine Sümerlilerin nasıl ulaştıkları ise ayrı bir sorudur. Ancak bizce bu sorunun basit bir yanıtı vardır: İnsan, Mezolitik dönemden beri doğayı değiştirip dönüştüren insanı çamurdan yapmakta ve ona tapırmaktaydı. Ama bu eylemin başlangıcı unutulmuş, sadece onun çamurdan yapıldığı düşüncesi kalmıştır.

Kültürel dayanaklarını içine doğduğu sistemden alan tek-tanrılı dinlerin öğretisi ve kuralları, bir yandan mevcut yaşam biçimlerini savunurken, diğer yandan ataerkil köleci ideolojiyi de kadının aleyhinde kullanma eğilimindedir.

Bu dinlerin hepsinde kadının, erkeğin vesayeti altında bir varlık olarak algılandığı görülmektedir. Erkek “çok eşli” olma halini sürdürür. Örneğin, Tevrat 1 Krallar, Bölüm 11’de Hz. Süleyman’ın kral kızlarından yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi olduğu söylenmektedir. Hz. Muhammed ise Hatice’den başka on eş almıştır; ancak kendisine helal kılınan kadın sayısı bu rakamla sınırlı değildir. “Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah’ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü’minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber’e bağışlayan, Peygamber’in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mümin kadını da (sana helal kıldık) ...Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. ...⁵¹Ey Muhammed! Bunlardan dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur...”*

Görüldüğü gibi kadın alma olanakları neredeyse sınırsız. Diğer müminlere de, bu denli olmasa da, üç, dört kadın alma hakkı tanınmıştır: “...size helal olan kadınlardan ikişer, üçer,

* Kur’an-ı Kerim Meali, s.423, 424, Ahzab Suresi, 50 ve 51. Ayetler

dörder olmak üzere nikahlayın. Eğer adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyelerle) ile yetinin...”* Oysa kadınların birden fazla erkekle birliktelikleri hak olmak bir yana, ağır bir suç oluşturmaktadır.

Erkeğin istediği şekilde yaklaşabileceği bir tarlaya benzetilen kadın, bir de itaatkar olmak zorundadır. Eğer kadın erkeğin iradesini kendi iradesi üzerinde tutmuyorsa ya da en azından bu konuda bir kuşkuya dahi yol açıyorsa, şiddeti hak etmiş demektir. “İyi kadınlar itaatkardırlar. ... başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. Onları dövün...”**

Buradaki kadın, tam anlamıyla cinsel köle olan kadındır. Üstelik bu cinsel kölenin kendisini, yaşamının her anında “insan” olarak değil “cinsel bir nesne” olarak algılaması da istenmektedir. O, ziynetlerini göstermemeli, ziynetleri anlaşıl-sın diye ayaklarını yere vurmamalıdır. Arapçada “süs” anlamına gelen ziynetin burada kadına ait uzuvları ifade ettiği açıktır. Bu uzuvların birkaç cinsel organdan ibaret olmadıkları ise kuşkusuzdur. Kadın, cinsiyetini belli eden ve karşı cinste şehvet uyandırabilecek bütün parçalarını gizlemelidir. Hatta kadın olduğunu hissettirecek bir yürüyüş biçiminden bile kaçınmalıdır. O, öncelikle insan olduğu gerçeğini unutmamalı, yaşamının her anında kendisini yalnızca erkeğin zevkine adanmış bir arzu nesnesi olarak algılamalı, ancak algılayışını dışarıya yansıtmamalıdır. Başı önde, gözleri yerde, sımsıkı kapatılmış kadınların, cinsiyetsiz görüntülerinin gerisinde böyle yoğun bir cinsellik algılayışı vardır. Ancak onun cinselliği, kendisinde her dışının üstüne atlama hakkını bulan tek bir erkeğe aittir.

Bedenini, cinsel kimliğini gizlemek amacıyla büyük oranda kapatan, böylece buyruklara uyarak cinsel imgeleri üzerinde

* Kur'an-ı Kerim Meali, s.76, *Nisa Suresi*, 3. Ayet

** Kur'an-ı Kerim Meali, s. 83, *Nisa Suresi*, 34. Ayet

taşımadan kaçınan ve dolayısıyla günahattan uzak durduğunu sanan kadın, gerçekte, yoğun cinsellik algılayışı nedeniyle, erkeğin abartılmış cinsel isteğini üzerine çekmek için açılıp saçılarak bedenini sergileyen kadından çok da farklı bir yerde durmamaktadır. Çünkü her ikisinin de ilgilerinin odağında cinsel kimlikleri vardır ve tersi bir tutum içinde de olsalar aynı ruh halini paylaşmaktadırlar: Erkeğin varlığını, iradesini ve isteklerini her şeyin üstünde tutmak ve bu üstün varlık tarafından onaylanmak. Madalyonun diğer yanında ise insanlığın ikinci sınıf üyeliğinin kabulü durmaktadır. Bizce her iki tip kadının kişilik ve düşün yapıları erkek egemen ideolojinin yoğun baskısınca aynı doğrultuda belirlenerek şekillenmiştir.

Tanıklığı, kendisinden iki kat fazla miras alan erkeklerden ancak ikisinin tanıklığına eşit olan kadın, Musevi inancında da benzer koşullarda bulunmaktadır. Boşanma hakkı olmadığı için her türlü sıkıntıya katlanmak zorunda bırakılan kadın, bir de yaşamının önemli bir bölümünü “murdar” ilan edilerek geçirmektedir.

Hz. İsa'nın havarilerinden Petrus kadınlara erkeklere itaat etmelerini buyururken*, Havari Paulus da Efeslilere şöyle seslenir: “İsa nasıl kilisenin başıysa, erkek de kadının başıdır”*. Paulus’a göre: “Bir kadın tam bir itaatkarlıkla sessizce öğrenmelidir. Ancak onun erkeğin öğretene olmasına izin verilemez”**. O: “Yasanın da söylediği gibi kul olmalıdır. Fakat bir şey öğrenmek istiyorsa, bırakın evde erkeklere sorsun. Topluluk içinde konuşmak kadına yakışmaz”***.

Görüldüğü gibi, tektanrılı dinlerin kadınlarla ilgili ilkeleri, erkek egemen köleci sistemin değerlerini korumakta ve bunları tartışılması olanaksız, dondurulmuş kurallar olarak günü-

* Bebel, August, *Kadın ve Sosyalizm*, s.90

** A.g.e. (İncil, 1.Timotheus 2,11'den akt.)

*** A.g.e. (İncil, Korentliler 14, 34 ve 35'ten akt.)

müze taşımaktadır. Ne yazık ki bu çok eski çağların düşünsel ve ideolojik yapılanmaları günümüzde de milyonlarca insanın düşün biçimini şekillendirmekte, değişen koşullara uygun sağlıklı üstyapısal kurumların oluşumunu engellemektedir.

Cinsel Rekabetin Psikolojik Boyutları

Eşitlikçi toplumların kadını ile erkeği arasındaki eşitlik temeline yaslanan dengenin, sonraki süreçte kadın aleyhine bozulması, yalnızca sosyoekonomik dinamiklere bağlı gelişmelerin ortaya çıkardığı bir sonuç değildir. O, aynı zamanda, oluşumuna sosyopsikolojik etmenlerin de katkıda bulunduğu, yani psikolojik boyutlar da taşıyan bir olgudur.

Söz konusu olgunun psikolojik boyutları birkaç noktada kendini gösteriyor. Bunlardan biri, kadın ile erkek arasında yaşanan, cinse dayalı yoğun rekabet duygusudur. Biz bu duyguyu eşitlikçi toplum yapısı içinde dahi şu veya bu ölçüde bulmaktayız.

Cinsler Arası Rekabet

Örneğin, kadının ekonomide önemli roller üstlendiği, sosyal yaşam içinde de büyük değer taşıdığı Aztek toplumunda erkeğin, kadın işlerini küçümserken, kendi savaşçı niteliğini yüceltmesini cinsel rekabetin ürünü bir tutum olarak değerlendirebiliriz. İspanyol saldırılarına göğüs geren Aztek kabilesi, Şefleri Montesuma esir alınıp, teslim olmalarını söylemesi için serbest bırakıldığında, onu şu sözlerle susturdu: “Sus alçak! Sen asker değilsin; elinden iplik eğirmekten, dokumaktan başka bir şey gelmeyen bir kadınsın!”*

Aztek kadını kuşkusuz yalnızca iplik eğirip dokuma yapmıyordu; ancak onun üstün sosyal statüsü karşısında kendisini önemli ve değerli biri olarak duyumsamak gereksinimindeki

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 68.

erkek tarafından, işlevleri iki alana hapsedilerek küçümsenmek istendi. Kadın küçüldükçe o büyüyecek ve kendini daha iyi hissedecekti. Aztek erkeğinin bu tutumu, kadını ile arasındaki psikolojik gerilimin dışavurumundan başka bir şey değildi.

Kuzey ve Güney Amerika, Okyanusya, Güney Hindistan ve Güney Batı Avrupa'da görülen "erkek loğusalığı" uygulamasının da temelinde cinsel rekabet kaynaklı, kaygı ve eşitlenme isteği gibi duyguların bulunduğunu düşünebiliriz.

Erkek loğusalığı, Örnek'in sözlüğünde "kocanın doğum öncesi, doğum sırası ya da doğumdan sonra, çocuğu doğuran kendisiymiş gibi davranması, loğusanın yerini alması âdeti. Örneğin, Hindistan'ın kimi yerlerinde, kadının doğum sancıları tuttuğu zaman, kocası, kadın giysileri giyerek karanlık bir odada yatar, sızlanmaya ve bağırmaya başlar,"* şeklinde tanımlanmaktadır. Eril loğusa doğumdan sonra bir süre de çocuğun yatağında kalmaktadır. Böylece bir yandan anne ve yavruyu kötü ruhlardan korumaya çalışırken; diğer yandan da çocuğun yalnızca anne ile özdeşleşmesini sınırlamakta ve babanın önemini vurgulamaktadır. Koca, bedeninde taşıdığı çocuğu doğurarak kucağına alan karısının analık pozisyonunun karşısında etkili bir güç ve baba olmak istemektedir.

Anaerkil kültürlerde mevcut toplum düzenine karşı çıkmak amacıyla erkekler tarafından kurulmuş "erkekler birliklerini" de bu kapsamda ele alabiliriz. Bu birliklerin, "içinde çeşitli toplumsal ve ritüel toplantıların yapıldığı; kadın ve çocuklara yasak olan evleri"* vardır. Birlik üyesi ergin erkeklerin politik ve toplumsal yönden eğitildikleri ve bilgilendirildikleri, dünyanın hemen her bölgesinde yaygın bir biçimde var olmuş olan bu kurumlar, kadına kapalı nitelikleriyle, aynı zamanda cinsel rekabetin somutlandığı alanlar olmaktadır.

Öte yandan, çarkın icadından önce, çömlek yapımcısı kadınların, işlerini büyük bir sessizlik içinde ve ciddiyeyle yap-

* Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, s. 77.

tıkları sırada, erkeklerin çalışma alanlarına girmesini hırçın bir tavırla engellemeleri de, kadının erkeğe yönelik rekabetçi duygularının bir belirtisi sayılmalıdır. Kadın, egemenlik alanlarından birini bile erkeğe kaptırmak istememektedir.

Geç Neolitik'te erkek, kadın ile rekabetinde üstünlüğü eline geçirdi; ancak pozisyonunu korumak için çabalarını sürdürmek zorundaydı. Aşağıda aktaracağımız örnek, onun kadın ile rekabetinde ele geçirdiği üstünlüğü koruma isteğinin bilinçli eyleme dönüştüğü bir durumu sergilemektedir.

"Ahaşveroş krallığının üçüncü yılında, bütün önderlerinin ve görevlilerinin onuruna bir şölen verdi. Pers ve Med ordu komutanları, ileri gelenler ve il valileri de oradaydı. (...) O sırada Kraliçe Vaşti de Kral Ahaşveroş'un sarayındaki kadınlara bir şölen veriyordu.

Yedinci gün şarabın etkisiyle keyiflenen kral, hizmetindeki yedi haremağasına Kraliçe Vaşti'yi başında tacıyla huzuruna getirmelerini buyurdu. Kraliçe Vaşti güzeldi. Kral, halka ve önderlere onun ne kadar güzel olduğunu göstermek istiyordu. Ama Kraliçe Vaşti buyruğunu reddedip gitmedi. Bunun üzerine kral çok kızdı. Kral yasaları bilen bilge kişilerle görüştü. (...) Şu yanıtı verdiler: 'Kraliçe Vaşti, yalnız krala karşı değil, bütün önderlere ve kralın bütün illerindeki halklara karşı suç işledi. Bütün kadınlar, kraliçelerinin davranışlarıyla ilgili haberi duyunca, 'Kral Ahaşveroş, Kraliçe Vaşti'nin huzuruna getirilmesini buyurdu ama kraliçe gitmedi' diyerek kocalarını küçümsemeye başlayacaklar. Bugün kraliçenin davranışını öğrenen Pers ve Med'li soylu kadınlar da kralın soylu adamlarına aynı biçimde davranacak. Bu da alabildiğine kadınların küçümsemesine, erkeklerin öfkelenmesine yol açacak. Kral uygun görüyorsa, bir ferman yayımlasın; bu ferman Perslerle Medlerin değişmeyen yasalarına eklensin. Buna göre Vaşti bir daha Ahaşveroş'un huzuruna çıkamasın ve kral ondan daha iyi birini kraliçeliğe seçsin. Kralın çıkardığı ferman dört bir yana ulaşınca, ister soy-

lu, ister halktan olsun, bütün kadınlar kocalarına saygı gösterecektir.' Kral bütün illere yazılı buyruklar gönderdi. (...) Her erkeğin kendi evinin egemeni olduğu her dilde vurgulandı.”*

Kadının erkeğe biatı reddetmesi gibi tehlikeli bir olasılık, böylece, kral fermanıyla ortadan kaldırılmıştı.

Şekem kralı Avimelek, Teves kentini ele geçirdiğinde, halk kentin ortasındaki kuleye sığınmış, kapıları kapatmıştı. Bir kadın, kapıyı ateşe vermek için kuleye yaklaşan Avimelek'in üzerine yukarıdan değirmen taşının üst kısmını attı. Avimelek başına isabet eden taşla ölümcül bir yara almıştı, ama alt ettiği aşagılık bir rakip eliyle ölmek, erkeksi onuruna yakışmayacak bir şeydi. “Avimelek hemen silahlarını taşıyan uşağını çağırdı ve ‘Kılıcını çek, beni öldür!’ dedi. ‘Hiç kimse Avimelek’i bir kadın öldürdü demesin.’ Uşak kılıcını Avimelek’e saplayıp, onu öldürdü.”*

Eşitlenme isteğinin üzerine çıkmış bir egemen olma tutkusunu, bilinçaltı dünyasının derinliklerinde gizlenmiş hangi kaygı ya da gerilimlerin ifadesiydi? Sorunun yanıtı bize, kadın-erkek ilişkilerinde kadının aleyhinde bozulan dengenin psikolojik boyutlarından bir diğeri hakkında yeterli fikri verecektir.

Cinsler Arası Rekabetin Psikolojik Boyutları

Kadın psikolojisi üzerinde çalışan Karen Horney'in sunduğu veriler, erkeğin kadına yönelik tutumunu belirleyen kaygıların, temelde cinsel organlar, cinsel ilişkiler ve cinsel işlevler üzerinde odaklandığını ortaya koymaktadır.

İnsanın daha çocukluk yıllarında bedenine yönelttiği ilgi, organlarının biçimi ve yapısıyla ilgili kimi yorumlar yapmasına neden olmaktadır. Başlangıçta birbirine çok benzeyen kız ve erkek çocuk anatomisi, yalnızca cinsel organlarda farklı-

* Tevrat ve Zebur, Ester, Blm 1.

lık göstermektedir. Erkek çocuklarının bacaklarının arasında ki uzantı kızlarda yoktur ve bu durum, her iki cinsten çocuğun düşünce ve duygu dünyasında, farklılıkları kadar ortaklıkları da olan merak ve kaygıların zeminini oluşturmaktadır. Horney'e göre erkek çocuk, kızları "işledikleri bir suç nedeniyle iğdiş edilmek ve sakatlanmak suretiyle cezalandırılmış oğlanlar" sanmaktadır. Bu sakat oğlanlar, diğerlerinin kamışına imrenen aşağı yaratıklardır. Oğlan çocukları kızların kendi kamışlarına imrenmelerinden korkmaktadır. Egemen erkek dünyası içinde yer tutan kadın tiksintisi, kaynağını, çocukluğa ait işte bu iğdiş edilmiş oldukları çarpık inançtan almaktadır. Erkeklerdeki tikslenme duygusu, gerçekte bilinçaltının derinliklerinde gizli kalmış iğdiş edilme korkusudur ve korkuları ilerleyen süreçte kadına yönelik tiksinti ile yer değiştirmiştir.

Horney, kız çocuklarının da aynı şekilde, işledikleri bir suçtan dolayı iğdiş edilmek suretiyle cezalandırıldıklarına inandıklarını söylemektedir. Bu durum, eksiklik duyguları içinde bulunmalarının, kamışa imrenmelerinin ve "kendilerinin yoksun oldukları bir şeye sahip olmalarından ötürü erkeklerden öç almayı istemelerinin"* temel nedenlerinden biri olmaktadır.

Görüleceği üzere, kadın ile erkek arasındaki kuşku, kıskançlık ve gerilimin temelleri daha çocukluk çağında atılmaktadır.

Cinsel ilişki sırasında erkek, işlevini yerine getirebilmek için fiziksel anlamda güçlü ve aktif olmak zorundadır. Kadın ise pasif bir duruşla bile işlevini yerine getirebilir. Bu durum, Harold Kelman'm ifadesiyle "her zaman erkeği hayranlık ve öfkeyle dolduran bir gerçektir."** Bu gerçeğe, cinsel ilişki sırasında erkeğin "kamışını kadın bedenine verme" zorunluluğu eklenir. Güç ve yaşamın tohumunu bünyesinde barındıran bir organ, kadın bedeni içinde gücünü yitirmekte, zayıf düşmüş bir şekilde yerine dönmektedir. Cinsel ilişkide pasif bir

* Horney, Karen, *Kadın Psikolojisi*, s. 59.

** A.g.e., s. 33.

duruşla bile erkeği gücünden eden kadın, onda tam bir “içerleme” duygusuna yol açmaktadır. Bu, iç kemirici bir korkuya da davetiye çıkaran negatif bir duygudur. Erkek, düzenli bir biçimde her ayın belirli günlerinde, değişik duygusal dalgalanmalar eşliğinde kanayan bu gizemli varlıktan korkmaktadır. Ancak korkusu, ona karşı duyduğu yoğun istek duygularıyla iç içe geçen karmaşık bir duygudur. Dolayısıyla kadına yönelik tutumu, içinde bulunduğu ikilemi yansıtacak şekilde tutarsızlıklar içermektedir.

Erkekteki kadın korkusu en yalın biçimiyle ilkel toplulukların inanç, düşünce ve uygulamalarında dile gelmektedir. Örneğin, “özellikle âdet kanaması çevresinde yoğunlaşan tabuları” korkularını açık bir biçimde dışa vurmaktadır. Bazı Kuzey Afrika kabilelerinde âdet kanamalı bir kadına dokunan erkeğin öleceğine inanılır. Kadın korkusunun izleri Tevrat’ta bile bulunmaktadır. Hatırlanacağı gibi orada da âdet gören kadın, dokunulması istenmeyen “murdar” bir varlıktır. Kana ilkel düşüncenin anlamakta ve açıklamakta zorlandığı fizyolojik bir durumdur ve o, bu döngüyü her ay yaşamakta olan kadını, doğal olarak, mistik güçlerle ilişkide bulunan tehlikeli bir varlık saymaktadır: gücüne ve yaşamına yönelik bir tehdidin kaynağı...

“Doğu Afrika kabilelerinin birinde karı koca aynı yatakta yatmaz; çünkü kadının nefesi erkeği zayıflatıp, güçten düşürebilir. Kuzey Afrika kabilelerinde bir kadın, uyuyan bir erkeğin bacağına sarılırsa, erkek artık bir yere kaçamaz; bu nedenle genel cinsel perhiz yasası, ava çıkmadan, savaştan ya da balık tutmadan önceki ilk iki beş günü kapsar”* ve Bengal’de “Miriri erkekleri, daha çok güçlenmesinler diye kadınlara kaplan eti yedirmezler.”*

İşte bu nedenlerle “ruhlarla haberleşen” ve “erkeği yaralayabilecek büyümlü güçlere sahip” kadınları buyruk, kontrol ve

* A.g.e., s. 117.

baskı altında tutarak, erkekleri onlardan gelebilecek tehlikelerden korumalıdır.

Horney'e göre, günümüzde erkeklerin, "kadınların kendi alanlarını ele geçirmesi tehlikesine karşı sergilediği kuşku dolu savunma oyunlarında" da ruhlarının derinliklerine sinmiş aynı içerleme ve korkunun belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Bu korku ve içerlemeler kadın yıkıcılığını konu alan, ataerkil ideoloji üretimi efsanelerin zeminini oluşturmaktadır. Denizcileri büyüleyip ölüme çeken sirenler, erkekleri sorgulayarak öldüren Sphenks, ölü erkeklerin üzerinde dans eden Tanrıça Kali, yenilmez Samson'u gücünden eden Deliah, birleştiği Holoferens'in kafasını kesen Judith ve Yahya'nın başını atının üstünde taşıyan Salome, erkeklerin bilinçaltına nüfuz eden kadın korkusunun bilince çıkmış simgeleri olmaktadır.

Korku, tiksinti, içerleme ve istek gibi karmaşık duyguların yoğun baskısı altındaki erkeğin kadına karşı tutumunda, bir yandan küçümseme ve buyruğu altına alma eğilimi görülürken, diğer yandan yüceltmeyi de içeren güzellemeler düzme edimi bir çelişki gibi görünmektedir. Ancak Horney'e göre, birbiriyle taban tabana zıt olan bu iki ayrı görüntü öz itibarıyla aynı amaca hizmet eden benzer savunma biçimleridir. "Sevgi ve tapınma şu anlama gelir: Böylesine harikulade, böylesine güzel, ayrıca böylesine aziz bir yaratıktan korkmam için hiçbir neden yok. Küçümsemeyle ise, şunu demeye getirir: Her yönüyle böylesine zavallı olan bir yaratıktan korkmak çok aptalca bir şey olurdu."*

Erkeklerin kadınlarla ilgili duyguları içinde dikkate değer olanlardan biri de imrenme ve imrenmeye paralel bir biçimde gelişen kıskançlık duygusudur. Erkek, "kadının göğüsleri ve emzirme edimleri kadar gebeliğe, doğum ve anneliğe"* de imrenmektedir. Kadının bedeninde yeni bir yaşam yaratma yeteneği erkek için hayranlık vericidir. "Bir insanın sahip

* A.g.e., s. 24, 119, 141.

olmadığı yetenekleri bir başkasında görüp, beğenisini ve imrenmesini içerleme, kıskançlık ve kızgınlık duyguları olmaksızın koruyup sürdürmesi insan doğasına aykırıdır.”* Erkek kadına yönelik beğeni ve imrenmesini içerleme, kıskançlık ve kızgınlık duyguları eşliğinde sürdürmekte; ancak duygularının kendisinde yarattığı, iç huzurunu bozan yıkıcı etkilerden kurtulabilmek için kimi savunma mekanizmaları da geliştirmektedir. Örneğin, “gebeliğin ve çocuk doğurmanın küçümsenmesi, kendi organlarına gereğinden çok önem verme eğilimi, sorumsuz cinsel hoşgörünün öne çıkarılması ve kadının yalnızca fiziksel ihtiyaçların nesnesi yapılarak küçümsenmesi,” kadının cinsel işlevi ile karşılaştırdığında kendisinininkini yetersiz bulan erkeğin yaşadığı negatif duygular kompleksini aşabilmek için geliştirdiği savunma mekanizmalarından bazılarıdır. Ayrıca taşıdığı ruhsal komplekslere karşılık siyasal, dinsel, sanatsal ve bilim alanında ortaya koyduğu ürünleri de bir tür ödünleme kabul edilebilir.

Geç Neolitik’in başlarından itibaren ekonominin etkin ve üstün rollerini eline geçiren erkek, böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz psikolojik gerekçelerin de etkisiyle, kadını sosyoekonomik yaşam içinde rakibi olmaktan çıkarmış ve kültürün bütününe damgasını vurmuştur.

* A.g.e.

Ataerkil Eskiçağda Kadının Geldiği Nokta

Geç Neolitik'te kadının, erkeğe tabi ve muhtaç, onun buyruğu altında yaşayan, eve kapatılmış bir tür eşya konumuna geldiğini görüyoruz. Mısır'da ressamalar kadınların deri rengini sarı ile gösterirler. Erkek ise daha koyu betimlenmektedir. Kadının erkeğe göre daha açık bir renk alması, güneşten uzak iç mekanlarda yaşadığını kanıtlamaktadır. Sarı hem zengin, hem de yoksul çevre kadınlarının ortak rengidir. O halde, hangi kesimden olursa olsun, kadınlar için esas yaşam alanları, gün ışığıyla aydınlanan sokaklar değil, dört duvarın arasındır.

Ancak dört duvar arasında bile kadınların hak ve özgürlükleri alabildiğine sınırlanmış durumdadır. Sokağa çıkışları da kontrol altında tutulan bu kadınlar, sportif ve sanatsal etkinliklere, siyaset tartışmalarına katılan ve yaşamın her alanında boy gösteren erkekler için birer “ebedi küçük” ya da “başhizmetçi”den başka bir şey değildirler. Spartalı genç kızların evlenmeden önce erkekler gibi idman yapıp her türlü zorluğa alışmaları, evlendikten sonra kapatıldıkları hanelerinde kocalarına gülbüz çocuklar doğurabilmek içindir. Yakındoğu'nun genç kızları ise eğitim denilen olgunun bir hayli uzağındadırlar. Örneğin, Sümer'de okullar “erkek okulları,” yönetici “okul babası,” öğretmenler “ağabey” ve öğrenciler de “okul oğulları” idiler. Bir de sınıftan, Sümerce'den, sınıfın yoklamasından ve dayaktan sorumlu “adamlar” vardır. Okullarla ilgili belgelerde “bir tek kadın ismi dahi bulunamamıştır.” Ne de olsa iplik eğirmek, kumaş dokumak, besin hazırlamak, çocuk bakmak ve dikiş ile nakış öğrenimi ev içinde de görülebilmektedir.

İç mekan müdavimi bütün bu kadınlar, erkekler tarafından kolayca dövülebilen, alınıp satılabilen ve hatta öldürülebilen değersiz varlıklardır.

Ancak bu değersiz varlıklardan erdem, iffet ve zarafetin birer simgesi olmaları beklenmektedir. İffet bacak arasına indirgenir ve cinsel organı, adet kanaması ile idrar çıkışını sağlayacak küçük bir delik kalacak şekilde dikilerek bekareti korunur. Bu arada istendiği üzere cinsel arzuları da öldürülmüştür. Mısır'da İÖ. 1600'lü yıllardan kalan duvar resimlerinde kadın sünneti adı verilen bu işlem bütün ayrıntıları ile resmedilmiştir. Arkeolojik kazılar sırasında bulunan kimi kadın mumyalarının da sünnetli oldukları saptanmıştır *. Büyük olasılıkla Mısır çıkışlı olan kadın sünneti yaygın bir gelenek halinde Orta Afrika ülkelerinin pek çoğunda ve Umman, Yemen, Birleşik Arap Emirliği, Malezya, Endonezya gibi kimi Asya ülkelerinde bugün bile uygulanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nce yayınlanan raporlara göre günümüzde 130 milyon kadın sünnetlidir ve her yıl bu sayıya 2 milyon kişi eklenmektedir*.

Erkeğin, küçük ayağı kadın zarafetinin belirtisi saydığı Uzak Doğu'da, daha küçük yaşta, ayakları demir ayakkabılar içine hapsedilerek ayağın büyümesi durdurulur. Ayakları küçük bırakmanın bir diğer yolu da "Altın Lotus" geleneği gereğince 3-5 yaşlarındayken parmakların kırılarak büyümenin engellenmesidir. Böylece ayak boyu 7-8 cm civarında tutulabilmektedir.**

Küçük ayak Uzak Doğu'da yalnızca zarafetin değil, aynı zamanda kadın iffetinin de bir belirtisidir. Çünkü ayakları küçük bırakılmış kadın bağımsız hareket yeteneği sınırlı, dolayısıyla sokakla bağlantısı zayıf biridir. Sokakla bağlantısının zayıflığı bekaretin korunumunu, bekaretin korunumu da, bir erkek tarafından eş seçilmeyi garantilemektedir. Uzak Doğu'nun, orta sınıf üyesi kadınları yüzyıllar boyunca sakatlayan ve kü-

* Uygur, Tülin, "Kadın Sünneti: "Geleneksel İşkence", <http://www.ucansupurge.org>

** "Küçük Ayak Büyük Statü," <http://www.kesfetmekicinbak.com/atlasdan/eskiatlas/00165/>

çük düşüren bu geleneğine, ancak, Çin Devrimi'nin uyguladığı aşamalı eğitim programıyla son verilebilmiştir.

Pek çok bölgede, yabancılarla sesini kullanarak konuşmak dahi kadına yasaktır. Bu yasağın neredeyse günümüze kadar Yakınoğu'nun birçok kesiminde uygulama alanı bulduğu bilinmektedir. İlin ve Segal'in anlatımlarından "Kafkasya'da bazı Ermeni köylerinde devrime kadar kadınların yabancı erkeklerle bildiğimiz ses dilinde konuşma haklarının olmadığını" ve kadınların "meramlarını ancak el işaretleriyle anlatabildiklerini" öğreniyoruz.* Bu bizim de yıllar önce bir Orta Anadolu kasabasında rastladığımız geleneksel bir uygulamadır. Bir süre yaşadığımız kasabada kimi gelinlerin sürekli bir biçimde, seslerini çıkarmaksızın fısıltıyla konuştuklarına tanık olmuştuk. Olay ilginçti ve nedenini öğrenmek istediğimizde, kökleri büyük olasılıkla kölecî döneme uzanan geleneksel bir yasak durumu ile karşılaştık. Evli genç kadınlar sesleri kısılarak bir bakıma susturulmuşlardı.

Vâris üreticisi, arzu nesnesi kimliğiyle o, seçimlik bir dişiydi. Erkek tarafından seçilmesi onu hemcinsine düşman etti. Çünkü hemcinsi, güzel ve çekici damızlıkların pazarında biricik rakibiydi.

Seçimlik bir dişiydi ama seçilmesi karşılığında kendisini alan adama yüklü bir drahome vermesi gerekti. Bu gelenek tapınak fahişeliği zamanlarından ona kalan bir bedeldi. Tapınaklardaki kutsal (!) görevini yerine getirirken payına düşen para ile koca satın alma edimi, kadınlara, binlerce yıl boyunca kocalarına ödenecek bir borç devretmişti.

Tapınaklarda "fahişe" oldu. Sokağa düştü ve "kaldırım yosması"na dönüştü. Öylesine aşağılandı ki o da aşağılanmayı kanıksayarak benimsedi. Üstelik bu duyguyu büyük bir ayırmazlık içinde bilinçaltının derinliklerine de yerleştirerek iç-

* İlin, M. ve Segal, E., *İnsan-Nasıl İnsan Oldu*, cilt 1, s. 24.

selleştirdi. Artık o, köleci sisteme özgü değerlerin iflah olmaz bir taşıyıcısıydı. Köleciliğin yerini feodalizme, feodalizmin de yerini kapitalizme bırakmasından sonra değışen onca koşula rağmen, içinde hemcinslerine de yönelik güçlü bir aşağılık duygusunun tortusu kalmıştı.

Kocaman bir zevk ve üreme organına dönüşmesi, gözlerden uzak olmasını gerektirdi. Eve kapanması yetmedi; tepeden tırnağa sarındığı, çoğu kez konumuna dramatik bir şekilde uygun düşen bir renkle, siyah* bez parçalarıyla görüşe de kapatıldı. Bu aşağılık cinsel organ, öncelikle insan olduğunu hatırlamamalıydı.

Köleci sistemin kölelerinin çoğunu o oluşturmaktaydı. Cinsiyeti, köle olarak kullanımında tercih nedeniydi. “Kölelere ilişkin satın alma belgeleri Eski Babil malzemesi içinde bolca bulunmaktadır; bunlardan anlaşıldığı kadarıyla, ortalama erkek kölelerin iki katı kadın köle satılıyordu. Bu, yalnızca büyükçe sayıda erkek kölenin devletin güvenliği için bir tehlike oluşturabileceğinden değil, öncelikle erkek köleleri kullanma olanaklarının, kadın kölelere oranla daha kısıtlı olmasından kaynaklanmaktaydı. Küçük çiftlik işletmelerinin tarımsal üretiminde erkek kölelerin ancak sınırlı kullanım alanı vardı; oysa tahıl öğütmek, dokumak, ev işleri vb. için daha çok kadın kölelere gereksinim duyuluyordu.”** Erkek egemen sistem, baş tacı etmeden de kadın emeğini kullanmanın iyi bir yolunu bulmuştu.

Saraydaki kadınların da değeri diğerlerinden çok yüksekte değildi. Süslü püslü giysiler içinde, karınları tok olarak harem dairesinde zaman geçiren ceylan gözlüler, erkeklerinin siyasi oyunlarında gerektiğinde öne sürülen zavallı piyonlar-

* Bilindiğı gibi, siyah yasın, kederin rengidir. Yakındoğı’da kadının karalar giymesine karşın, erkeklerin lekesiz beyazlar giymesi ilginçtir. Sanki yaşam kadınlar için yas, erkekler için bayram yeridir.

** Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, s. 258.

dı. Kocalarıyla eşit koşullarda paylaşmadıkları bir yaşamı, onlara bağlı bir biçimde ecelsizce sona erdirmeliydiler. Ölülerine eşlik etmek için daha ölmeden mezarlara konuldular. Soy-
lu da olsalar, sonuçta kadındılar.

Ve kadınlar Geç Neolitik'ten bu yana hiç mutlu olmadılar.

Aleyhindeki Değişme ve Gelişmelere Anaerkil Sistemin Verdiği Karşılık

Günümüzden beş bin yıl önce başlayan kadın aleyhtarı gelişim, sonunda kadını esir almıştı; ancak bu süreçte anaerkil sistem ve kadının da değişime direniş anlamına gelen kimi yanıtları olmalıydı. Kuşkusuz ataerkil düzenin kendilerine yönelik uygulamalarına kadınlar büyük bir hevesle hemen uyum sağlamamışlardı.

Thomson: “Geçmişin alışkanlıklarına inatla sarılan kadınların çok kavgacı olduklarını”* söyler. “Ataerkil toplumdaki aşağı ve ikincil konumları geleneksel olarak yasa ve düzene karşı saygısızlık yaratmıştı.”* Böylece baskıcı yasalar ve uygulamalar karşısında kendilerini koruyup savunabilecekleri direniş noktaları yarattılar. Babil’deki ünlü “kadın evlerini” bunlara örnek verebiliriz. Kimi zaman zulme isyan eden kadınların, kimi zaman da kölelerin sığındığı bu evler, yine kadınlar tarafından inşa edilmişti.

Panteonda etkin olma mücadelesinden hiç vazgeçmediler. Gerçekte bu, sosyoekonomik yaşam içinde etkin olma mücadelelerinin ilahlar dünyasına bir yansımasıydı.

Mısır’da olduğu gibi mirastan pay alabilmeleri, mal edinebilmeleri, Mezopotamya’da da paralarını işletebilmeleri, miras bırakabilmeleri ve kimsenin iznine gerek duymaksızın mahkeme huzuruna tanık olarak çıkabilmeleri, söz konusu mücadelenin ürünü kazanımlar olsa gerektir.

Yerini ataerkil ideolojiye kolay kolay bırakmak istemeyen anaerkil ideoloji, Mısırlı’ya “falanca erkeğin değil, filanca kadının oğlu olduğunu” söyletiyor; Afrikalı Aşanti hükümdarına “nine,” Semerkantlı hana ise “sahibe” anlamına gelen “afşin”

* Thomson, George, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler*, Tarih Öncesi Ege, cilt II, s. 228.

deditiyordu. Kral Midas, onun etkisiyle “Kibele’nin oğlu” olmakla övünüyor; İslamiyetin ilk dönemlerinde bile Kâbe hizmetkarları “yaşlı kadının oğulları” diye anılıyordu.

Uralların ötesinde, yazıya geçildiği bir sırada kucağında çocuğunu taşıyan kadına hâlâ tapılmaktaydı. Mısır’da kadınlar Hator’un tapınaklarında üretkenliklerinin artması için, tanrılara, genital organları abartılarak betimlenmiş, topraktan yapılma kadın figürleri sunmaya devam etmekteydiler.

Yunanistan’da Hermes, Dionysos’u, yani bolluk ve bereketi Bakkhalara (dağ perileri), yani kadınlara emanet etmişti. Dionysos onuruna düzenlenen şenliklerde etkin katılımcılar olan kadınlar, çılgınca bir dansın ardından Dionysos’la, yani bolluk ve bereketle ruhsal âlemde birleşmekteydiler. Dionysos Şenlikleri kadın ile bolluk ve bereketin özdeşleştirildiği anaerkil inanç ve değerlerin ataerkil yapılanma içine uzanan inatçı kalıntılarıdır.

Mezolitik ve Erken Neolitik’in cinleri kovan, doğal felaketlere karşı koyan, yeraltının egemeni, üretim döngüsünün koruyucusu, doğum, aşk ve ölümün tanrıçası, “Büyük Annesi” Sümer’de “Inanna” olmuştur. Inanna, Sümer İÖ 2000’lerde ortadan kalktığı zaman, Mezopotamya’nın sonraki toplumlarının inanç dünyasında “İştär” adıyla yaşamaya devam edecektir. Büyük Anne, Hattilerde “Vuruşemu”, Hurrilerde “Hepat”, Erken Hititlerde “Arinna”, Geç Hititlerde “Kubaba” ve Frigya’da “Kibele”dir.

“Ana Tanrıça’nın bir imgesi olan Efesli Artemis, Tanrıça Kybele’nin Batı Anadolu’da devamı niteliğinde çok etkili bir tanrıçadır. Çatalhöyük’teki ana tanrıçalardan Kybele’ye, Kybele’den Artemis’e sürdürülebilen Ana Tanrıça’nın izinin, Artemis’ten sonra Meryem Ana’ya uzandığı görülmektedir.”*

* İndirkaş, Zühre, *Ana Tanrıçalar Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*, s. 20.

Yunanistan'ın ataerkil toplulukları Yakındoğulu tanrıçaların rollerini üstlenmiş yeni pek çok tanrıçayı bağrına basmıştır. Bunlardan Hera evlilik ve doğumun, Athena sanatın, tekniğin, savaş ve barışın, Artemis hayvanların, bitki ve çocukların, Afrodit aşk, güzellik ve eğlencenin, Demeter tarımın ve yaşamın yenilenmesinin, Hestia da aile ocağının tanrıçalarıdır.

Kızlarının ataerkil ideoloji ortamında siren, sfenks, harpya, cadı, büyücü, yılan, şeytan gibi kötülük simgesi varlıklarla özdeşleştirilmesini içine sindiremeyen anaerkil değerler, bu varlıkların karşısına “nymph”leri, “bakkhya”ları ve “melek”leri çıkarmıştır.

Nympheler, “yerin üstünde ve denizin içinde doğayı dol-duran doğurganlık ve zariflik simgesi sayısız çokluktaki dişil tanrısal varlıklardır.”* Bakkhyalar, bolluk ve bereketin simgesi dağ perileri; meleklerle suç ve günahattan uzak, yardımsever, iyicil göksel varlıklardır. Her ne kadar tektanrılı dinlerde cinsiyetsiz gösterilmişlerse de toplumların onları dişil varlıklar olarak algılama eğilimleri vardır. Kadınlar adına meleklerin sahiplenilmesi, kötülük simgesi olarak algılanmanın bir tür reddedilişi olsa gerektir.

Az önce Anadolu'da Ana Tanrıça imgesinin Kubaba'dan Kibele'ye, Kibele'den Artemis'e uzandığını söyledik. Ana Tanrıça geleneği doğumundan binlerce yıl sonra Yakındoğu'dan çıkmış, dünyanın pek çok bölgesinde milyonlarca insanın gönlünde taht kurmuş Meryem kimliğinde bugün de yaşama-ya devam etmektedir. Ancak burada bir parantez açıp, Efes'te Artemis'in bütün niteliklerini üzerine alan Meryem'i anaerkil değerlerin saf bir uzantısı olarak algılamının doğru olmayacağını belirtelim. Çünkü o, aynı zamanda anaerkilliğin ataerkillikle uzlaşarak ortaya çıkardığı ruhani bir kimliktir ve eski ve yeni değerler sisteminin birlikte yarattığı bu kimlik, Artemis'ten daha güçlü ve üstündür. Çünkü Meryem bir yan-

* Estin, Colette ve Laporte, Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, s. 108.

dan umut verici, iyileştirici, yardımsever ve koruyucu iken; diğer yandan da “Tanrı doğuran”dır. Umutlandırıcılık, iyileştiricilik, yardımseverlik ve koruyuculuk gibi özellikleri anaerkil düşünceye dayanırken, Tanrı doğurmak ve Tanrı anası olmak, erkek egemen ideolojinin istemlerine uygun düşen bir niteliktir ve her iki düşünüş biçiminin uzlaşma noktası tam da burasıdır: Tanrı anası bir koruyucu olmak.

Anaerkil düşünce, bir ataerkil efsanesi olan Gılgamış’ın içine sızmanın da bir yolunu bulur ve orada karanlığa bulaştırılmış kadını aydınlığa çıkarır. Enkidü güzeldir, saftır, erdemlidir, güçlüdür; ama şurası da bir gerçektir ki o, vahşi hayvanlarla gezen vahşi bir “doğal adamdır.” Kadın ona yalnızca seksi değil, insan gibi giyinmeyi, yemeyi, içmeyi ve hayvan gütmeyi de öğretir. Belki gücünü elinden almıştır; ama ona uygarlığı armağan etmiştir. Anaerkil düşünce, insanlığın ilkelikten kent yaşamına geçişinin sembolik bir öyküsünün anlatıldığı ataerkil düşünürün Gılgamış’ta kadını uygarlaştırıcı bir güç olarak ileri sürmektedir. Aslında bu durum, kadının on binlerce yıllık gelişim sürecinde itici güç rolünün toplumsal farkındalığının ve bir hakkın teslim edilişinin de bir ifadesi olmalıdır.

Biz anaerkil düşüncenin, yalnızca ataerkil düşünürlerin içinde etkinlik göstermekle kalmadığını, aynı zamanda kendisinin de yeni ürünler ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu ürünlerden biri Sarmatların doğuşunu anlatır; diğeri amazonları konu alır; bir başkası da isyankar Lemnoslu kadınların öyküsüdür. Şimdi bu mitolojik öykülerde kadın etkinliğini izleyelim.

Sarmatların Doğuşu

Herodot Tarih’inde anlatıldığına göre, Yunanlılar Thermopyon Savaşı’nı kazandıktan sonra, canlı olarak yakaladıkları amazonları üç gemiye doldurup denize açıldılar. Yolda bu ka-

dınlar gemideki bütün erkekleri döve döve öldürüp denize at-
tılar. Fakat gemi kullanmayı bilmediklerinden gemileri rüzga-
rın etkisiyle Skythlerin* ülkesine yanaştı. Burada karaya çıkan
amazonlar Skythlerin otlayan atlarına rastlayınca, üzerlerine
atlayıp etrafı yağmalamaya başladılar.

Dillerini bilmedikleri, giyiniş ve davranışlarını yadırgadık-
ları bu insanları Skythler, genç ve zorlu erkekler sandılar ve
onlarla savaştılar. Ancak ölü amazonları gördüklerinde, onla-
rın kadın olduklarını anladılar ve bundan sonra onları öldür-
memeye karar verdiler.

Onları öldürmeyeceklerdi, ama kendi kadınları yapacaklar-
dı. Çünkü bu yaman kadınlardan çocukları olsun istiyorlardı.

Amazonları barışçı yolla etkilemek için genç erkeklerini
yaşadıkları kampın yakınlıklarına yolladılar. Bir süre sonra Sky-
th gençleri kadınlarla birlikte olmayı başardılar; fakat onları
Skyth toplumuna kazandıramadılar. Çünkü kadınlar diğerle-
rinin arasına karışmayı reddetmişlerdi. Bunun üzerine genç-
ler, amazonlarla beraber başka topraklara göç ettiler. Orada
çocuklar yapıp çoğaldılar. Bunlara Sarmatlar dendi.

Sarmatlar, atalarının amazonlarla Skyth gençleri olduğuna
inandılar. Belki de ataları amazonlar olduğu için kadınlar dai-
ma silah taşıdılar. Ya da silah taşıdıkları için kendilerini ama-
zonların torunları saydılar. Her iki durumda da güçlü kadın
ana, saygı ve gurur duyulandır. Ve bu mitolojik öykü de ana-
erkil ideolojinin erkek egemen dünyasında var olma mücade-
lesinin bir anlatımı...

Ataerkil Düzeni Reddediş Düşü: Amazonlar Efsanesi

Sarmatların ataları kabul ettikleri amazonların tarihin her-
hangi bir döneminde gerçekten yaşayıp yaşamadıklarına da-

* Bir mitolojik öyküde Skythlerin, Herkül ile onun Kafkasya'da rastlayıp sevişti-
ği altı yılan, üstü kadından doğma Skyth'ten türedikleri anlatılır. Skythler, bu
nedenle Herkül ile yarı yılan, yarı kadın mağara yaratığını ataları sayarlardı.

ir kuşkular vardır. İlkçağın dişi savaşçıları olan bu kadınlar gerçekten yaşamış mıdır, yoksa sadece anaerkil bir söylencenin göz alıcı kahramanları mıdır? Konumuz bağlamında bu sorunun yanıtının ne olduğu pek de önemli değildir. Önemli olan söylencenin içeriği, yaratılma nedeni ve Kafkaslardan Ege Adaları'na kadar oldukça geniş bir coğrafyada uzun süre bir gerçeklik olarak algılanmış olmasıdır.

Sokrat ve Platon Atina'ya saldırdıklarını savlar; Herodotos, Diodores, Strabon'un eserlerinde onlardan söz edilir; Homeros Truva Savaşı'na katıldıklarını söyler; Ephesos, Smyrna, Kyme, Gryneion, Pitane, Mytilana, Myileia, Sinope, Elaia, Ancia ve Latori kentlerinin kurucuları olduklarına inanılır. Anılan kentlerde bulunmuş çok sayıda resim ve heykelin konusudurlar. Günümüzde bile kimi sanatçıların eserlerine ilham kaynağı olmaya devam etmektedirler; Berlin Müzesi'ndeki "Yaralı Amazon," Vatikan'daki "Amasone Mattei" heykeli ya da Rubens'in "Amazon Savaşçısı" adlı tablosu gibi. Güney Amerika'da uzun bir yol alıp Atlas Okyanusu'na dökülen dünyanın su toplama havzasının hacmi ve alanı açısından en geniş ırmağı onların adını taşımaktadır.*

İlkçağdan günümüze kadar binlerce yıl dünyanın hemen her tarafında adlarını duyurmuş bu kadınlar ne gibi özellikler taşımaktadırlar?

Esas olarak Karadeniz Bölgesi'nde yaşadıklarına inanılan amazonlar, söylenceye göre, tıpkı erkekler gibi ok, yay, kargı, iki ağızlı balta ve ay biçimli kalkan kullanan savaşçılardır. İyi at biner, iyi ok atarlar. Yayı rahat kullanabilmek için sağ memelerini dağladıkları söylenir.

Günlük yaşamlarında erkekler yanlarında yalnızca birer işçi ya da uşaktır. Çoğalabilmek için savaşlarda esir aldıkları erkek-

* Amazon Irmağı'na adı, XVI. yüzyılda İspanyol kaşif Francisco de Orella tarafından verilmiştir. Orella'nın esin kaynağı, ırmak kıyısında rastladığı savaşçı kadınlardır.

lerle birleşirler. Hizmetkar ya da damızlık olarak kullandıkları bu adamları, işleri bitince acımasızca öldürürler. Doğurdukları erkek çocuklarının da hiçbir değeri yoktur. Baba savaş esiri olmayıp başka bir kabiledense çocuk ona verilir. Diğerleri sakat bırakılmakta ya da öldürülmektedir. Kız çocukları ise at süttü ve kudret helvası ile beslenir, güçlü yetiştirilirler. Çocukluklarından itibaren at binmek, okçuluk ve diğer teknikleri içeren bir savaş eğitimi alan kızlar, daha erken yaşlarda erkek egemen toplumun değerleriyle alay etmeyi öğrenmişlerdir.

Amazonların kendilerini Ay'ın kızları olarak gördükleri, Kibele ve Artemis'e hizmet ettikleri, savaşçılığın dışında tarımsal uğraşlarda da bulundukları söylenmektedir.

Yukarıda sıralanan özellikleri, erkeklerle kurdukları ilişki biçimi ve ilahlar dünyasıyla ilgili seçimlerine dikkat edildiğinde, amazonların oluşturduğu yapılanmanın, daha önce unsurlarını incelediğimiz anaerkil sistemle çok da bağdaşır bir niteliğe sahip olmadığı görülmektedir. Amazonun yaşam tarzı, çağdaş

erkek egemen toplumun ve değerlerinin unsurlarıyla daha fazla uzlaşmaktadır; ancak burada ilişkilerin kadın lehinde tersyüz edilmiş bir biçimi söz konusudur.

İnsanlık, erkeğin egemenliğini kurup berkittiği bir çağda neden onu yalnızca bir hizmetkar ve damızlık; kadını ise değerli bir savaşçı ve uygarlaştırıcı bir güç (kentleri kuran odur) kabul eden bir söylenceler dizisini yaratma gereksinimi duymuş ve ürettiği düş ürünlerini bir gerçeklik olarak algılayıp benimseme eğiliminde olmuştur. Sanırsanız bu durumun nedeni, eski çağlara ait anaerkil değerlerin, kızların aşağılanmasına ve ezilmesine duyduğu tepki ve itirazlardır.

Bir amazon heykelciği.

Söylencenin çıkış noktası da itirazlarını belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bir savaşta, “İskitlerin bütün erkekleri öldürüldü. (...) Savaş eğitimi almış olan kadınlar kaçmayı başardılar. (...) Erkekleri olmayan bu kadınlar, Meotis Gölü (Azak Denizi) bölgesinde tamamen kadınlardan oluşan bir devlet kurdular. (...) Nüfuslarının artmaması onlar için bir dezavantajdı.”* Ancak “evliliğin kendileri için kölelik olduğunu bilen” kadınlar, “yeni kazandıkları özgürlükten” yoksun kalmak istemediler ve çoğalma sorunlarını evlilik dışı çocuklar yaparak çözdüler.

Lemnoslu Sibel’in Kadınları

Amazon öykülerinin kadın toplumunun bir tür savunma mekanizması olduğunu düşünebiliriz. Aynı mekanizmanın Sibel’in öyküsünde de işlediği görülmektedir.

Sibel, bağları ve meyve bahçeleriyle ünlü volkanik bir ada olan Lemnos (Limni) kralı Thoas Otreus’un kızıdır. Daha İÖ 3. bin yılda kuleleri ve kapıları olan güçlü surlarla çevrilmiş bir kente, Poliyohni’ye sahip ada, Yunan mitolojisinin birçok efsanesine konu olmasıyla dikkat çekmektedir.

O, Hera’nın çirkin olduğu için Olimpos’tan aşağı attığı oğlu Hephaistos’un düştüğü yerdir. Hephaistos demiri ve diğer madenleri işlemeyi burada öğrenmiştir. Toprağı bazı yaraları iyileştiren ve yılan ısırığına karşı panzehir olarak kullanılan Lemnos, “Altın Post” Efsanesi’nin de unsurlarından biridir. “Altın Post” peşindeki Argonautlar bu adada bir süre konaklayıp kadınlarının rahmine tohumlarını bıraktılar.

Lemnos’un ana unsurlardan biri olarak yer aldığı bütün bu efsaneler, erkek egemen Yunan Orta Çağı’nın ürünleridir. Bu, aristokrasinin siyasal ve sosyal yaşama egemen olduğu, şehir devletlerinin krallar tarafından yönetildiği, kadının de-

* Tok, Gökhan, “Söylencelerin Kadın Savaşçıları Amazonlar,” *Bilim Teknik Dergisi*, Temmuz 2001, sayı 404, s. 76.

ğersizleşerek, “ebedi bir küçük olarak” görüldüğü bir çağdır ve Sibel’in efsanesi, bütün bu oluşumlara duyulan öfkenin ve başkaldırı isteğinin bir ifadesidir.

Efsane şunları anlatmaktadır: Adalı kadınlar, güzelliğin ve aşkın tanrıçası Afrodit’i, kültünü ihmal ederek kızdırdılar. Afrodit onları iğrenç bir kokuya bulayarak lanetledi. Böylece erkeklerin tiksindikleri birer varlık oldular. Kocalar artık karılarına ilgi göstermiyor, kendilerine Trakyalı metresler tutuyorlardı. Bu duruma çok öfkelenen kadınlar sonunda kendi çocukları da dahil olmak üzere adanın tüm erkeklerini öldürerek intikamlarını aldılar. Sibel’i babasının yerine geçirmiş, kraliçeleri yapmışlardı. Aradan yıllar geçti; keyifleri yerindeydi ama erkeksiz çoğalamayacakları da belliydi. Günün birinde güçlü bir rüzgar onlara gereksindikleri damızlıkları getirdi. Bunlar “Altın Post”u bulmak için Karadeniz’e yol alan Argonautlar idi. Karşı cinslerin coşkulu beraberliklerinin ardından, erkekler hayallerinin peşinde yeniden yola çıkarken, kadınlar rahimlerinde nesillerini sürdürecektir tohumları barındırmaktaydılar.

Ama günün birinde Sibel’in babasını öldürmeyip saklayarak kendilerine ihanet ettiğini öğrendiler. Böylece erkek egemenliğine yönelik öfke onu da yuttu ve Sibel kısa bir süre içinde çocuklarıyla birlikte adadan kovuldu.

Değersizleştirilmeyi kadına verilmiş bir ceza olarak algılayan toplum tarafından üretilen Sibel’in efsanesi, kocanın çok eşliliğine içerleyen kadının itirazını şiddetle ifade ederken, amazon söylencelerine oldukça yaklaşımaktadır. Ortak payda özgürlüğünü elinden alan ve onurunu çiğneyerek kendisini ezen karşı cinse ve onun kurduğu düzene meydan okumak ve bir tür öz savunudur.

Ancak buradaki temel açmaz, neslin devamı için erkeğe duyulan gereksinimdir. Amazonlar da, Lemnoslu kadınlar da çözümlü evlilik dışı bir yolda buldular. Kadınların gerçek yaşamda çözemediği bir sorunu, efsanelerin kadınları kolayca çözdüler.

Ataerkil Aşağılanmaya Direnen İki Gerçek Kadın

Eskiçağda kendilerinin ve hemcinslerinin aşağılanmasına ve ezilmesine itiraz eden ve itirazını eyleme döken gerçek kadınlar da oldu. Bunlardan biri antik çağın ünlü kadın şairi Sappho'ydu. Diğerleri ise sınırlarını erkek egemen ideolojinin çizdiği bir dünyada yaşamayı reddeden, düşünsel ve bilimsel ufukları geniş farklı boyutta bir yaşamı seçen İskenderiyeli Hypatia'ydı.

Sappho: Lesbos'ta Kadın Dostu Bir Kadın Şair

Sappho, içinde bulunduğu ataerkil toplumun değerleri karşısında, siyasal konularda söz söyleme cesareti ve kadına yönelik sevgisiyle özgün ve onurlu bir kadın duruşudur.

Onun İÖ 610-580 yılları arasında Lesbos'ta yaşadığı yıllarda Yakındoğu'da olduğu gibi Ege'de de kadın dört duvarın arasına kapatılmış bir "eşya" ya da "başhizmetçi" durumundadır. Ekonomik etkinlikleri iplik eğirme, dokuma, dikiş ve diğer ev işleriyle, sosyal etkinlikleri de harem dairelerinde başka kadınlarla "düşüp kalkmak" ile sınırlandırılmıştır. Üstelik siyasi, sanatsal ve sportif etkinliklerden uzak tutulan kadınlar, yanlarında bir köle olmadan sokağa bile çıkamamakta, her yerde sıkı bir gözetim altında bulundurulmaktadırlar.

Sappho'nun yaşadığı böyle bir çağdı ve böyle bir çağda o, evli ve bir kız çocuk annesi olarak ataerkil değerlerin kendisine dayattığı düşünüş ve yaşam biçimini reddeden bir kadındı. "Siyasi çatışmalara karıştı, şiirlerinde Tiran Pittakos'a ve onu tutan demokratlara saldırdı ve sürgün cezasına çarptırıldı; Sicilya'ya kaçmak zorunda kaldı. Yurduna dönünce, bir edebiyat derneği kurdu. Lesboslu genç kızlara şiir ve dans öğret-

ti. (...) Değişik büyüklükte dokuz şiir kitabı yazmıştı. (...) Şiir ve danstan başka, müzikle de uğraşan Sappho, Yunan lirizminin o altın çağında yeni ritimler, yeni ölçüler yarattı.”* Yunan filozofu Eflatun onu “Muza’ların onuncusu” olarak niteliyordu.

Antik çağda bir kadın, siyasal ve sanatsal arenada boy gösteriyor ve çağlar boyunca insanları etkileyecek düşün ürünle-

Sappho; Yunan adalarından Lesbos'ta yaşamış kadın şair.

ri ortaya koyuyordu. Bu kadın, kadınları çok seviyordu. Onun hemcinslerine yönelik sevgisinin sevecenlikten, erotik unsurları da içeren tutkuya kadar değişen bir çeşitliliğe sahip olduğu savlanır. Sonraki çağlarda lezbiyen olarak da değerlendirilmiştir; ancak Sappho'nun sosyal yaşamda adalet arayışı içinde bulunan vicdanının, kadınların insan onuru ile bağdaşmayan konumları karşısında incinmesi ve incinen duygularının tutkuya kadar uzanan bir sevecenliği beslemesi olağandır.

Sappho'nun Lesbos Adası'ndan yükselerek bütün Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde lirik şiirleri aracılığıyla duyulan sesi özgürlüğün, sevginin ve aşkın erdeminden söz etmektedir. Açıkça söylenemeyen duygu ve düşünceleri yansıttığı için sosyal sisteme bir tehdit olarak algılanan şiirleri, o çağda olduğu gibi, sonraki çağlarda da tutucu çevreleri daima rahatsız etmiş, bu durum ürünlerinin çok azının günümüze ulaşmasına neden olmuştur.

* Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedisi, cilt 10, s. 955.

Ürünlerinin çok azı günümüze gelmiştir, ama o, ezilmişliğe ve dışlanmışlığa karşı kadın başkaldırısının önemli bir temsilcisi olarak daha uzun süre insanlığa sesini duyurmaya devam edecektir.

Hypatia: İskenderiye’de Kabul Edilemez Bir Kadın Kişilik

Hypatia, “İskenderiyeli Diaphantos’un Aritmetikası, Pergeli Apollonios’un Konikleri ve Ptolemaios’un astronomi sistemi üzerine yorumlar kaleme alan,” İS 355-415 tarihleri arasında yaşamış bir filozof, gökbilimci ve matematikçidir.

“Bütün kaynaklar[ın] cesaret, erdem, doğruluk, vatandaşlık ve entelektüel birikim açısından kusursuz bir örnek olduğu konusunda”* birleştiği Hypatia, alçakgönüllü, sade bir yaşam çizgisi ve ağır başlılığı ile de dikkat çekmektedir. Damascius, “tüm şehrin onun üstüne titrediğini” ve ona “taptığını,” onu vatandaşlık ödülleriyle boğduğunu söyler.

Yaşam tarzı, özgür ruhu, kurduğu ilişkiler, toplumu etkileme gücü ve entelektüel düzeyi, erkek egemen değerlerin kadınlara yönelik beklentilerinin çok üzerindedir. Bu nedenle, başta kilise olmak üzere, söz konusu değerlerin temsilciliğine soyunmuş tüm tutucu çevrelerin hışmını üzerine çekmiştir. Oysa o, ne kilise karşıtı sofı bir çoktanrılı, ne de Hristiyan felsefesine yakın Yeni Platonculuk’un yayıcısıdır. Hypatia, çalışma ve düşüncelerinde araştırmacı ve bilimsel bir yaklaşımın ağırlığı olan bir kadındır. Bu kimliğiyle kadınlar için

Hypatia; Mısırlı filozof, matematikçi ve gökbilimci.

* Dzielska, Maria, *İskenderiyeli Hypatia*, s. 120.

ideal bir örnek iken, ataerkil sistemin toplumsal yaşamın tüm hücrelerine nüfuz etmiş değerlerine bir tehdittir. Bu nedenle, erkek egemen düzen karşıtı düşünsel değişime yol açabilecek eylemlerinden dolayı, üstelik cinsel kimliği üzerinden cezalandırılarak yok edilmiştir.

Hypatia'nın tutucu çevrelerin dikkatini ve hışmını çeken özellikleri gerek yaşadığı dönem, gerek öncesi ve gerek de sonrasında çok sayıda karşı cinsten insanın da özellikleri olabilmiştir. Tarih cesur, entelektüel, birikimli, sade bir yaşam çizgisine sahip, özgür ruhlu erkeklerin başarı ve hatta bir tür kutsanma öyküleriyle doludur. Bu erkeklerin bazıları zaman zaman sistemle çatışmalı duruma düşseler ve hatta öldürülseler bile, bunun nedeni muhalif duruş ve düşünceleri olmaktadır ve cinsel kimliklerine yönelik bir saldırganlıkla karşılaşmamaktadırlar. Oysa onların benzer bir yaşam tarzı, duruşuyla değilse bile düşünsel yapısıyla muhalif bir nitelik taşımayan Hypatia'ya, kadın olmasından ötürü çok görülmüştür ve esas olarak cinsel kimliği saldırıların hedefi olmuştur.

Onu şehrin baş düşmanı ilan eden, tutucu çevrelerin temsilcisi kilisedir. Ancak insanların sevgi ve saygı duyduğu bir filozof, gökbilimci ve matematikçiye açıkça saldırmak, kilise için bile kolay değildir. Böylece “sinsi bir kumpas” devreye sokularak çirkin amaçlara yol açılacaktır. Ateşli bir dedikodu mekanizması işlemeye başlamıştır.

O bir cadıdır. “Büyücülüğün en tehlikeli türü olan kara büyüyle* uğraşmaktadır.” O, şehirdeki pek çok insana şeytani büyüler yapan, “şeytanca hileleriyle pek çok insanı baştan çıkaran tehlikeli bir cadıdır.”

Sonunda şehirde ona karşı şiddetli bir rüzgar esmeye başlar ve Hypatia, ortamı uygun bulan “kusursuz Hristiyan” Pe-

* “Uygulama bakımından insan hayatına, sağlığına, malına, mülküne, evine, hayvanlarına vb. zarar vermeye yönelik büyü. (...) Kara büyü dinsel obje ve kudretlerden olumsuz yönde yararlanmaya çalışır. Uygulama tekniği taklit ve temas ilkesine dayanır.” (Örnek, S. V., *Etnoloji Sözlüğü*, s. 131.)

ter önderliğindeki kalabalık bir lümpen takımı tarafından acımasız bir linçe ortadan kaldırılır.

Hypatia şöyle öldürülmüştür: İS 415 yılının Mart ayında bir gün şehirdeki olağan gezintisinden dönmektedir. Arabası yolda durdurulur; Hypatia arabadan indirilir ve Caesarion Kilisesi'ne götürülür. Burada önce elbisesi çıkarılarak çırılçıplak soyulur. Sonra "kırık çömlek parçalarıyla" vücudu paramparça edilir. Bu da yetmez, cesedi şehrin dışına çıkarılarak yakılır.

Hypatia ölümünden önce neden çırılçıplak soyulmuştur?

Maria Dzielska, Hypatia'nın 415 yılında öldüğünde yaşının altmışlara vardığını belirtir. Dolayısıyla "korkunç ölümü sırasında Afrodit'e layık bedeniyle katillerin sadizmini ve kösnüllüğünü kamçılayan bir genç kız"* olmadığını söylemektedir. O halde saldırganların hedefi onun cazibesini yitirmiş cinselliği değildir. Peki nedir? Dzielska bu konuda fikir yürütmemektedir. Oysa bize göre, kösnüllüğü kamçılatabilecek cazibesini yitirse de o hâlâ bir kadın bedenidir ve bu beden, erkek egemen değerlerin kadın için uygun görmediği bilimin, ahlakın, erdem, felsefenin ve cesaretin tümünü birden üzerinde taşımış bir abidedir. Dolayısıyla sahip olduğu tüm erdemlerinden sıyrılması gerekir. Çırılçıplak bırakılışı çok anlamlıdır ve şu mesajı içermektedir: İşte memelerin, işte kalçaların ve cinsel organın. Sen yalnızca bir kadınsın, yalnızca dişi bir şeytan. Al bakalım!

Sonunda Hypatia'yı yok ettiler. Böylece başka Hypatiaların doğuşunu yüzyıllarca ertelediler, ancak yenileri er geç gelecekti.

* Dzielska, Maria, *İskenderiyeli Hypatia*, s. 118.

Ataerkil Politik Arenada Yedi Kararlı Kraliçe

Bir siyasal erk biçimi olan krallıkların, askeri demokrasilerin ardından şeflik kurumunun belirli bir klan ya da soyda kalıcılığıyla ortaya çıktığını görmüştük. Krallık kalıtsal bir nitelik taşıyordu ve krallar sınırsız yetkilerle donatılmış tanrı temsilcileriydiler. Güçleri esas olarak birikmiş devasa boyutta bir servete ve kurumsallaşmış askeri birliklere dayanan krallıkların, birkaç istisna dışında hemen hepsi yetkeyi babalarından devralmış erkeklerdi. Onlar binlerce yıl egemenlikleri altında tuttukları halkların ekonomisini, inanç sistemini, sosyal ve siyasal yaşamını, özünde kendi varlıklarını koruma ve geliştirme adına yönlendirip yönettiler. Çok zeki, güçlü, yetenekli, girişimci ve donanımlı olmaları gerekmezdi. Gereksindikleri en önemli şey, kralın ilk eşinden, ilk oğul olarak dünyaya gelmekti. Güçlü ve merkezi bir yapıyı destekleyen bürokrasi ise sağ kolları olarak kendilerine daima hizmet verdi. Çağın bürokratları da krallarla aynı cinsiyettendi.

Krallıkların erkek egemen yapıları gelenekselleşmişti ve bu yapıyı aşarak iktidara gelmek kadınlar için neredeyse hayaldi. Ancak birkaçı erkeksi bir dünyaya uyum sağlama pahasına hayallerine erişti ve krallıkların siyasal mekanizmasını ellerine geçirdi. Aşağıda anlatılanlar onların yaşam öyküleridir.

Öte yandan, öykülerini tek tek aktarmaya başlamadan önce, kraliçe olmayı başarmış bu kadınların birbiriyle örtüşen kimi ortak özelliklerinden söz etmek gerektiğini düşünüyoruz. Böylece onları tahtta tutan nedenlerin açıklanabilmesi olanaklı olacaktır.

Öncelikle belirtmeliyiz ki bu kadınların hemen hepsi kral ailelerinden gelen soylulardır. Toplum içinde saygın, aile içinde etkili bir yer işgal ederler.

İkinci olarak, zayıf oğulların güçlü bir kişiliğe sahip analarındır ve bir ikisi dışında çoğu kral koltuğuna oğullarını temsilen, kral naibi olarak oturmuşlardır.

Zeka, yetenek, girişimcilik, çekicilik, entelektüel birikim ve bilgelik ile felsefeye eğilim onları bir araya getiren özelliklerken, kimi erkeksi yanlarıyla da birbirlerine yaklaşmaktadırlar. Bunların hırs, fetihçilik, savaşçılık, acımasızlık, avcılık, at biniciliği ve askeri cesaret olduğunu söyleyebiliriz. İktidarda kalabilmelerinin nedeni bu çok yönlü nitelikleriydi. Onlar bu niteliklerle erkeklerin kurduğu düzende, bu düzenin parçası kadınlar olarak var oldular.

Yönetmel etkinliklerini onlarca yıla yayamaları da, iktidarda oldukları sürece yalnız kendi ülkelerinde değil, çok geniş bir coğrafyada etkili olan bu kadınlar, binlerce yıl sonra bile hâlâ hatırlanmakta ve dünyanın pek çok bölgesinde kız çocukları onların adını almaktadır. Birden fazla özelliği tek bir bedende cisimleştirerek birer güç olabilmeleri, kadınların kendilerini onlarla özdeşleştirme istek ve özlemlerinin bir ifadesi sayılabilir. Efsaneleşerek edebiyat, din ve sanata konu olmalarını da aynı eğilim yönlendirmektedir.

Aşağıda kronolojik bir sıra izleyerek aktardıklarımız, onların yaşam öyküleridir.

Hatşepsut

İlkçağda Mısır kum ve dağlarla çevrelenmiş bir vahadır. Nil'in taşkınlarla beslediği toprakları, mineral yönünden zengin ve bu nedenle de tarımsal etkinlikler için oldukça elverişlidir. Su taşkınlarının toprağın nem gereksinimini karşılaması da söz konusudur.

Onun insan yaşamını kolaylaştırma potansiyeline sahip toprakları, on binlerce yıl bekledikten sonra nihayet İÖ 5000'lerde batı çöllerindeki vahaların kurumasıyla bölgeye

göç eden ilk yerleşimcileriyle tanışmış ve eşsiz olanaklarını bu insanların ayakları altına sermiştir. Olanakları, İÖ 5000'lerin avcı ve toplayıcı topluluklarını iki bin yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürecin sonunda Geç Neolitik kültürün eşiğine getirmiştir. İÖ 3000 yılının başında Mısır, kralların yönetiminde merkezileşmiş bir siyasal yapıya sahip, gelişmiş bir ülkedir artık.

Mısır piramitlerinden bir görüntü.

Tarımsal alanlar sulama kanallarıyla donatılmış, bugün bile şaşkınlık uyandıran ileri teknolojiler kullanılarak tapınak ve piramit gibi büyük yapı grupları inşa edilmiştir. Üretim ve ticaretin büyüyen boyutlarının yanı sıra, hukuk, sanat, bilim ve zanaat alanında da çok önemli ilerlemeler kaydedilmiş; bütün bu gelişmelere kadının sosyoekonomik alandan dışlanması ve erkek egemen sistemin toplumsal yaşama yavaş yavaş nüfuz ederek yerleşmesi eşlik etmiştir. Bu nedenle siyasal mekanizmanın, başta krallık olmak üzere, hemen hemen tüm kilit noktaları erkeklerin elinde bulunmaktadır.

Ancak İÖ 1789'da üvey kardeşlerinin ölümüyle etrafta erkek varis kalmaması üzerine bir kadına ilk kez taht yolu açılmış ve Sebeknefru üç yıl için bile olsa Mısır'ın hükümdarı olabilmıştır. Sebeknefru yalnızca Mısır'ın değil, belki de dünyanın ilk kadın hükümdarıdır. Firavun yetkileriyle donatılmış

ve bu yetkiler çerçevesinde Mısır'da sosyoekonomik yaşama yön veren pek çok düzenlemeler yapmıştır. Yıpranmış orduyu yenilemesi, “geniş çaplı bir sulama sistemi geliştirerek tarımsal üretime büyük atılım kazandırması” başarıları arasındadır. Döneminde “tarıma ve fetihlere dayanan yüksek bir refah düzeyine”^{*} erişildiği bilinmektedir.

Sebeknefru'dan 286 yıl sonra Mısır tahtında hükümdar olarak, hükmetme işinin erkeklere özgü bir ayrıcalık olduğuna inanan bir başka kadını, Hatşepsut'u görmekteyiz. Hatşepsut'ta bu düşüncenin ağırlığı öylesine belirgindi ki kendini kraliçe değil dişi kral ilan etmişti. Firavunlara özgü simgeleri kullanıyor, takma sakal ve bıyık takıyordu. Eril eğilim, davranışlarının tümüne egemendi. Mezarını bile Bibanü'l Harim'de (Kraliçeler Vadisi) değil, Bibanü'l Müluk'da (Krallar Vadisi) hazırlatmıştı. Gerçekte Amon-Ra'nın kızı olabilirdi, ama yalnızca kralların kullanabileceği “Horus” adını almakta kararlılık gösterdi.

Onun bu erkeksi eğilim ve davranışları, belki de erkek egemen sistemin kendisine ve iktidarına yönelebilecek saldırılarını etkisizleştirmeye dönük bir tür önlemdi.

Çünkü Sebeknefru'nun üç yıllık iktidarını saymazsak, o güne dek bir kadının kral koltuğuna oturmuş olması söz konusu değildi ve bu durum tahtta kraliçelerin varlığına yer olmayışının da bir deliliydi. Bir kral karısı ve kızı olarak tahta göz dikmiş Hatşepsut'un, karşısına çıkabilecek engelleri görmemesi olası değildi. O, mevcut sistemin engellerini aşabilmeyi erkek rolüne bürünmekte bulmuş olabilirdi.

Hatşepsut, krallara ayrılmış bir yere nasıl gelmiş ve orada yirmi iki yıl boyunca kalabilmeyi nasıl başarmıştı?

Az önce de değindiğimiz gibi, o bir kral kızı ve karısıydı. Kocas, babasının bir başka kadından doğma oğlu, yani üvey erkek kardeşi Tutmosis II idi. Evlilikleri onlara tahta çıkabilecek bir oğul veremeden kocanın ölümü ile sona erince, Tutmosis'in

* *Ana Britannica*, cilt 16, s. 34.

bir başka kadından doğma oğlu, yani Hatşepsut'un yeğeni tahta aday oldu. Ancak aday, kral olmak için henüz çok küçüktü ve yeğeni yerine naiplik etme görevi halasına düştü. Bu, büyük ve cüretkar düşlere sahip bir kadın olan Hatşepsut için ele geçmez bir fırsattı ve karşısına çıkan fırsatı en iyi şekilde değerlendirmekten doğal olarak kaçınmayacaktı. Gerçekte o, "naip" (vekil) olmak için değil, "kral" olmak için doğmuştu. Yetkilerini başkalarıyla paylaşma ve günün birinde yeğenine devretme niyeti hiç olmadı. İÖ 1503'de kendisini dışı kral ilan ederek "Firavun Horus" adıyla taç giydiğinde amaçlarını ortaya koymuştu.

Yeğeni ve aynı zamanda üvey oğlu olan Tutmosis III, Hatşepsut ölene kadar bir kenarda yetkileri sınırlandırılmış Amon-Ra'nın bir rahibi olarak kaldı. Gücü, halasını tahttan etmeye hiçbir zaman yetmemişti. Bütün bunlar için halasına büyük bir kin ve nefret duymuş olmalı. Ölümünden sonra taht ona ka-

Tutmosis III; 18. sülaleden Mısır Firavunu.

linca, hıncını halasının yaptırttığı tapınaklardan aldı. Adını unutmak ve unutturmak ister gibi her yerden sildirdi ve silinen yerlere kendisinin, babasının ve büyük-babasının adlarını kazdırdı.

Hatşepsut'un Mısır'da dışı kral olarak yirmi iki yıl hüküm sürmesi büyük bir başarıdır. Bu başarıda kişisel yetenekleri, kararlılığı ve otoriter karakteri kadar kadınsı öngörülleri ve sezgi gücünün de büyük payı olmalıdır. O, kendisine güç sağlayacak odakları doğru belirlemiş ve bunları arkasına alabilmek için gereken her şeyi yapmıştır.

Ülke kaynaklarının önemli bir bölümünü ayırdığı tapınakların efendileri olan rahipler, destekçileri arasındadır. İhsanlara boğduğu bir kısım devlet görevlisi ise sadık memurları olarak işbaşındadırlar ve Hatşepsut'un gücü ve güvenliği biraz da bunlara dayanmaktadır.

Hatşepsut her ne kadar tahtta kalışını meşrulaştırmak üzere eril davranışlar gösterse de, hükümdarlığı süresince bir erkek sanatı olan askerlik ve savaştan uzak durmayı yeğledi. Zamanında diğer ülkelere yapılan askeri seferlerin yerini ticarileri almış ve bu etkinliklerle Mısır alabildiğine zenginleşmişti.

Öte yandan teşvikleriyle mimaride ve sanatsal alanda göz kamaştırıcı gelişmeler yaşanmıştır. Deyrü'l Bahri'de yaptırdığı ve bugün de ayakta duran teraslı tapınağı, "cesaretin ve ölçülülüğün sanat harikası" olarak nitelenmektedir.

Mısır tahtı Hatşepsut'tan sonra çok uzun bir süre kadınlara kapalı kaldı. Ama o, denemiş ve erkeğe ayrılmış bir alanda kendisine yer açmayı başarmıştı.

Belkis

Belkis, güneşin kavurucu ışıklarının alabildiğine ısıtarak acımasızca yaktığı bir coğrafyanın, figürlerin zorlukla seçildiği sisler ardında kalan bir ülkesinde, yaşayıp yaşamadığı dahi tartışma konusu olan bir kraliçedir.

Bizi onun varlığından haberdar eden tektanrılı üç dinin kutsal kitapları ile Arap, Yahudi, İran, Anadolu; Etiyopya, Kenya ve Zimbabve söylenceleridir. Kutsal kitaplar, Yahudi peygamberlerinden Hz. Süleyman ile ilişkisi çerçevesinde yaşamından kısa bir kesit sunarken, adından söz etmezler. O, yalnızca Seba melikesidir. Söylenceler ise bize bir ad bağışlar: Belkis ya da Etiyopya'da anıldığı gibi Makeda.

Söylenceler ile kutsal kitaplarda yer alan öyküleri büyük ölçüde örtüşen Belkis, bir tarafta isimsizken, diğer tarafta neden bir adla anılmaktadır?

Bu konuda, kutsal kitapların esas olarak kutsadıkları kişilerin yaşam ve düşünüş biçimlerini öne çıkardıklarını, onların çevresinde yer alan diğerlerinin belirsizliklerle dolu yaşamlarına değinirken ayrıntıları dikkate alma kaygılarının bulunmadığını düşünebiliriz. Oysa söylenceler bütün kahramanları adlandırma gereksinimi içindedirler. Çünkü bu kişiler, öyküleri sürükler ve geleceğe iteler.

Peki söylenceler Seba Melikesi için neden Belkis adını seçtiler? İslam Ansiklopedisi'ne göre, ona ilk kez tarihçi Joseph tarafından bir ad verildi. Bu ad Yunan dilinden gelen Nikaulis idi. Belkis, bu sözcüğün "Arap yazısının olanak verdiği şekilde bir tahrifiydi."

Kimi çevreler ise söylencenin, Hz. Süleyman'ın çağdaşı Seba Melikesi ile İS 250 yılında yaşamış olan Himyeri kraliçesi Belkis'i karıştırmış olabileceğini düşünmektedirler. Ancak Himyerli Belkis'in, adını öncekinden alması da olasıdır.

Kimi çevreler de tarihsel kaynakların Seba'da Hz. Süleyman'ın çağdaşı bir kadın hükümdarın varlığını kanıtlayacak ipuçları sunmadıkları gerekçesiyle onu yalnızca söylencelerin kraliçesi ilan ederler.

Adı ve varlığı tartışmalı, çölleri çevreleyen güney dağlarının gizemli melikesi, Hz. Süleyman'ın döneminde yaşad mı, yaşamadı mı? Burada önümüzde beliren kalın bir kuşku durmaktadır. Ancak onun da karşısına iki tarihi ve sosyolojik gerekçek çıkmaktadır.

Birincisi, Hz. Süleyman ve Belkis, hem dini hem de din dışı söylencenin kahramanlarıdır. Söylenceler, geçmişin gerçeklerine dayanılarak üretilirler. Onlarda, geride kalan dönemlere özgü ekonomik, sosyal, siyasal ve bireysel ilişkilere dair pek çok unsur bir arada bulunur. Gerçeği bulanıklaştırabileceği sanılan versiyonlar bile aynı malzemelerin değişik elerde yoğrulmasıyla üretilen ürünlerden başka bir şey değildir. Keskin bir göz ortaklıklarını kolayca keşfeder.

O halde Belkis ile Hz. Süleyman söylencesinin de, bir yandan dönemlerinin Seba-İsrailoğulları ilişkilerini yansıtırken, diğer yandan yetke sahibi bir hükümdar ile melikenin bir noktada kesişen özel yaşamlarına dayanması, akıldışı olmayıp kabul edilebilirdir. Söylencenin çıkar çelişkileri bulunan iki ayrı toplumu Hz. Süleyman ile Belkis şahsında bir araya getirirken gerçek figürleri kullanmasıysa olanaksız değildir.

Kuşku duvarının karşısına çıkan ikinci gerçek de anlatılara konu olan koşul ve durumların dönemin özellikleriyle örtüşüyor olmasıdır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Hz. Süleyman yalnızca bir anlatı kahramanı değil, İsrailoğullarının dini ve siyasi lideri olan tarihsel bir kişiliktir. Bu nedenle yaşamını hem tarihsel bir çerçeve içine oturtabiliyor, hem de dönemine özgü sosyal, siyasal ve ekonomik ortamın pek çok unsurunu saptayabiliyoruz. Saptayabildiğimiz bir diğer şey de yakın ve uzak komşu ülkelerle ilişkileri ve bu ülkelerin sosyoekonomik koşullarıdır.

Hz. Süleyman İÖ 1000'li yıllarda yaşamıştır ve bu yıllarda Arabistan'ın güney batı ucunda Seba adında bir ülke-devlet vardır.

Ur krallığının son hükümdarlarından Arad-Nannar'm kitabelerinde Sebalılar memleketi anlamına gelen "Sabum" sözcüğü yer alıyor. Eğer Sabum, Sebalılar memleketi anlamına geliyorsa, Seba devleti İÖ 2500'lü yıllara dek uzanmaktadır. Tiglat-Pileser III de (İÖ 745-727) yazıtlarında Sebalıları itaatlerini sunan kabileler arasında sayar. Sargon II zamanından kalma savaş yıllıklarında (İÖ 722-705) ise Sargon, kendisine vergi ödeyen devletleri sayarken, Seba kralı Yis'i Amara'dan söz eder. Buna göre, Seba İÖ 700'lerde bir krallıksa, doğaldır ki bu krallığın en azından yüzlerce yıl geriye uzanan tarihi-kültürel bir birikimi vardır ve Seba, Hz. Süleyman'a böylece ulaşır.

Hz. Süleyman ile Belkis'in öyküsünde Seba çok zengin bir ülke olarak tanıtılır. Kraliçenin hediyeleri zenginliğini kanıt-

lamaktadır. O, İsrail'e gelirken "120 talant altın, çok büyük miktarda baharat ve değerli taşlar" getirmiştir. "O kadar baharat armağan etti ki, bir daha hiçbir zaman bu kadar çok baharat görülmedi."*

Seba, jeopolitik konumu, coğrafi özellikleri, yeraltı ve yerüstü kaynakları yönünden gelişmeye çok uygun bir bölgede bulunmaktadır. Sulama olanakları, verimli toprakları tarımsal üretimi geliştirmiş; özgün baharatları ihraç şansı bulmuş ve altın yatakları servetine servet katmıştır. Ama bütün bunlar kadar değerli bir diğer varlığı jeopolitik konumudur. O, Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan Bab-ül Mendep Boğazı'nın egemenidir.

Ölüm kapıları anlamına gelen Bab-ül Mendep onu bölgeler arası deniz ticaretinin kilit noktası yapmış, ayrıca Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan ülkelerle ticari ve kültürel ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Krallığın daha en eski çağlarında, başkent Marib'de ve Sirvah'da inşa edilen çok sayıdaki yapı bu ilişkilerin ürünleri olsa gerektir. Özellikle piramidal gövdeli Marib Barajı, sulama şebekesi ve anıtlar ile güneş tapmıcı Mısır'a güçlü bir ilgiyi kanıtlar. Nübye ve Sina'ya açılan Mısır da Seba'ya çok yaklaşıp. Öte yandan, Hint coğrafyasına uzanan yol Seba'ya dokunmaya muhtaçtır ve bütün bu olanaklar onu kültürel ve ekonomik varlıklar bakımından çok güçlü kılmaktadır. İşte Belkis, böylesi bir ülkenin kraliçelik tahtında oturmaktadır.

O, çok zeki, yetenekli ve girişimci bir yönetici, felsefeye eğilimli bir bilgedir. Bir başka özelliği ise, güzelliğidir. Özellikleri ve çok gerilerde kalan yaşamı, onu gizemli bir varlığa dönüştürür ve doğumundan başlayarak yaşam öyküsü bir efsane gölünün derinliklerinde yüzer durur.

Örneğin, "Tabari'nin Farsça kısaltılmış kopyasında (...) babası Çin padişahlarından Abu Şarh, annesi de bir peri kızıdır."**

* Tevrat ve Zebur, 1 Krallar, Blm. 10, *Seba Kraliçesi*.

** *İslam Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 492-493.

Annesinin Balkamah olan adı, Himyerli ay tanrısı İlmukah ile ilişkilendirilir. Al-Biruni ise babasının bir dev olduğunu söyler.

Onun Hz. Süleyman'la ilişkisinde de söylenceye olağanüstülükler egemendir: Hüdhüd'ün aracılık işini üstlenmesi, cinlerin tahtını Hz. Süleyman'ın sarayına taşıması, Belkıs'ın tahta bir köprüden, Hz. İsa'nın gelecekte üzerine gerileceği gerekçesiyle geçmeyi reddetmesi gibi. Ancak bütün bu olağanüstülükler, bir yandan söylenceyi beslerken, diğer yandan da söylencenin dayandığı kimi gerçekleri gözlerden gizler. Şimdi söylence, gerçekler ve her iki olgu arasında Belkıs'ın durumuna bir bakalım. Sanırız önceliği söylenceye vermek gerek.

Efsane kuşu Hüdhüd Yeruşalim'e uçar ve Hz. Süleyman'ı bulur. Ona Seba ülkesinden haberler getirmiştir. Haberlere göre, güneyde bir ülkede güneşe tapan çok zengin bir kavim vardır. Kavmin başında, büyükçe bir tahtta oturan güzel bir melike bulunmaktadır. Bunu duyan Hz. Süleyman, Hüdhüd'le Seba melikesine bir mektup gönderir. Mektubunda onu ve kavmini dinine davet etmektedir. Belkıs öneriyi benimsemez, ama gücü, yetenekleri ve bilgisi hakkında çok şey duyduğu İsrailoğullarının kralına çok sayıda armağan göndermeyi de ihmal etmez. Armağanları geri çeviren Hz. Süleyman, Seba ülkesi üstüne yürümeye kararlıdır. Hazırlıkları duyan Belkıs altın, baharat ve diğer değerli taşlarla donattığı büyük bir kervanla Yeruşalim'e gelir; Hz. Süleyman'la görüşür. Bu, sıradan söyleşilerin yapıldığı, olağan bir görüşme değildir. Bu görüşme zekanın, aklın, yeteneğin ve bilgeliğin seviyesini ölçen zorlu bir sınavdır.

Belkıs ona çok zor sorular sormakta, böylece peygamberliğini sınamaktadır. "Hz. Süleyman onun bütün sorularına karşılık verdi. Kralın ona yanıt bulmakta güçlük çektiği hiçbir konu olmadı."* Seba melikesi aldığı yanıtlarla şaşkına dönmüş-

* Tevrat ve Zebur, 1 Krallar, Blm. 10, Seba Kraliçesi.

tür. Ülkesindeyken üzerinde oturduğu tahtı Yerusâlim sarayında görmek inanılmaz bir şeydir. Su sanıp eteklerini kaldırdığı camdan mekan ise yanılığını yüzüne vuran olağanüstü bir deneyim nesnesidir.

“Hz. Süleyman’ın bilgeliğini, yaptırdığı sarayı, sofrasının zenginliğini, görevlilerinin oturup kalkışını, özel giyimli hizmetkarlarını, sakilerini gören Seba kraliçesi hayranlık içinde kaldı. Krala: ‘Ülkemdeyken, yaptıklarınla ve bilgeliğinle ilgili duyduklarım doğruymuş’ dedi. ‘Ama kendi gözlerimle görünceye dek inanmamıştım. Bunların yarısı bile bana anlatılmadı. Bilgeliğin de, zenginliğin de duyduklarımdan kat kat fazla. Ne mutlu adamlarına! Ne mutlu sana hizmet eden görevlilere! Çünkü sürekli bilgeliğine tanık oluyorlar. Senden hoşnut kalan, seni İsrail tahtına oturtan Tanrım Rab’be övgüler olsun! Rab İsrail’e sonsuz sevgi duyduğundan adaleti ve doğruluğu sağlaman için seni kral yaptı.”*

Böylece Seba’lı melike Hz. Süleyman’a ve inancına biat ve iman etmişti. Bir süre yanında kaldı. Ülkesine dönerken, beraberinde Hz. Süleyman tarafından kendisine verilmiş çok sayıda armağan, karnında da yine ondan bir oğul vardı.

İşte bütün söylenceler az farkla yukarıda aktardığımız öyküyü anlatmaktadır.

Ancak söylence dikkatle irdelendiğinde, altında başka bir öykünün yattığı anlaşılmaktadır: Bu, dönemin koşulları ile kahramanların gerçek öyküsüdür.

Seba’nın coğrafi özellikleri, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının elverişliliği nedeniyle sosyoekonomik bakımdan oldukça gelişkin bir ülke olduğundan söz etmiştik. Ayrıca egemeni olduğu boğaz, kavimler arası ticarete kilit bir rol üstlenmekteydi ve Belkıs, bu göz alıcı, iştah kabartıcı ülkenin barışsever kraliçesiydi.

* A.g.e.

Ancak Arap Yarımadası'nın kuzey batısında gelişmekte olan bir ülke, gözünü Seba'nın zenginliğine dikti. Bu, Hz. Süleyman'ın İsrail'i idi. "Tahta çıkar çıkmaz karşıtlarını acımasızca birer birer yok ederek konumunu güçlendiren" Hz. Süleyman, "yakın dostlarını önemli askeri, idari ve dinsel görevlere getirmişti."* Böylece "büyük bir ticaret imparatorluğu kurmak için gerekli askeri gücü"* elde etti. "Suriye'ye, özellikle de Suriye ile Mezopotamya arasındaki kervan ve vaha kenti Palmira'ya başarılı seferler düzenledi. Bölgedeki denetimini pekiştirmek amacıyla askeri, idari ve ticari önlemler olarak koloniler kurdu."* Belkıs'ın altın madenleri ile akgünlük ve mürüsaflı bakımından zengin, Hint Okyanusu'na açılan ülkesi Hz. Süleyman'ın ticaret ağını koruyabilmesi için çok gerekiyordu.

Hz. Süleyman'ın Belkıs'a Hüdhdüd aracılığıyla ilettiği mesaj gerçekte gücünü ve üstünlüğünü tanımaya ve biat etmeye bir çağrıdır. Reddi tehdidi getirmiş; tehdit ise söylentinin daha da büyüttüğü bir güçle sarsılmak istemeyen melikeyi harekete geçirmiştir. Yerusallm'e giden Belkıs'ın bütün gizilgüçlerini kullanarak durdurmak istediğı, onun, ülkesine yönelebilecek yıkıcı girişimleridir.

Tevrat'ın verilerine göre, yedi yüz adedi kral kızı ve kız kardeşlerinden, üç yüz adedi de cariyelerden oluşan bin kişilik bir hareme sahip olan Hz. Süleyman, kuşkusuz cinsel zaaflları olan bir ölümlüdür ve melike kendisini çok farklı kılan zekası, güzelliğı ve statüsüyle ülkesinin çıkarlarını korumak adına, onun bu çok temel zaafından kararlı bir biçimde yararlanmaktadır. Bu işte öyle başarılı olmuştur ki Hz. Süleyman'ın saldırgan emellerini geriletmiş, bir de mallarını Akdeniz'de pazarlayabilmek için Filistin limanlarından yararlanma ayrıcalığı kazanmıştır. Söylence de öyküyü barışçıl bir anlaşmayla sonuçlandırmamış mıdır?

* *Ana Britannica*, cilt 20, s. 168.

Belkıs, politik arenada gizemli bir kraliçeydi; bütün zekası, yetenekleri, bilgelik ve esmer güzelliğiyle, yalnızca erkeklerle ayrılmış lokmaları cesaretle midesine indirmişti.

Semiramis

Söylenceyle gerçeğin iç içe geçtiği bir başka Yakındoğu öyküsü de hükümdar koltuğuna oturan bir diğer kadının portresini çizmekte. Efsanenin portresini çizdiği kadın, Mezopotamya'nın kuzey ülkesi Asur'da yaşayan Sammu-rammat ya da efsanevi deyişle Semiramis'tir. Asur, İÖ 3000'lerde bölgeye gelen Akad boylarından birinin hem tanrılarının, hem boylarının, hem de kurdukları kentin adıdır. Asur'un büyük bir imparatorluğa dönüşerek etkili bir siyasal ve ekonomik güç haline geldiği İÖ 1350 yılından Med ve Kaldelilerin ortak saldırılarıyla yıkıldığı İÖ 627'ye dek süren yedi yüz yıllık uzun ömrü, erkek egemen toplumun temsilcisi onlarca gözü kara kral gördü. Bunların sonuncusu çağının entelektüeli Asurbanipal'di. Özel olarak Asur, genel olarak Mezopotamya hakkında, onun Ninive'de kurduğu büyük kütüphaneden çok şey öğreniyoruz.

Asur kraliçesi Semiramis'i yansıtan bir çizim.

Kütüphanenin barındırdığı ve bugün British Museum'da bulunan 20720 tablet bizlere yalnızca Asurbanipal döneminin değil, önceki dönemlerin de siyasal antlaşmalarını, ticaret belgelerini, yazışmalarını, mektupları, destan, şiir, masal ve öykü metinlerini, zamanın tıp, astronomi, matematik ve geometri bilgilerini, duaları, ilahileri, kaside ve halk türkülerinin notalarını cömert bir biçimde sunar. Birer tarihi ve kültürel hazine olan

bu tabletler, bölgedeki arkeolojik kalıntı ve buluntularla birlikte Mezopotamya'nın uzak geçmişine güçlü bir ışık tutmaktalar. Biz bu ışık sayesinde beş bin yıllık bir siyasal tarihe sahip Mezopotamya'da İÖ 800'lerde yaşamış tek bir kraliçe seçebilmekteyiz: Asurlu Sammu-rammat, Semiramis efsanesinin ana kaynağı olan kadın hükümdar.

Mezopotamya'nın köleci krallıkları orduya ve askeri aristokrasiye dayanan erkek egemen despotluklardı. "Ana Tanrıça" tapıncının geleneklerdeki yerini henüz korumakta olduğu bu dönemde, kadının sosyal yaşam ve toplumsal bilinç içindeki yerini aşağı seviyelere çekmek, ancak şiddet içeren yasalarla olanaklı olmaktaydı. Baskı altındaki kadının, haklarını koruması bile neredeyse olanaksızken, geçmişi belirsizliklerle dolu bir kadın, ele geçirdiği bir ayrıcalığı üstün bir konuma dönüştürmeyi başarıyordu. Sammu-rammat kraliçe olmuştu.

O, Asur kralı Şamsi Adad V'in karısıydı. Evliliği sırasında ona kocasıyla eşit sıfatlarla hitap ediliyordu. Güçlü ve aktif bir kadındı. Kocasının ölümünden sonra krallığın yetki ve sorumluluklarını üzerine aldı. Yaşadığı dönemde Asur, neredeyse sınırsız bir savaş ganimeti ve yenilenlerin ödediği ağır haraçlarla ekonomisini çok güçlendirdi. El konulan taşınır ve taşınmazlara köle sayısındaki olağanüstü artış da eklenince, Asur unutamayacağı bir gönenci yaşamaya başladı. Kentler kabartma, heykel ve resimlerle süslenmiş görkemli saraylarla, parklar ve bahçelerle, havuzlarla, anıtlar ve ziggurat gibi sanatsal tapınaklar ve devasa binalarla donandı. Köprüler, posta bağlantısı sağlayan taş yollar, su kanalları, bentler, yapılan diğer inşaa işleriydi. "Gökyüzünde yıldızdan çok tüccar" vardı ve bu tüccarlar Asur'un yakın ve uzak çevresindeki ekonomik etkinliğini daha da artırmaktaydı.

Yaşanan gönenci dönemi, Sammu-rammat'tan önce başlamış, oğlu Adad Nirari ile doruğa ulaşmıştı, ama başarı, bir kadın olması nedeniyle bu olağandışı kraliçeye yüklendi. Ce-

lah Valisi, Tanrı Nabu'nun iki heykelinden birini ona adanmış, Neba'ya dikilen bir anıtta hayatı yazılmıştır.

Oğlu Adad Nirari gereken olgunluğa ulaştığında tahttan çekilerek, ona yerini ve yetkilerini devreden Sammu-rammat, kuşkusuz bundan sonra gücü ve etkinliğini perde arkasında sürdürecekti.

Sammu-rammat Mezopotamya'nın, varlığı tarihsel ve arkeolojik veriler tarafından doğrulanmış ilk ve tek kraliçesidir. Buna rağmen adı günümüzde çok az kişi tarafından bilinir. Oysa bu eski uygarlık merkezinin gizemli kraliçesi Semiramis yaygın bir biçimde tanınmış ve benimsenmiştir. Onun bu denli tanınmasına ve benimsenmesine neden olan, dilden dile dolaşan, zamandan zamana geçen efsanevi öyküleridir. Bu öykülerde yer alan karakter ile Sammu-rammat'ın kişiliği ve öyküsü karşılaştırıldığında belirgin bir biçimde fark edilen paralellikler, kahramanlarımızı tek bir varlığa indirger. Semiramis, Sammu-rammat'ın popüler kültürde bıraktığı derin ve abartılı bir izdir; Sammu-rammat ise Semiramis'te yaşayan gerçek bir figür. Sammu-rammat, Semiramis'le efsaneleşmiştir.

Popüler kültür, gerçekte bir erkek gibi davranan ve tıpkı hemcinsi diğer hükümdarlar gibi kadınlar için hiçbir şey yapmayan bir kraliçeyi neden bu denli sevmiş ve efsaneleştirmiştir?

Sanırız bu sorunun yanıtı birkaç noktada toplanabilir. Öncelikle, yaşadığı çağ erkek egemen güçlerin etkin olduğu bir çağ olsa da, anaerkil düzenin kalıntılarını henüz bünyesinde barındırmaktadır. Çıkarılan yasalar ve yeni güçlerin aktivitesi ile kadın toplumsal ve ekonomik alanda ikincil bir konuma düşmüş olmakla birlikte, en azından analık rolü, anaerkil düzenin kimi değerlerinin daha uzun süre yaşamasına olanak sağlamaktadır.

Bunlar içinde en dikkate değer olanı “Ana Tanrıça” tapınıcıdır ve bir kadın hükümdar, varlık olarak, ana tanrıça tapınıcısına kolaylıkla uyar. Sammu-rammat'ın kralların dünyasında bir

yer işgal etmesi ve toplum tarafından onaylanarak benimsenmesi, sosyopsikolojik alanda kraliçe ile ana tanrıçanın özdeşleştirilmesiyle ilişkilendirilebilecek bir durumdur. Ana tanrıça ile özdeşleştirilmenin ise, beraberinde bir gizemlileştirme sürecini başlatması kaçınılmazdır.

Bu durum Sammu-rammat'ın efsaneleştirilmesinin bir yönüdür. Diğer bir yön, onun yetke sahibi bir karaktere uygun düşen kişilik özellikleridir. Gücü, etkisi ve otoritesi tanınmakta; etkinlik ve başarılarıyla saygınlık uyandırmakta ve yaşanan gönenç de ona bağlanmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, sosyoekonomik yaşamın dışına itilmiş diğerlerinin tersine, erkeklerle eşit koşullarda bulunmaktadır. Dolayısıyla o, özellik ve ayrıcalıklarıyla hemcinslerinin özlem ve arayışlarına bir karşılık olmaktadır. Toplumun kadına dayattığı koşulların sınırlarını zorlayıp çoktan aşmış böyle bir dişil varlık, gerçek olamayacak kadar olağandışıdır artık. Ölümünden sonra geçen yılların sayısı arttıkça, doğumu, ilişki ve eylemleri ile ölümü değişik versiyonlar halinde, gerçeğe ilişkili ancak ondan uzak abartılı öykülerle anlatılacaktır. Bu abartılı anlatılar, efsane kalıplarına bir hayli yaklaşmaktadır.

Semiramis'in eski Suriye dilinde "güvercinden gelen" anlamını taşıdığı biliniyor. "Asurca bir ad olan Sammu-rammat'ın (da) dove anlamına gelen 'summat'tan geldiği düşünülüyor." Dove güvercin demektir. Güvercin, biri gerçek, diğeri de efsanevi iki karakteri bir araya getiren ilk unsurdur. Sammu-rammat'ın güvercinle ilişkili adı, Semiramis'te hayali bir başlangıç ve bitiş öyküsüne kaynaklık etmiştir.

O, "Suriye'de Aşkalon Gölü tanrıçası, yarısı kadın, yarısı balık Derketo'yla bir çobanın birleşmesinden doğmuş. Birleştikten sonra çobanı öldüren tanrıça, doğurduğu çocuğu yeryüzünde bırakarak gölüne çekilmiş. Çocuğu güvercinler besleyip, büyütmüşler."* Yani Semiramis çocukluğunda do-

* Sever, Erol, *Asur Tarihi*, s. 19.

velerin kanatları altındadır. Ona beslenmesi için süt ve peyniri, çobanlardan çalan güvercinler getirmektedir. Aradan yıllar geçtikten sonra ölüm yaklaştığında ise yine bir doveye dönüşecektir. Doveye dönüşen Semiramis'in "bir kuş sürüsü tarafından çevrelendiği söylenmektedir."

Semiramis ile Sammu-rammat'ı birbirine yaklaştıran ikinci unsur bir kralla yaptıkları evlilik ve doğurdukları veliahttır. Her ikisinin de oğulları daha küçük bir çocukken kocasını kaybetmesi ve kral naipliği yetki ve sorumluluğunu üstlenmesi dikkat çekicidir. Sammu-rammat gerçekte bir Babil prensesiydi ve evliliği "Asur hükümdarının Babil tahtını yasal olarak garantilemek için yaptığı bir anlaşma ile belirlenmişti."* Güvercinlerin büyüttüğü küçük bir çöl kızı Asur tahtına nasıl çıkabilirdi?

"Kaybolan peynirleri fark eden çobanlar etrafta aranırken, Semiramis'i bulurlar. Çobanların lideri Simmas onu evlat edinir."** Yıllar sonra genç ve güzel bir kadın olduğunda Suriye valisi Onnes ile evlenir. Bactra seferi sırasında Onnes'e eşlik eden Semiramis, burada Kral Ninus tarafından görülür. Bir süre sonra kralın karısı, Asur'un da kraliçesi olmuştur. Güvercinlerin büyüttüğü çöl kızının tahta geçiş öyküsü böyledir.

Kocasının ölümünden sonra ülkenin efendisi de olan Semiramis için şunlar söylenir: Zeki, cesur ve girişimciydi. Dağlardan yollar geçirdi. Çok sayıda bina yaptırdı. Bunlar, saraylar, tapınaklar ve anıt mezarlardı. Fırat'ın üstündeki köprü ile Babil'in Asma Bahçeleri onun eseri idi. Strabo, Eserler 16. Cilt'te, Ermenistan'dan getirtilip diktirttiği dikili taştan, inşa ettirdiği yeraltı geçitlerinden, su tanklarından ve taş merdivenlerle dolu büyük tepelerden söz eder. Birçok kentin kurucusuydu. Melita-Malatya bunlardan biridir. Urartu'yu fet-

* MacKenzie, Donald, *Myths of Babylonia and Assyria*, s. 418.

** Gera, Deborah Levine, *Warrior Women, The Anonymous Tractatus de Mulienbus*, s. 71.

hetti. Savaşlarda salt sayısal çokluğa güvenmez, sık sık hileli yollara başvururdu. Hindistan seferi dışında tüm seferleri başarıya ulaşmıştı. Hint seferinde, Hint kralı tarafından iki kez yaralanmış, ancak öldürülememişti. Çünkü cennetin güçleri onu ölümsüzlükle onurlandırarak korumaktaydı. Medlerin çok beğendiği Asur kıyafetleri onun icadıydı. Kendisi, erkeklerle eşit olan kadın kimliğini vurgulayacak şekilde iki cinse de uyabilen giysiler giyerdi. Erkeklerle eşit olma isteği ve çabası duvarlara resmedilmişti. Babil’de at sırtında, bir leopara cirit fırlatırken, kocası da yanında bir aslana mızrak atıyordu. Babil saraylarında bulunan bronz heykellerinde de kocasıyla eşit rolü vurgulanmaktaydı.

Yukarıda Semiramis ile ilgili olarak anlatılanlarla Sammu-rammat döneminde yapılanlar arasında hemen göze çarpan bir paralellik var. Semiramis’e atfedilen özellikler, işler ve başarılar Sammu-rammat dönemini tanımlamaktadır. Dolayısıyla Semiramis ile Sammu-rammat arasında güçlü bir işlevsellik bağı vardır.

Semiramis’in Asur’da kırk iki yıl hüküm sürdüğü söylenir. Oysa Sammu-rammat ülkeyi beş-altı yıl doğrudan yönetmiştir. Süreler arasındaki fark, kaynağını efsanenin abartı unsurundan almaktadır. Ancak uzun ya da kısa süren bir hükümdarlık devrinin ardından her iki kraliçe de tahtı oğullarına bırakmak için bulundukları mevkiden isteksizce ayrılmaktadır. Eşyanın doğası gereği, Semiramis’in çekilişi biraz daha dramatik olmaktadır.

Efsanede kraliçenin cinsel yaşamıyla ilgili anlatıda da bir abartı bulunduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Semiramis’in yakışıklı askerlerle bir gecelik ilişkilerinin uzun bir dizi oluşturduğu söylenir. Tutkulu bir gecenin ardından da genç aşğını gözünü kırpmadan öldürtmektedir. Bu cinsel iştah, ilerleyen yaşlarında sapkın olarak görülmesine neden olacak ve davranışları hem dar, hem de geniş bir çevrede onay almak-

tan çıkacaktır. Kimi öykülerde oğlu Ninyas'ın Semirámis'i öldürme nedeni de bu çerçevede açıklanmaktadır. Semiramis gemlenemez dürtüsünü ona yöneltmiş, öz oğluyla ilişki kurma isteğinde bulunmuştur.* Sanırız bu versiyon, genç oğul ile genç erkeklerin özdeşliği üstüne kurulmuş; Semiramis'in diğerleriyle birlikteliği, oğulla birliktelikle eşdeğerde görülmüş ve reddedilmiştir.

Sammu-rammat'ın gerek kocasının sağlığında, gerek de onun ölümünden sonra nasıl bir cinsel yaşamı olduğuyla ilgili herhangi bir veriye sahip değiliz. Ama Semiramis efsanesi, onun da cinsel perhizde olmadığını düşündürüyor. Boyutlarının sınırları bu denli geniş olmasa da, kuşkusuz, kimilerine ters gelebilecek bir özgürlüğü yaşamış olmalı.

Semiramis, Sammu-rammat'ın söylence evrenine düşen gölgesiydi, ama Sammu-rammat eti, kemiği ve iradesiyle gerçek bir kraliçeydi. Gücü, etkinlikleri, başarıları, kararlılığı ve saygın kişiliğiyle erkek egemen bir dünyada kadın yaratıcılığının sınırlarını açık bir biçimde herkese gösterdi.

Tomyris

Tomyris, tarımsal kültürü tanımayan bir doğu ülkesinin özgüveni yüksek, cesur kraliçesidir. Yönetimi altındaki topluluk, göçebe bir yaşam tarzı süren hayvancı, avcı ve balıkçı Massagetlerden oluşmaktadır.

Massagetler, İÖ 500'lerde Hazar Denizi ile Aral Gölü arasındaki bölgede yaşayan ve Skythlerle akrabalığı olan bir topluluktur. Ana Tanrıça Tabiti-Hestia'nın panteondaki üstün konumuna rağmen topluluk ataerkil özellikler taşımaktadır.** Erkek evin reisi, kral topluluğun başkanıdır. Kralın çevresinde

* A.g.e, s. 82, Justin'in anlatımına dayanarak.

** Ataerkil bir toplulukta ana tanrıça egemenliği, anaerkil düzenin yakın bir tarihte terk edilmiş olmasıyla açıklanabilir. Massagetler uzak olmayan bir geçmişte toplayıcılıktan hayvancılığa geçmiştir.

organize olmuş boyların liderleri de erkeklerden oluşmaktadır. Ordunun neferleri, sürülerin çobanları, avın takipçileri ve metalurjinin ustaları onlardır. At binmekte, kılıç kuşanmakta, arzu ettikleri kadınların yataklarında uzanmaktadırlar. Erkeğin isteklerini olabildiğince özgürce karşıladığı Massagetlerde kadın, tıpkı yerleşik tarımcılarda olduğu gibi, etkinlikleri büyük ölçüde ev işleriyle sınırlanan edilgin bir varlıktır. Çocuk doğurur, bakar, büyütür; süt sağlar, peynir, yoğurt ve yemek yapar; yün eğirir, kadim dokumacıdır. Eğer bir boy başkanının karısıysa ve koca ondan önce ölümü tatmışsa, bir de kaderinde kocasıyla birlikte diri diri gömülmek vardır.

Böyle bir toplulukta Tomyris bir oğul anası, kral karısıdır. Ancak yönetim sorumluluğunu devralıp kraliçe olduktan sonra sergilediği yetenek ve başarıları, öncesinde de içinde yaşadığı toplumun kadına biçtiği rolü benimsemediğini ve siyasal ve sosyal alanda düzeyi yüksek bir etkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Massaget toplumunda siyasal işleyişe baktığımızda kralın, sosyal, ekonomik ve siyasal alanda kararlar almak için belirli aralıklarla mevcut boyların beyleriyle bir araya geldiğini görmekteyiz. Kuşkusuz, alınan kararların gerisinde bir tartışma süreci yaşanmaktadır ve bu toplantılara katılmaya cüret eden Tomyris, anılan süreçte akıllı, bilgeliği ve güçlü kişiliğiyle öne çıkmış, kendisini kabul ettirmiştir. Kocasının ölümünden sonra, onunla mezara gitmek yerine tahtı devralması cesaretinin, gücünün ve etkinliklerinin bir sonucu olsa gerektir. Aynı güç ve etkinlik, yetişkin yaşa gelmiş oğlunun tahtın gerisinde kalmasının da bir nedenidir. Oğlu Spargapises, Massaget ordusunda yalnızca bir birliğin başıdır ve belki de babasınıninkine benzer zayıf karakteri onu krallık mevkiinden annesi yaşadıkça uzak tutacaktır.

Tomyris'in bilge, cesur ve özgüvenli kimliği, kuşkusuz, pek çok durumda kendini göstermekteydi; ama biz onun ki-

şilik özelliklerini ve yönetsel yeteneklerini Pers kralı Cyrus'la yaşadığı çelişkiler sırasında açık seçik görebilmekteyiz.

Kocasının ölümünün ardından yetkiyi devralarak kraliçe olduğunda Cyrus'tan gelen evlilik teklifini reddetmişti. Çünkü bu edimin altında yatan gerçek niyeti görmekteydi. Pers kralının asıl isteği Tomyris'in kalbini değil topraklarını ele geçirmekti. Güçlü bir ülke kralının isteğini geri çevirmek, özgüveni yüksek bir cesareti gerektirmekteydi ve Tomyris, kuşkusuz, tavrının bedeli hakkında az çok fikir sahibiydi.

Cyrus kısa bir hazırlık döneminin ardından ordusuyla Aras önlerinde belirdi. Askerleri "geçebilsinler diye, ırmak üzerine köprüler atıyor, kayıklar üzerine kuleler yükletip, ırmağı aşırıyordu."*

Olacaklar belliydi. Sükunetini koruyan Tomyris, Cyrus'u barışa davet etti. Ona göre herkes kendi yaşam alanında, diğerlerine karışmadan huzur içinde yaşayabilmeliydi. Gönderdiği elçi Cyrus'a şöyle bir mesaj getirmişti: "Medler-kralı, bu işlerden vazgeç; bu yaptıkların senin hayrına mıdır, değil midir bilemezsin; bırak diyorum, kendi halklarına hükmet, bizim de kendi halklarımıza hükmetmemize karışma."* Ama Cyrus, ona karşı yürüyüşünü sürdürme konusunda ikircikli değildi. Üstelik hileli yollara başvurmaktan da hiç çekinmedi. Hileyle bir şölen sofrasına çektiği Massaget ordusunun bir kısmını et ve şarap sofrasının başında kırıp geçirdi. Bir kısmını ise esir etmişti. Esirler arasında, alabildiğine sarhoş bir durumda bulunan Spargapises de vardı.

Bu, aynı zamanda oğlu düşman tarafından ele geçirilmiş bir ana olan kraliçe için kabulü gerçekten güç bir durumdu. Ancak o metanetini korudu ve Cyrus'a oğlunu bırakıp geri çekilmesi için yeni bir davette bulundu. Daveti, her ne kadar bir tehdidi içeriyorduysa da, daha çok sağduyunun egemen olduğu barışçı bir eğilimi yansıtıyordu.

* Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 81.

Şöyle diyordu: “Kana doymayan kanlı katil Cyrus, bu başarıyla şişinme; bu zaferi, içtiğiniz zaman sizin de aklınızı başınızdan alan, damarlarınıza indiği ölçüde ağzınıza kötü sözler çıkartan üzüm kazandı. Bu zehirdir diyorum, seni hilebazlıkla oğlumun efendisi yapan. Bu, güçlerin ölçüştüğü savaş değildir. Bak şimdi sana güzel bir öğüt vereyim; beni dinle, oğlumu bana geri ver. Bir şeyler karıştırmadan çık git bu topraklardan. Massaget ordusunun üçte biri üzerinde kazandığın kaba zaferle yetin. Eğer bu dediğimi yapmazsan, Massagetlerin efendisi olan Güneş adına ant içerim ki, kan dökme-ye doymayan adam, seni ben kanla doyuracağım.”*

Ordusunun üçte birini kaybetmiş, oğlu düşman elinde esir bir kraliçe ve anne, ancak bu kadar sağduyu ve sabır gösterebilirdi. Ama gelişmeler beklentilere uygun düşmedi ve ayıldığı zaman durumunun umutsuzluğunu ve aşağılayıcı niteliğini kavrayan Spargapises ilk fırsatta kendi yaşamına son verdi. Bu, Tomyris’in barışçı girişimlerinin de sonu demekti. Ve kraliçe, oğlunun ölümüyle, “Cyrus’a karşı bilge bir danışmanken, bir anda intikamcı bir düşmana dönüşüverdi.”** Massaget ordusu, başında Tomyris olduğu halde, Pers ordusunun üzerindeydi ve sonunda savaştan başarıyla çıkmasını bildi. Savaşın sonunda ölümler meydanında yirmi dokuz yıllık bir saltanatı hileli bir açgözlülüğe kurban eden Cyrus da yatmaktaydı. Tomyris onu buldu ve kafasını kanla dolu bir tulumun içine daldırdı. Ölü Cyrus’a şunları söylüyordu: “Canım sağ ve savaştan zaferle çıktım, ama sen beni öldürdün, hileyle oğlumu yakaladın; ama işte sen de sana söylediğim gibi, benim elimle kana doyuyorsun!”***

Kraliçe Tomyris’in yaşam öyküsüyle ilgili elimizdeki veriler yalnızca bunlar. Ama bu veriler bize, hakkında bilmemiz

* A.g.e., s. 83.

** Gera, Deborah Levine, *Warrior Women: The Anonymous Tractatus de Mulienbus Tomyris*, s. 201.

*** Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 84.

gerekenleri iletmekte yetersiz değiller. O, Deborah Levine Gera'nın ifadesiyle: "Kandırmacaya başvurmayacak, gururlu ve asil bir kişi ve Cyrus'tan çok daha bilge, cesur ve ahlaklı"* bir birey. Zaferi özgücüyle kazanan, hileden uzak dolayumsuz bir savaşçı. Ve "kandırmaca ve entrikaları erkeğin gücüne karşı kullanılan kadınsı silahlar olarak"* gören erkek egemen düşünüş için tersi durumu kanıtlayan iyi bir örnek.

Kleopatra

Kleopatra, erkeklerin egemen olduğu antik çağın politik arenasında kendisine yer açmak isteyen yetenekli, cüretkar ve cesur bir kraliçeydi. Yaşam öyküsü, mücadelesi ve kişilik özellikleriyle oluşturduğu karizma onu binlerce yıl boyunca yazılı ve sözlü edebiyat ile sanatın gözde kahramanlarından biri haline getirdi.

Kraliçe nasıl biriydi ve neler yapmıştı ki gerek çağında, gerek de sonrasında böylesine derin ve etkileyici bir iz bırakabildi? Öncelikle belirtmek gerekir ki Kleopatra dünyanın kültür tarihinde çok önemli ve ayrıcalıklı bir yeri olan Mısır ülkesinin kraliçesiydi ve yaşadığı dönem, yine siyasal ve kültürel bakımdan, yüzyıllarca yakın ve uzak çevresinde etkili olmuş bir başka egemen gücün, Roma'nın yükselişine denk gelmekteydi. Dolayısıyla onun sıra dışı yaşam öyküsü ve ilişkilerinde, geçmişi ve geleceği temsil eden farklı iki güç ya da merkezin ilişki ve çelişkileri de bulunmakta ve iki ayrı yüzünde iki ayrı görüntü taşıyan bu madalyon, biraz bu yönüyle de ilgiye değer bulunmaktadır.

Deha düzeyinde bir zeka, bilimsel merakın topladığı zengin bir bilgi birikimi, inanılmaz dil yeteneği,** gizemli, esprili, yaratıcı, renkli ve alabildiğine canlı bir kişilik, müzikal bir ses... Bun-

* Gera, Deborah Levine, *Warrior Women: The Anonymous Tractatus de Mulienbus, Tomyris*, s. 197.

** Kleopatra dokuz dil bilirdi ve Mısır'ın Demotikos'u da bunlardan biriydi.

lar Kleopatra'yı tanımlayan be-
timlemeler, ama aynı zamanda
bir ölçüde Mısır'a ve hatta Yu-
nan dünyasına özgü kültürle-
ri yansıtan nitelemeler. Yunan
asıllı Ptolemaios sülalesinin bir
ferdi olan Kleopatra, bir yanı-
la Mısır, diğer yanıyla da Yunan
kültürünün mirasçısı bir kadın-
dı. Gerek döneminde, gerek
sonrasında büyük tepki çeken
hırsı ise sahip olduklarına yö-
nelen Roma tehdidi karşısında
zayıf durumunun bilinciyle duy-
duğu aczin körüklediği patolo-
jik bir ruh hali. Kleopatra'nın

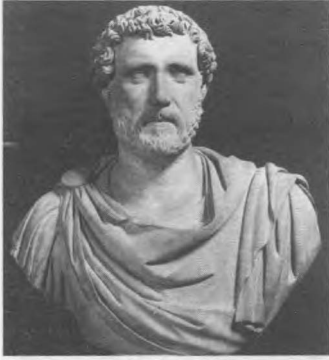
*Mısır kraliçesi Kleopatra VII'yi çocu-
ğunu emzirirken yansıtan bir duvar
resmi.*

olağandışı yetenek ve özellikleri, Roma'ya karşı kendisini ve ül-
kesini ayakta tutma mücadelesi yerine, farklı koşullarda olduk-
ça özgün ve başarılı çalışmalar ortaya koyabilmesine neden ola-
bilirdi. Nitekim iktidara geldiğinde kargaşa içindeki ülkesinin
sorunlarını çözebilmek ve fırsat buldukça da genel refah dü-
zeyini artırmak için gereken girişimlerde bulunmuştur. Ancak
onun ülkesi adına yaptıkları Romalı Sezar ve Antonius ile yaşa-
dığı gönül ilişkilerinin gölgesinde kalmıştır ve doğrusu gizilgüç-
lerinin büyük bir kısmını da, bilinen nedenlerle bu büyük dev-
letle çelişkilerinin kendi lehinde çözümüne ayırmıştır.

Muhatapları genç, diri ve dolayısıyla birikim yoksunu yük-
selen bir gücün kaba ve hoyrat temsilcileriydi. Sezar felse-
fe ve bilim öğrenmek için Mısır'da uzun zaman geçirdi. An-
tonius ise derinlikli düşünmeyen, incelikli bir mizah duygu-
sundan yoksun, basit bir adamdı. Kleopatra ile ilişkilerinin
de etkisiyle kısa sürede Mısır'a özgü yaşam tarzını benimse-
yip bir Mısırlı gibi davranabildi. Ancak diri güçler olarak ge-

leceğe taşınacak olanlar onlardı ve düşüşteki bir ülkenin bütün dikkati doğal olarak üzerlerindeydi. Kleopatra'nın da yüzü hep Roma'ya dönük oldu. Babası, Roma'nın Mısır'a yönelik iştahını yüklü haraçlar ödemek suretiyle kapatmaya çalışmıştı. O ise farklı yollar denedi. Bütün gizilgüçlerini ortaya koyarak, "Roma'yı Roma'ya karşı kullanıp" gelişmeyi ve güçlenmeyi hedefledi.

Kleopatra, Ptolemaiosların daha on yedi yaşında Mısır tahtına geçmiş son hükümdarı idi. Mısır tarihinde kraliçelerin hüküm sürmeleri, kadının toplumsal yaşamdaki ikincil konumu-

Marcus Antonius; Romalı komutan ve triumvir.

na rağmen, çok da aykırı bir durum değildi. Her ne kadar seyrek olarak tahta çıksalar ve dışı kral diye anılsalar da, onlar da hükmeden kraliçelerdi. Mısır'da devletin tepesinde kadın varlığı iki nedene dayanmaktaydı: Birincisi, anaerkil düzen kalıntılarının halen yaşamakta oluşu; ikincisi de kral ailesinin tanrı ve tanrıçalarla doğrudan ilişkilendirilmeleri. Yaşayan kral Horus, ölen Osiris'ti; anne ya

da eş olan ise İsis. Dolayısıyla tanrıça konumuyla eş ya da anenin toplumun diğer kadınlarından daha yüksek bir değer görmesi anl aşılabilir bir şeydi. İsis ya da İsis adayları iyi bir eğitimle gizilgüçlerini alabildiğine geliştirebilirlerdi. Örneğin Kleopatra'nın, kendisine sunulan olanaklardan, kişisel gelişimi adına fazlasıyla yararlandığı anlaşılmaktadır. Dil, edebiyat, felsefe, matematik, astronomi ve tıbbı ilgisi, binicilik, zar oyunları, askeri alanda gösterdiği başarılar ve gelişkin mizah duygusu, gizilgüçlerini değerlendirme fırsatı veren iyi bir eğitim aldığıının işaretleridir. O, bu özellikleriyle yalnızca edilgen bir varlık olarak yaşamayı reddetmiş, kendi için etkin bir tan-

Mısır kraliçesi Kleopatra VII'den temsili bir görüntü.

rıça kimliğini benimsemeyi tercih etmiştir. Mısır tahtına birinin karısı ya da annesi olarak değil, hükümdar İsis ya da Ra'nın kızı olarak geçmek istemektedir. Ancak amacına ulaşmak için rakiplerinin tümünü ikirciksiz bir biçimde devre dışı bırakması da gerekmektedir.

Rakipleri arasında birinci grubu, ülke içi güçler oluşturmaktadır. Lala Theodotos, hadım Potheinos, General Akhilas, kız kardeşi Arsione ve hatta gelenekler gereğince evlendirildiği erkek kardeşi Ptolemaios XIII bunlar arasındadır. İkinci grupta ise Romalı güçler vardır. Roma İÖ 168'den beri Mısır'ı koruması altında tutmakta ve kendisinde çıkarlarının gerektirdiği her durumda iç işlerine müdahale hakkı görmektedir. İki ülke güçlerinin sınırlarını da çok iyi kavramış olan Kleopatra hedefine varabilmek için Roma'ya yaslanma gereği duymuş ve önceliği onları kazanma etkinliklerine vermiştir.

O dönem Roma'nın başında J. Sezar vardır. Sezar yaşlı, güçlü ve seksüel etkiye açık bir adamdır. Kleopatra ona nasıl

ulaşacağını bilir. Tam da rakibi yerli güçlerle savaşımının kı-
zıştığı bir anda Mısır'a müdahale için İskenderiye'ye gelen
Sezar'ın karşısına sıradışı bir biçimde çıkar. Ona rulo halinde
bir doğu halısı göndermiştir. Halı açıldığında içinde Kleopat-
ra vardır. Bu Sezar için büyüleyici bir andır ve bu gizemlilik,
cömertçe sunulan şatafat, deha düzeyinde bir zekanın şaşır-

*Julius Sezar; Romalı komutan, dev-
let adamı ve diktatör.*

tan oyunları, canlı ve çok renkli
kişilik, bilimsel merakın topladı-
ğı zengin bilgi birikimi ile do-
nanmış cinsel çekicilikten etki-
lenmemek olanaksızdır. Sezar
onun olağanüstü özelliklerle
yapılanmış varlığından doğal-
lıkla büyük hâz alır. Tutkulu bir
beraberlik başlamıştır. Böylece
Kleopatra kısa sürede sevgilisi-
nin yardımıyla rakiplerinden
kurtulmuş, Mısır'ın egemeni ol-
muştur. Üstelik Roma'da da Ro-

malılara rağmen üstün bir yere sahiptir. Öyle ki Venüs Genet-
rix Tapınağı'na altından bir heykeli bile dikilmiştir.

İÖ 15 Mart 44'te Sezar öldürüldüğünde Mısır'a dönen kra-
liçenin yüzü, bundan sonra da Roma'ya dönük olacaktır. Yeni
hedefi, Roma'daki iktidar kavgalarının galibidir. Antonius'un
kazanma eğilimi rotasını belirler. Yeni müttefiki ya da aşkı,
bu "aşkı seven, ama sığ, kaba ve basit adam" olacaktır.

Bu basit adamın, düşmanlarına karşı Kleopatra'nın deste-
ğini almak amacıyla Tarsus'ta görüşme çağrısını düşünme-
den kabul etti. Doğrusu bu çağrı Kleopatra için aradığı bir
fırsattı. Göz alıcı bir tekne hazırlattı. Teknesinin yelkenleri
eflatun kumaştan, kürekleri gümüştendi. Kürekleri nymphe-
ler gibi giyinmiş hizmetçiler çekmekte, genç delikanlıların
yelpazelediği Kleopatra, Venüs kılığında altın bir kanepede

oturmaktaydı. Mavi denizin üzerinde süzülerek gelen bu büyüleyici görüntü, Antonius'un başını döndürmüştü. Her şeyi unuttu ve kraliçenin körleşmiş aşığı oldu. Birlikte ve birleşmiş bir güçle Mısır'ı geliştirdiler; sınırları genişlettiler. Kraliçe, Roma'yı bile egemenliği altına almayı düşünebildi. Böylece Kleopatra, dönemin devi Roma'da da etkisini göstererek, Mısır'da yirmi bir yıl hüküm sürebildi.

Sonunda o devi karşısına almış ve yenilmişti, ama ölümü de onursuzlaştırılmaya karşı direnişin cesur bir örneği oldu. Yeteneği ve karizması tüm güvenlik önlemlerini aşarak onurunu kurtarmasını sağlamıştı. Hapsettikleri mozolede bulduklarında, hükümdarlık giysileri içinde ve takılarıyla altın yatağında soluksuz yatıyordu.

Ataerkilin acımasız siyasal arenasında bir kadın, var olabilmek için bütün gizilgüçleriyle savaşmış, sonunda yorgun düşmüştü ama boşuna uğraştığı da söylenemezdi. Şöyle ya da böyle başarmıştı.

Zenobia

Benzeri bir öykü üç yüz yıl sonra Suriye Çölü'nün ortasında bir vahada, Palmira'da yaşanacaktı.

Palmira, Şam ile Fırat arasında, Humus'a 140 kilometre mesafede gelişmiş bir kentti. Tarihi eskiçağlara kadar uzanıyor, görkemi geniş bir coğrafyada tanınıyordu. Bu antik kentten günümüze kalanlar onun, resim ve çeşitli motiflerle donatılmış büyük tapınağı, tiyatrosu, agorası, biçimli evleri ve gelişmiş bir kanalizasyon şebekesi ile modern bir yerleşim birimi olduğunu kanıtlamaktadır. Palmiralılar kentlerini çift sütun dizileri, büyük kapılar ve kemerlerle güzelleştirecek kadar zevk sahibiydiler. Bu gelişmiş zevkin maddi temeli parasal zenginlik ve Yunan ve Roma ile Mısır kültürünün etkileiydi. Mezopotamya'dan esen doğu rüzgarının kente getirdiği özgün unsurlar ise, üretilene ayrı bir değer vermekteydi.

Palmira çok zengindi ve servetinin üç ana kaynağı vardı: Birincisi, eskiçağlardan beri Mezopotamya ile Akdeniz arasında mekik dokuyan tüccarların konak yeri olması; Palmiralılar tüccarlara yüksek bedeller karşılığında konaklama hizmeti veriyorlardı. İkincisi, eşek ve deve kervanları ile at arabası konvoylarını korumaları; bu hizmetlerden edindikleri birikimler de kent bütçesini büyötmektedir. Üçüncüsü de, İmparator Tiberius zamanında İS 14-37 arasında egemenliği altına girdiği Roma tarafından sadakatinin sıklıkla ödöllandirilmesi idi. Palmira bu üç kaynaktan beslenmektedir. Yürütölen ticari etkinlikler de ayrıca varlık ve gücünü artırmasında önemli bir diğfer etmendi.

Amori, Arabik ve Aramilerden oluşfan Semitik bir halk olan Palmiralılar Arami dilini konuşmakta, Roma'nın egemenliğini tanıyan ve Roma tarafından konsöllöğfe yükseltilmiş Palmiralı Septimius Odaenathus'un yönetiminde bulunmaktaydılar.

Odaenathus, erkeklerle eşit koşullarda yaşamak gibi büyük düşlere sahip, çöl savaşları sırasında at sırtında eşinin yanında yer alan bir kadının, Zenobia'nın kocası idi. Gerçekte Zenobia'nın düşleri eşitliğin de ötesinde bir yaşam tarzı üzerineydi ve zaman ona aradığı fırsatı çok geçmeden verecekti.

Oğlu Vaballath henüz küçük yaştayken, Odaenathus bir suikast sonucu yaşamını yitirdi. Suikastte Zenobia'nın da parmağı olduğı söylenmektedir. Ancak söylenti Zenobia'nın kocasına ait yetkileri Vaballath'ın naibi olarak devralmasına engel olmadı. Düşü büyük naibe, kısa bir süre içinde, hiç duraksamaksızın bütün yetkileri eline geçirdi.

Zenobia yetkeyi devralır almaz Roma'ya sadakati de reddetti. Eşitliğfe susamış bir kişinin bu tavrı anlaşılır bir durumdu, ancak aynı zamanda büyük cesaretti. Zenobia'nın başkaldırısı ve bağımsız bir gelişime yönelik aktivitesi, doğal olarak Roma'yı çok rahatsız etti, ama Danude dolaylarında ve İtalya'da Germenlerle savaşta olması, Zenobia'nın eylemini bir süre için sineye çekmesinin de önemli bir nedeniydi.

Roma'nın tepkisizliğinden yararlanan Zenobia, olanaklarını verimli bir biçimde değerlendirdi ve ülkesini güçlendirecek atılımlara yöneldi. O, bunu yapabilecek iradeye ve kararlı bir duruşa sahipti. Pasif ve ikincil bir varlıktan beklenmeyecek kadar karizmatik, enerjik ve hem fiziksel, hem de zihinsel bakımdan güçlüydü.

Tarihçiler Palmira'nın en zengin dönemini İS I. ve II. yüzyıl arasında, özellikle Kraliçe Zenobia zamanında yaşadığını söylerler. Bu, onun hem ekonomik hem de siyasal alanda ürettiği politikaların niteliği ile ilgili bir durumdur. Bağımsızlık tutkusu, gizilgüçleri ve cesareti ona istediği bahçeyi yaratma olanağı verdi. 269'da ülkesinin güvenliğini sağlamış; aynı zamanda Suriye'nin önemli bir bölümünü topraklarına katmıştı. Bir ara güneyde Mısır'dan kuzeyde Marmara Denizi'ne kadar uzanan geniş bir bölgenin egemeni bile oldu.

Savaşa ordusunun başında giderdi. At üstünde, en önde, “dalgalanan saçları ve biçimli vücuduyla” ilerlerken çağrıştırdığı figür, anaerki düzenin koruyucu tanrıçasıydı. Ordusu büyük olasılıkla onu koruyucu bir tanrıçayla özdeş tutuyor ve yarattığı imgeden çok etkileniyordu. Başarı, önünde uçup giden bu görüntünün ardından gelmekteydi. Berrak ve gür sesi, güçlü iradesi ve askerleriyle birlikte çok uzun süre yürüyebilme kapasitesi ile alçakgönüllü duruşu etkisini artıran diğer yönleriydi.

Zenobia irade, güç, cesaret ve alçakgönüllülüğün ötesinde bir kişiydi. Okuma yazma bilir,* felsefeye ilgi duyar, dinsel tartışmalar yapardı. Sarayı “şairlerle filozofların buluşma yeri ve zulme uğrayan Hristiyanların sığınağı haline gelmişti. Hatip Longinus'a büyük değer verirdi.”** O, Yahudilere karşı da hoşgörü göstermekteydi.

* Zenobia'nın sarayının altında bulunan İS II. yüzyıla ait bir tablet okuyazar bir kadını betimlemektedir. Gerdanlık takan, sık giyimli ve elinde açık bir kitapla tüy kalem tutan kadının Zenobia olduğu sanılmaktadır.

** *Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Artsiklopedi*, cilt 12, s. 923.

Zenobia Mısır dilini de biliyor, Kleopatra'nın soyundan geldiğine inanıyordu. Kleopatra'yı atası kabul etmişti. Ona öylesine hayrandı ki sarayına bir heykelini bile diktirdi. Hiç kimse Kleopatra heykelini selamlamadan huzuruna gelemeydi. Zenobia'nın Kleopatra'ya sevgisi kaynağını, bağımsızlık isteklerinin örtüşmesinden almaktadır. Palmira'nın bağımsızlığının önündeki engel, tıpkı Mısır'ınki gibi, Roma'dır ve her iki kraliçenin Roma'ya karşı verdiği mücadele, biçimsel farklılıklar içerse de, amaçları bakımından tam bir çakışma halinde bulunmaktadır. Öteyandan kadına kadınca bir sahiplenme isteğinin de Zenobia'yı Kleopatra'ya yaklaştıran bir etken olduğu düşünülebilir. Zenobia, Kleopatra'nın başarıma azmini kendisine örnek almıştır. Bu azimle, bağımsızlığını simgelemek üzere, üzerinde resmi olan bir Palmira parası bastırmıştır. Bu, Roma için artık bardağı taşıran son damladır ve Roma, Komutan Orlie'nin önderliğinde büyük bir orduyu üzerine göndermeye hazırlanmaktadır.

Zenobia da güçlerini toplamıştır. İki ordu Antakya yakınlarında karşılaşır. Zenobia her zamanki gibi askerlerin arasında, at sırtında ve dörtnala ilerlemektedir. Romalı güçler açık bir savaşta herhangi bir varlık gösteremezler. Palmira'nın silahlı güçleri başarıya yakındır. Ancak hileli yollar onları yengiden uzak tutar. Zenobia yetmiş bin askerini yitirmiş ve yenilmiş ama ele geçmemiştir. Orlie'nin teslimiyet çağrılarını reddeder. Son ana kadar savaş meydanındadır. Yenilgi kesinleşince Fırat boylarına kaçar, ama bir ihanete kurban gidecek, Romalılara teslim edilecektir.

Kapasitesi ve kişilik özellikleri ile hiçbir gelişkin erkeğin gerisinde kalmayan, eşitliği ilke edinmiş Zenobia'nın yaşam öyküsünün ne şekilde sona erdiği ile ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan biri, onun da tıpkı atası kabul ettiği Kleopatra gibi intiharı seçtiğidir. Ölüm ona zehirli gül yaprakları ara-

Palmira kraliçesi Zenobia; temsili bir resim.

sında gelmiştir. Gülleri çiğnerken onurunu koruduğuna ve Kleopatra'ya kavuşacağına inanmaktadır.

Diğer bir versiyonda Roma'ya götürülmüş, burada altın zincirlerle kelepçelenerek yürütülmüştür.

Başka bir anlatıda ise Romalı bir yönetici ile evlendiği, Tivoli yakınlarında bir villada yaşamını sürdürdüğü ve felsefeye olan ilgisini derinleştirdiği söylenir.

Zenobia çok yönlü ve akıllı bir kadındır. Erkeklerle ait bir dünyada, yine onlara ait bir yetkeyi, çok uzun bir süre tutamasa da, elde etmeyi başarmış ve yaptıklarıyla kadınların güç ve önemini vurgulayan iyi bir örnek olmuştur. Yakalanışının ardından Roma'ya isyan eden Palmiralılar, bir tanrıça gibi sevildiğini de kanıtlamaktadır.

Zeynep'lerin, Zennubeler'in isim anası olan Zenobia'nın vakur ve kadına yaraşır yaşam öyküsü böyle anlatılmaktadır.

Tamara

Gürcü kraliçesi Tamara, yukarıda yaşam öykülerine ve kişilik özelliklerine yer verdiğimiz kraliçelerden, yetkileri, tarzı, kurduğu ilişkiler ve nitelikleriyle tamamen farklı bir örnektir. Diğerlerini birbirine yaklaştıran etkili, entelektüel, bilge kişilik, felsefeye yatkınlık, başarma azmi ile cesareti harmanlama yeteneği ve güç Tamara'da zayıf kalmaktadır. O daha çok kadınlarla doğrudan ilişkilendirilen merhamet, şefkat, iyilik, koruyuculuk ve güzellik gibi nitelemelerle tanımlanır. Bu özellikleriyle tanrıçalığa çok yakındır. Örneğin Lazlar, "Tamara'yı sadece bir koruyucu olarak değil, iş hayatlarında kendilerine dua ile güç kazandıran kutsal bir varlık olarak da severler. Yapıcılık sanatındaki hünerlerini, becerilerini Tamara'nın duasıyla kazandıklarına"* inanmışlardır.

Artvin bölgesi söylencelerinde o, güzel, uzun siyah saçları, altından saç bağları olan genç bir kızdır. Yusufeli-Parh köyündeki Savriyat su kanalını ve bölgedeki Gürcü kiliselerini hep o yaptırmıştır. Savriyat'ın inşası sırasında parası bitince, güzel saçlarını kestirmiş, altın bağları ile birlikte satıp kalan işleri tamamlamıştır. Çevrenin gençleri ona sıırıslıkam aşıktır.

Bütün bu öykülerde büyüleyici bir güzellik, iyilik ve merhametle özdeşleşmiş bir kadın varlığı anlatılmakta, onun kraliçe kimliğinden söz edilmemektedir. Kraliçelik tanrısallığının çok gerisindedir. Aslında bu durum, bölgenin sosyokültürel yapısıyla belli ölçülerde uygunluk da göstermektedir. Çünkü her ne kadar Tamara'nın yaşadığı döneme ataerki ilişki ve kurumlar damgasını vursa da, anaerki düzenin kalıntıları en azından düşünsel alanda hâlâ yaşamakta ve kimi zaman yönlendirici bile olmaktadır.

* Siharulidze, Y., Manvelişvili, A., Gogebaşvili, J., Batsaşı, T., Cavahişvili, İ., Tezelişvili, B., Tsereteli, M. ve Lortkipanidze, M., *Trabzon'dan Abhazy'a Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, s. 23.

Gürcistan, insanın alt paleolitik dönemden beri yaşama alanı olarak seçtiği bölgelerden biridir. Dolayısıyla burada çok eski bir geçmişten günümüze uzanan bir kültürel süreklilik durumundan söz edilebilir. Bu süreklilik içinde anaerkil düzen ve alışkanlıklar büyük yer tutmaktadır. Nitekim Gürcülerin yerleşik düzene geçtikten sonra kalabalık bir nüfusu barındıran özel evlerde, anayanlı akrabalık ilişkileri temelinde yaşadıkları, başlıca uğraşlarının tarım olduğu ve yaşamın tüm yönlerinin kadınlar tarafından organize edildiği bilinen bir veridir. Her evin “diyasahlisi” adı verilen bir kadın başkanı vardır ve diyasahlisiler toplum içinde saygın ve etkili bir yere sahiptirler. Geçmişin ekonomik koşullarının şekillendirdiği bu sosyolojik yapı, Gürcü geleneklerinde derin izler bıraktı. Böylece toplum ataerkil düzene geçtiğinde bile düşünüşünde anaerkil geleneklere özgü unsurlar barınmaktaydı. Dolayısıyla kral koltuğunda oturan özgün figür Tamara, kadının olması nedeniyle hemen tanrıçalığa yaklaştırıldı.

Gürcistan’da Kartli krallığı İÖ 600’lerde kurulmuştu. Kral Georgi III’ün kızı Tamara’yı tahta çıkardığı tarih bundan yaklaşık bin sekiz yüz yıl sonrasıydı ve bu uzun zaman dilimi boyunca kral koltuğunda başka hiçbir kadın oturmamıştı. O zamana dek krallar hep oğullarını veliaht ilan etmişler, oğulları yoksa, kızların varlığına rağmen, yakınlarının oğullarını önce evlat edinip yetiştirmiş, sonra da tahtın varisi yapmışlardı. Kızlar ise komşu ülke kral ya da prenslerine eş olarak verilen ve veliahtlar doğurmakla yükümlü soylu damızlıklardı.

Ancak Georgi III bu geleneği kızı Tamara için bozdu ve onu daha sağlığında ortağı kraliçe ilan etti. Oğlu olmayan Georgi işini kızına öğretecek, böylece siyasal mekanizmanın başına kendisinden sonra deneyimli bir hükümdar bırakmış olacaktı. 1184 yılında öldüğünde, Tamara herhangi birinin naibi olarak değil, doğrudan kendi yerine yetkeyi devraldı.

Tamara yetkeyi devralmıştı, ama bir kadını hükümdar kol-tuğunda hükmeder görmeyi içine sindiremeyen eril egemen güçler onu yetkilerinden etmek için var güçleriyle mücadele ettiler. Kraliçe güç ve yetkiyi onlara bırakmalı, düşünsel evrende anaerkil değerlerin temsilcisi bir imge olarak varlık göstermekle yetinmeliydi.

Tamara diğerleri gibi güçlü ve karizmatik bir kraliçe değildi. Babasının taraftarlarının desteği ile ayakta kalmaya çalışırken, karşıtlarının isteklerine de boyun eğerek yetki paylaşımını kabul etti. Yetkileri, bir özel danışma kurulunun aldığı siyasi ve ekonomik kararları onaylama hakkına indirgendi. Bu kurul Tamara'nın özel yaşamını bile yönlendirebilecek bir etkililiğe sahipti. Onu istemediği biriyle evlendirdi; ordunun başına geçecek bir kumandan ve taht için bir varis istemekteydi. Saraya gelişinden kısa bir süre sonra, damadın beklentilere uymayan kötü huyları olduğu anlaşıncaya yine özel danışma kurulunun izniyle, Tamara özgür kaldı. Ancak çok geçmeden özgürlüğü aynı güçler tarafından, aynı gerekçelerle yeniden elinden alınacaktı.

Tahta geçişi sırasında beline ordularının başkumandanı olduğunu vurgulayan bir kılıç bağlanmıştı. Ama ne ordunun, ne de siyasetin kumandasını yapabildi. Bu görev, erkek olmaları nedeniyle kocalarına aitti. Tamara da kendisini bayındırlık, hayır ve gönül işlerine verdi. Hiç değilse bu alanlarda yetkilerine sınırlar getirilmemişti.

İki büyük sulama kanalı inşa ettirdi. 119 kilometre uzunluğundaki Alazani Kanalı 53 bin hektar tarımsal alanı sulayabilmekteydi. Samgoni ise 20 kilometrelik bir uzunluğa sahipti. Kentleri birbirine bağlayan kestirme yollar ve bu yollar üzerinde yapılan kervansaraylar hep onun işiydi. Pek çok kilise ve manastır da inşa ettirmiş ve bunları sanat eserleriyle donatmıştı.

Fazlasıyla dindar bir Hristiyan olan Tamara, piskoposlukları ve kiliseleri her türlü vergiden muaf tutmuş, üstelik kendilerine büyük bağışlarda bulunmuştu. Belki de Hristiyan kurumlarına yaklaşımının altında kiliseyi arkasına alma isteği vardı.

Yoksullara yardım etmek, yetim ve dulların gereksinimlerini karşılamak meziyetleri arasındaydı. “Kan dökmekten, göz çıkarmaktan, insanın herhangi bir uzvunun kesilmesinden nefret eden”* Tamara’nın merhameti pek çok kimseyi kırbaç cezasından kurtarmıştı. İlk kocasının ihanetlerini bile affetmiş, canına dokunulmasına, mallarının elinden alınmasına rıza göstermemişti.

Pek çok aşığı vardı. Osset kralının oğullarından biri Tamara için canından vazgeçmişti. Şirvanşah ile gönül ilişkisi gizli değildi. Bizans imparatoru Manuel’in büyük oğlu peşindeydi. Kılıç Arslan da Tamara’ya sevdalanan oğlunu güçlükle zapt edebilmişti. Saltuklu sultanı Nasireddin Muhammed’in oğlu Muzaffereddin ise onunla evlenebilmek için İslamiyeti reddetti. Maiyeti ve taşınır mallarıyla sarayına koşmuş, burada Tamara ile yaşadığı güzel günlerin ardından, sıkıcı olmaya başladığında bir cariyeye ile evlendirilip geri gönderilmişti. Şirvanşah Aysortan da aşıkları arasındaydı. Bu sonu gelmezmiş gibi görünen gönül oyunları özgürlük günlerine denk gelmişti ve ikinci kocası Davit Soslan ile evliliği hepsine son verdi. En azından vakanüvisler bunu böyle söylemekteler.

Soslan’ın kumandasında savaşa giden orduları için Tamara’nın yaptığı en önemli şey, kiliselerde sabahlara kadar dua etmektir. Ordu meydanlarda zafer kazanıyor, başarı Tamara’nın dualarının oluyordu. Yetkileri sınırlı bir hükümdar olarak yaşadığı zaman dilimi içinde, savaşlardaki başarıların getirdiği ganimet ve esirlerin de katkılarıyla Gürcistan, siyasal ve kültürel alanda altın çağını yaşadı. Ülke toprakları Azerbaycan’dan

* Brosset, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 365.

Çerkesya'ya, Erzurum'dan Gence'ye uzanmaktaydı. Şirvan ve Trabzon'u da Gürcistan'a bağlamışlardı.

Tamara böyle zengin ve güçlü bir ülkenin hakları kısıtlı bir kraliçesiydi, ama karşısına çıkarılan tüm engellere ve yetkilerinin daraltılmışlığına rağmen mevkiinde kalmayı başarmıştı. Üstelik güzel, merhametli, adil varlığı ordusuna ve halkına güç ve ilham kaynağıydı. Böylece söylencede tanrısallığa yaklaşan bir sevgili kahraman oldu.

Öyküsünün dikkat çeken yönü Yakındoğu'nun güçlü kraliçesi Zenobia'dan bin yıl sonra, kraliçe koltuğunda otururken bile, bir kadın olarak, kadınların dört bin yıldır karşılaştığı sorunların benzerini yaşamış olmasıydı.

Kadını Dışlamanın Erkek Tarafından Ödenen Bedeli

Kadının toplumsal üretimin ve sosyal yaşamın dışına itilerek haklarından mahrum bırakılması ve aşağılanması, yaşamını onunla paylaşmak durumunda olan erkeği de sandıldığı kadar yükseklerde bir yerde tutmadı. Kadını baskısı altına almıştı, ama egemenliğinin ödemek zorunda kaldığı bir bedeli vardı. Sonuçta, haklarını kısıtlayarak aşağıladığı karısı, kızı, annesi, kız kardeşi ya da sevgilisi olan bu insanlarla beraber yaşamak zorundaydı ve yarattığı ortamdan kendisinin de etkilenmesi kaçınılmazdı.

Şu ya da bu adamın ikinci ya da üçüncü karısı olmak üzere zorla evlendirdiği kızı, uygun bir anda kocasını bir sevgiliyle aldatmakta sakınca görmeyecekti. Karılarına ve kızlarına bu nedenle güvenemezdi. Onları harem dairelerine hapsetti. Harem dairelerine kapattığı kadınlarını başka kadınlara da emanet edemezdi. Onlara hadımlaştırılmış haremağaları gözcülük edecekti. Aldatılma korkusu böylece kimi hemcinslerini erkekliklerinden etti. Cinsiyet bezi çıkarılarak hadımlaştırılmış erkekler, erkek egemen köleci sistemin eseriydiler. Mezopotamya'nın bu vahşi geleneği Yunanistan'dan Çin'e kadar uzanan çok geniş bir coğrafyaya nüfuz etti. Üstelik o dönemin bir uzantısı olarak Bizans'ta ve ardından Osmanlı'da da uygulama alanı bulmuştu.

Kadın tutsaklığının kurbanları olan hadımlaştırılmış haremağalarının görünümleri Asur heykellerinde "bir erkeğinki ile karşıtlık gösterir; yuvarlak biçim, şişkin yanaklar, sakalsız çifte gerdan onları hemen belli eder ve kadınlardan da ayırır."* Savaşta ve barışta her zaman bir erkek gibi kılıç ve han-

* Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları*, s. 465.

çer taşırılar, ama küpeleri, pazıbentleri, bilezikleri ve kolyeleri de vardır.

Aslında paranoyaya varan aldatılma korkusu, erkekte huzur bırakmamaktadır. Öyle ki iğdiş edilmiş zavallı haremağalarına karşı bile tam olarak güven duymamaktadır. Kadınlara yaklaşılabilecekleri mesafe sınırlandırılmıştır. Örneğin, Asur'da “hadımağalarının hadımlıklarına rağmen, kralın kadınlarından birini gördüklerinde, yedi adım ötede durmaları ve önlerine bakarak kadının geçip gitmesini beklemeleri”^{**} zorunluluğu vardır.

Kadını vahşetin eşliğinde ölüme gönderen zina yasaları da aynı korkunun belirtisidir. Ama ne çıkarılan yasalar, ne de erbezi burulmuş mutsuzlar, “erkekle kadının karşılıklı uzlaşması” ya da “bireysel aşkın meyvesi” olarak başlamayan bir evliliği korumak için çare oldular. Eşlerine sevgi, saygı ve şefkat duymayıp “hafifmeşrep kadınlarla (...) gününü gün eden kocalar” uygun fırsatlarda aldatılıp durdular. Engels, “kadınların alçalmasının öcü(nün) erkeklerin de bu şekilde alçalmasıyla alınmış”^{***} olduğunu belirtir. Üstelik bu alçalış, Engels’in ifadesiyle onları “iğrenç oğlancılık pratiğine düşürerek, onurlarını yitirme”^{***} noktasına da getirecekti. Aristoteles: “Erkeklerle kadınlardan uzak durmalarını ve buna karşı oğlancılığı öğütlemiş”, Sokrates de “Oğlancılığı yüksek kültürün bir işareti olarak övmüştü”^{***}. Antikçağın bu gözde düşünürlerinin yüksek kültür dedikleri ortam içinde yaratılan, erkeğin hadımlaştırılması, hadımlaştırılmış erkeğin de, oğlancılık pratiğinin gelişimini özendirmesi olgusuydu.

Oluşturduğu ve toplumun kadın-erkek tüm üyelerince benimsenip paylaşılan ataerkil dini öğreti, sosyal değerler ve gelenekler onu da tutsak kılmıştı. Varlığına ilişkin toplum-

* Sever, Erol, *Asur Tarihi*, s. 77.

** Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 87.

*** Bebel, August, *Kadın ve Sosyalizm*, s.74

sal.önkabuller tarafından baskılandı, istemediği rolleri üstlenmek zorunda kaldı.

TBMM Araştırma Komisyonu 2005 yılında töre ve namus cinayetlerinin nedenlerini ortaya koyan bir rapor yayınladı. Raporda şöyle denmekteydi: “Cinayetleri işleyen kişiler üzerinde ailenin ya da aşiret türü toplulukların baskısı o denli fazladır ki, kişi topluluktan dışlanacağına hapse girmeyi yeğler”. Dicle Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde Doç. Dr. Mazhar Bağlı başkanlığında bir grup antropolog, sosyolog, psikolog ve sosyal hizmet uzmanının 2007 yılı içinde cezaevlerinde yaptığı araştırma da benzer bir noktaya varmıştı: “Cinayetler toplumsal bir baskı sonucu işleniyor. (...) Töre ve namus cinayetlerini işleyenler çok ağır bir yükten kurtulduklarına inanıyor. (...) Bu kimseler “cezaevlerinde büyük itibar görüyor.(...) Töre ve namus cinayetlerinde kadınların azmettirme konusunda küçümsenmeyecek bir rolü var.”*

TBMM Araştırma Komisyonu’nun raporu ve Dicle Üniversitesi’nce yürütülen çalışma ataerkil yapının erkeği de baskılayan, onu gerçekte yapmayı çok da istemediği eylemlere iten niteliğini açığa vurmakta.

Ataerkil değerlerin etkisinin görelisi olarak zayıfladığını düşündüğümüz kapitalist toplum düzeni içinde bile erkek, mevcut erkek egemen yapının baskılarına maruz kalmaktadır. Kanada’da erkeklerin kadınlara uyguladığı şiddete karşı “Beyaz Kurdele” kampanyasını başlatan Michael Kaufman “Toplumsal erkek üzerindeki egzersizi daha doğduğu an başlıyor”** demektedir. Önkabullerin içine soktuğu kalıp içinde o “Biyolojik bir olgu olan duygulardan korkan, bu yüzden kendini zayıf hisseden ve güçlü olmak, özgüven kazanmak için şiddete başvuran bir saatli bombadır”**. Ataerkil değer-

* “Namus Canisi Cezayı Sever,” başlıklı haberdan *Radikal Gazetesi*, 29. 06. 2007.

** Kaufman, Michael, “Karı Terk Ederse Öldürme Ağla,” <http://www.turkhukuk-sitesi.com/showthread.php>.

ler, iç barışı zedeli, düşün dünyasında şiddetin hüküm sürdüğü “potansiyel zorbalar” yaratmaktadır.

Pek çok yerde yaşamakta olan “başlık parası” geleneği, yoksul erkeklerin ayağına vurulmuş bir tür prangadır. Parayı bulabilme zorunluluğu evlenmek isteyen erkeği uzak bölgelerde, zor koşullarda uzun süre çalışmaya mahkûm eder. Aynı neden hırsızlık yapmak, hapse girmek, mal varlığını elden çıkarmak gibi istenmeyen bazı durumların da yaratıcısı olabilmektedir. Ataerkil kültürün sahip olduğu katı değerler erkeğin de vicdanını ve eylemini yönlendirmekte, onu özgür bırakmamaktadır.

Sanırız kadının aşağılanması ve haklarından edilmesi, kadın ile erkek arasında kurulacak sağlıklı ve mutlu beraberliğin önündeki en büyük engeldir ve erkek bu gelişme ile hem sağlıklı ve mutlu bir beraberlik şansından yoksun kalarak, hem de ikili bir aşağılanmayla oldukça büyük bir bedel ödemek durumunda kalmıştır.

Öte yandan erkek egemen ideolojinin değersizleştirdiği kadının oğlu olması da onun için büyük bir açmazdır. Aşağı ve ikincil konumlarının hırçınlaştırdığı, komplekslerinin boğuntusundaki kadınların yetiştirdiği çocuklar, kendilerinden emin, güvenli, sevgi dolu, dengeli ve özgürlüklere ve haklara saygılı, barışçı kimseler olamazlar. Onların da kadınların sağlıklı dünyalarında esen fırtınalardan paylarını almaları kaçınılmazdır. Böylece sertlik, baskıcılık, kuşkuculuk, güvensizlik, sevgi yoksunluğu ve kavgacılık kader olur ve bu kişilik yapısı da, kadının aşağı konumunun erkek tarafından ödenen bir diğer bedeli olmaktadır.

Prehistorik çağların alet çantasında baltaların, kementlerin, çakı ve bıçak gibi kesicilerin ve ok ve mızrak gibi delicilerin bulunduğundan söz ettik. Bunlar hayvan avlamaya yönelik aletlerdi ve erkekler tarafından üretilip kullanılmaktaydı. İlerleyen süreç, besin edinmeye yarayan bu aletlerin daha da

geliştirilmiş modelleriyle insan hayatına yönelişine tanık oldu. Kullanıcılar yine erkeklerdi. Geçmişin avcıları, Geç Neolitik ve sonrasında erkek egemen köleci düzenin savaşçıları oldu. Meydanlarda vuruştular; birbirlerini acımasızca kırdılar.

Komplekslerinin boğuntusundaki hırçın kadınların yetiştirdiği değerli oğullar bütün enerjilerini egemenler için köle avlamakta kullandılar. Onlar açmazlarının farkında değildiler. Sertliği, baskıcılığı, güvensizliği ve kavgacılığı erdem sandılar. Aldıkları canlarla gururlandılar.

Asur-Nasırpal II, bir savaş sonrasında şöyle diyordu: “Kent kapısının karşısına bir sütun yerleştirttim ve bütün elebaşılardan derisini yüzdürttüm. (...) Sütunu derileri ile kaplattım.

Kimini sütuna çaktırttım, kimini de kazığa geçirttim. Komutanlarının kol ve bacaklarını kestirttim. Tutsak alınanların çoğunu yaktırttım. Kiminin ellerini, parmaklarını kestirttim, kiminin gözlerini oyduztum. Genç kızları ve delikanlıları canlı canlı yaktırttım.”*

Kuşkusuz savaşlar vahşi duyguların tatmini için yapılmıyordu, ekonomik amaçlıydı; ama zulüm ve vahşet, berbat bir iç dünyanın da yüzeye çıkmış haliydi ve bu sefil iç dünya sevgisizlik, güvensizlik ve baskıcılığın beslediği saldırganlıkla şekillenmişti. Oyuncuları erkek olan savaşlar, Neolitik çağdan bu yana kuşkusuz ekonomik çıkarlar uğruna yapıldılar ve milyonlarca cana mal oldular.

Öte yandan ataerkil düzenin ataerkil dinleri de erkekleri savaşa yönlendirdi. Savaşmak istemeyen cemaatten değildi. Tanrıçaların egemenliğindeki uzun barış ve dinginlik çağının ardından gelen tanrıların egemenliği erkeğe köle, yağma ve ganimet savaşlarını armağan etmişti.

Sosyoekonomik gelişmeler ataerkil bir toplum düzeni yaratmıştı, ama oluşumunda büyük pay sahibi erkek, yarattığı

* Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer’de Başlar*, s. 70’ten akt. Erol Sever, *Asur Tarihi*, s. 82.

düzenin de kölesi olmuştu. Çiftçiydi, çobandı, zanaatkardı, askerdi, kadının üstünde bir erkti, ama başta kral olmak üzere düzenin egemenlerinin de kölesiydi.

Sonsöz

Çalışmamızın da ortaya koyduğu gibi, kadının toplumsal statüsünde meydana gelen değişimler, esas olarak sosyoekonomik yaşam biçimini belirleyen altyapısal dinamiklerin ürünleridir. Cinsler arası rekabet duygularını içeren psikolojik faktörlerin de söz konusu oluşumda ikincil etmen olarak rol aldıkları söylenebilir.

Kısaca hatırlamak gerekirse, Geç Neolitik'e kadar besin edinme ve insan üretiminde temel bir rol üstlenmiş kadın, üstün bir sosyal statüye sahipken ve koşullardan kaynaklanan komünal bir yaşam biçimi içinde kadının üstünlüğü otoriteyi değil eşitliği beslerken, Geç Neolitik'ten itibaren üretim aletlerinde meydana gelen hızlı değişme ve gelişme, bu aletlerin üreticisi, kullanıcısı ve sahibi olan erkeği ekonomik yaşam içinde öne çıkardı. İnsanlığın geçmişi ile karşılaştırılamayacak kadar kısa bir sürede erkek, yeni bir yaşam tarzı yarattı ve bu tarzın bütün kilit noktalarını kontrolü altına aldı. Komünal bir yaşam biçiminin gereklerini de ortadan kaldıran bu gelişme sınıfları, baskıyı ve sömürüyü ortaya çıkarırken, kadını da sosyoekonomik yaşamdan dışlayarak dört duvarın arasına kapattı. O, artık temel işlevi mutfakta erkeği doyuran ve yatakta da dölünü doğuran dişil bir köleydi.

Üretim biçimlerinin varlıklarını çatışmasız bir şekilde koruyabilmek ve süregelen hale getirebilmek için kendi yapılarına uygun bir ideolojik ortam yaratma zorunlulukları vardır. Özgür ruhlu birini efendi karşısında kolayca eğemezsiniz, ama kendini aşağı gören bir köle, hazırdır yerlere serilmeye. Böylece yeni düzenin yeni düşünüş biçimleri, eski değerlerin karşısına bir dayatma olarak çıkıvermişti.

Yeni düzenin, insan onuru ile bağdaşmayan yeni düşünüş biçimlerinin bir kısmı kadınlarla ilgiliydi ve bu düşünüş biçimi

içinde kadına biçilen değer, onun ikincil ve aşağı konumunun kendisi ve toplum tarafından kabulünü garantilemekteydi.

İÖ 3000'li yıllardan günümüze değin sosyal formasyonlarda meydana gelen onca değişim ve gelişime rağmen, kadının toplumsal üretim ve bilinç ile sosyal yaşam içindeki konumunda bir bütün olarak çok köklü değişimlerin ortaya çıkmadıkları görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, son beş bin yıllık süreçte oluşan ve ne yazık ki kadınlar tarafından da benimsenerek içselleştirilen kadın aleyhtarı düşünüş biçimi ve erkek egemen dinlerin geçmişin kalıplarını dayatmaları ise, diğeri de üstün konumunu kadına kaptırmak endişesi taşıyan, ayrıcalıklarından eşitliği esas alacak bir yaşam için bile vazgeçmek istemeyen erkeğin, kadın yanlısı gelişimi bilinçli ve sistematik bir biçimde baltalama çabalarıdır. Onun eylemine, bilinçaltı derinliklerinde gizlediği kadın korkusu ve cinsel rekabet duygusu eşlik etmektedir.

Ancak değişim, doğanın ve tarihin diyalektiğinin gereği olan evrensel ve süreğen bir olgudur. Her bir değişim başka değişimleri de tetikler ve böylece yavaş yavaş geçmişin üzerinde yeni yapılanmalar belirir. Kadının toplumsal konumundaki aleyhte değişim, dönemin altyapısal gelişme ve değişmelerinin bir sonucuydu. Sonraki süreçte devam edegelen diğer değişme ve gelişmeler bu sonucu da değiştirecek, kadın açısından yeni yapılara uygun düşen ilişkiler ve düşünüş biçimleri oluşturacaktır. Önceki yapıların inatçı unsurlarının, yeninin kararlı yürüyüşü karşısında aşınarak çatlaması ve yerini yeniyi bırakması kaçınılmazdır.

Bu bakımdan insanlığın tarihsel yürüyüşü sırasında kadının köleci düzen tarafından belirlenmiş statüsündeki iyileşmelerin ilk adımları, yeni bir üretim ve yaşama biçimiyle öncekilerden farklılaşan Endüstri Devrimi sırasında atılmıştır. Kadına toplumsal üretime katılma ve eğitim kapılarını açan yeni düşün biçimleri onun içerisinden çıkmıştır. Devrimle bir-

likte teknolojik gelişimin ulaştığı hız, Geç Neolitik başlarında insanlığın yarattığı teknolojik gelişme hızının üstünde yer alsa da, yine de karşılaştırılabilecek durumlardır ve her ikisinin de toplumsal yaşam biçimlerinde önemli değişimlere yol açtığı görülebilir. Kadın açısından bakıldığında ilkinin aleyhte bir statünün kaynağı olduğu, ikincisinin ise lehte gelişmeler için gereken ortamı hazırladığı söylenebilir. Ancak elbette, hem değerler sistemi, hem de altyapısal koşulların aşılaraq, statüsel kayıpların giderilmesi için daha katedilecek uzunca bir yol vardır.

Kadınların erkeklerle eşit koşullara sahip birer birey olarak yaşayabilecekleri bir düzleme giden yolu, her iki cinsin ortak ve bilinçli çabalarıyla kısaltmak olanaklıdır. Eşitlenme, gerçekte her kesimin yararının bir gereğidir. Çünkü sömürü ve aşağılanma yalnızca baskılanan cinsi değil, baskın cinsi de olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak ekonomide ve toplumsal yaşam içinde eşit pozisyona sahip çiftlerin birlikte mutluluğu yakalama ve sağlıklı nesiller yetiştirme şansları vardır. Bütün bu nedenlerle eşitliğe giden yolda erkek de açmazlarından kurtularak kadınla el ele yürümek ve onun hak ettiği yere yeniden yükselişine yardımcı olmak zorundadır.

Sözlük

Acheul Kültürü: Afrika, Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da Kalküta'ya kadar uzanan geniş bölgede görülen, bir tarafı yonga ve dilgiler çıkarılmak suretiyle kesici hale getirilmiş, çoğunlukla yumurta biçimli taş el baltalarıyla temsil edilen kültür.

Adad Nirari: İÖ 810-783 yılları arasında hüküm süren Asur kralı. Adad-Nirari Kraliçe Sammu-rammat'ın oğluydu.

Adem: Tektanrılı dinlerin kutsal kitaplarında Tanrı'nın kendi suretinde, topraktan yarattığı ve sonsuza dek yaşaması için cennete koyduğu ilk eril insandır.

Afrodite: Eski Yunan inancında ve mitolojisinde aşk, güzellik ve eğlencenin tanrıçasıdır. Denizdeki beyaz bir köpükten oluştuğuna inanılır. Yunanistan'a Yakınoğu'dan geldiği ve burada Helenleştiği sanılmaktadır.

Afşin: Orta Asya'da hanımefendi, sahibe anlamına gelen sözcük.

Ahaşveroş: İÖ 519-465 yılları arasında yaşamış Pers kralı. Dareios I'in oğlu olan Ahaşveroş, Büyük Kserkes olarak da bilinmektedir.

Akgünlük: Bileşiminde uçucu yağ ve zambak bulunan; tütsü, dezenfektan ve parfüm yapımında kullanılan bir tür kokulu reçine.

Akheloos: Yunan mitolojisinde ırmak tanrısı. Yunanistan'ın en uzun ırmağı onun adını taşımaktadır.

Al-Biruni: 973-1048 yılları arasında yaşamış; astronomi, matematik, doğa bilimleri, tarih ve coğrafya alanlarındaki çalışmalarıyla ünlü İranlı oratağ bilgini.

Altın Post: Yunan mitolojisinde Zeus'un sihirli hediyesi olup, Kolkhis'te (Gürcistan) bulunan ve Argonautların ele geçirmek için peşine düştükleri kanatlı koçun derisidir. Strabon'a göre, Kolkhetililerin dağlardan gelen akarsuların taşıdığı altın zerreciklerini yünli derilerle toplamaları Altın Post efsanesinin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Hem altın, hem de post, taşıdıkları yüksek değer nedeniyle öteden beri insanlar için güçlü çekim nesneleri olagelmıştır. Her ikisini birleştiren bir merkezin de bu nesnelerle ilişkisi çerçevesinde efsanelere konu olması anlaşılabilir bir durumdur.

Amazonlar: İlkçağ'da Karadeniz Bölgesi'nde yaşadıklarına, ok, yay, kargı, balta gibi aletler taşıdıklarına, iyi at binip ok attıklarına ve yayı daha rahat kullanabilmek için sağ memelerini dağladıklarına inanılan kadın savaşçılar.

Amon-Ra: Eski Mısır inançlarında Orta Krallık Mısır'nda (İÖ 1991-1674) firavunun, Yeni Krallık döneminde (İÖ 1570-1320) de yoksulların ve ezilmişlerin tanrısı.

Amratien Kültür: İÖ 3600'lerde kurulmuş, merkezi Yukarı Mısır olan, sülaleler öncesi tarımsal Mısır kültürü. Kerpiç gruplardan oluşan büyükçe kentler, ileri bir teknik ve gelişmiş ustalıkla yapılmış çanak çömlekler, taş vazolar, topuz başları, boya paletleri, fildişi oymalar ile karakterize edilir.

Ana Hukuku: Soy zincirinin, mirasın, babalık görevinin ana soyuna göre hesaplandığı ve kadınların kimi ayrıcalıklara sahip olduğu toplum düzeni.

Anaerkil: Akrabalık ilişkilerinin ve evliliğin kadın soy zincirine göre düzenlendiği, kadının sosyoekonomik yaşam içinde daha üstün bir konuma sahip olduğu sosyal yapılanma.

Antik Çağ: İÖ 6. yüzyıl ile İS 3. yüzyıllar arasını kapsayan Yunan ve Roma dönemlerini tanımlayan terim.

Antonius Marcus: İÖ 82/81 ile İÖ 30 arasında yaşamış Romalı komutan ve triumvir. Mısır kraliçesi Kleopatra VII'ye tutkunluğu ile ünlüdür.

Anu: Eski Mezopotamya'da gök tanrısı. Bütün tanrıların, kötü ruhların ve şeytanların babası olduğuna inanılırdı.

Apollon: Eski Yunan inancında ışık, kehanet, şiir ve müziğin tanrısıdır. İnsanlara salgın hastalıklar göndermek ve hekimlik etmek gibi yetenekleri de olan Apollon, Artemis'in ikiz kardeşi olup, Zeus ile Leto'nun oğullarıdır.

Ares: Eski Yunan inancında savaş tanrısıdır. Ares, Homeros tarafından Zeus ile Hera'nın oğlu olarak tanıtılmaktadır.

Argonautlar: Yunan mitolojisinde Altın Post'u ele geçirmek için İason adlı bir soylunun önderliğinde Yunanistan'dan Kolkhis'e (Gürcistan) doğru Argo gemisiyle yola çıkan 50 adam. İason'a Altın Post'u getirmesini İolkos kralı Pelias emretmiştir.

Arinna: Hitit'te güneş tanrıçasıdır. Hitit İmparatorluğu'nun koruyucu tanrıçası olduğuna inanılmaktaydı.

Artemis: Eski Yunan inancında vahşi hayvanların, bitkilerin, çocukların, avın, bereketin ve doğurganlığın tanrıçası olup, Zeus'un Leto'dan doğma kızıdır.

Askeri Demokrasi: Toplumsal katmanlaşmanın ve sınıfların doğduğu ilkçağ başlarında görülen bir siyasal yapı. Başkan, yaşlılar kurulu ve halk meclisine sahip askeri demokrasileri klan demokrasisinden ayıran temel özelliği yönetimdekilerin halktan kopuk nitelikleri ve yetkilerini halka karşı egemenlik ve baskı kurmak amacıyla kullanmalarıydı.

Asur: Mezopotamya'nın kuzeyinde İÖ 14. yüzyıl ile İÖ 609 yılları arasında varlık gösteren eski ülke ve devlet. Asur, hem devlete, hem başkente, hem de ülkenin en önemli tanrısına ad olmuş bir sözcüktür.

Ataerkil: Soy zincirinin, mirasın, babalık görevinin baba soyuna göre hesaplandığı ve erkeğe büyük ayrıcalıkların tanındığı toplum düzeni.

Athena: Eski Yunan inancında kentlerin koruyucusu, savaş, barış, el sanatları ve aklın tanrıçasıdır. Zeus'un, alnından bir ok gibi fırlatarak dışarı çıkardığı kızıdır.

Austrolopithecus: İki arka ayağı üzerinde dik olarak yürüyebilen, kafatası ve çene kemiklerinin özellikleri maymunu andıran, taş aletler kullanan ve günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl öncesine dek yaşamış ilk insansı.

Avimelek: Tevrat ve Zebur, Hakimler, Bölüm 9'da Sekem kralı olarak geçer.

Avunculat: Anaerkil toplum düzenlerinin belirli bir aşamasında ortaya çıkan, dayının, yeğenlerinin bakım ve eğitimini üstlenmesi âdeti.

Baba Hukuku: Soy zincirinin, mirasın, babalık görevinin baba soyuna göre hesaplandığı ve erkeğe büyük ayrıcalıkların tanındığı toplum düzeni. Baba hukuku ataerkil düzen yerine kullanılan bir terimdir.

Babil: İÖ 2. binyılın başlarından İÖ 1. binyılın başlarına dek varlık gösteren Babil uygarlığının, İÖ 7. ve 6. yüzyıllar arasında da Kalde imparatorluğunun başkenti olmuş, İlkçağ'ın en ünlü kentlerinden biri.

Babil'in Asma Bahçeleri: Tarihi Babil kentinde Asur kraliçesi Sammu-rammat, Adad Nirari III. ya da Nabukadnezar II. tarafından yaptırıldı.

ğı söylenen ve eskiçağ yazarlarının ayrıntılarıyla betimledikleri zigguratların teraslarında oluşturulmuş bugün var olmayan bahçeler.

Bab-ül Mendep: Ölüm kapıları anlamına gelen Bab-ül Mendep, Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nu birleştiren boğazın adıdır.

Badarien Kültür: Mısır'ın kuzeyinde, Nil'in doğu kıyısında el-Badari'de bulunan, İÖ 4000 yıllarına tarihlenen ve sülaleler öncesi döneme ait kültür. Badarienler tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta, iyi fırınlanmış ince çömler kullanmakta, kadın heykelcikleri, bakır ve taştan boncuklar yapmakta idiler.

Bağışlama: Anadolu'da yeni geline kayınpederi ve kayınvalidesi tarafından verilen tarla, bahçe ve hayvan gibi taşınır ve taşınmaz mallar.

Bakkhalar: Yunan mitolojisinde bolluk ve bereketin simgeleri olan dağ perileri.

Bartatua: Yunanlı tarihçi Herodotos'un Protothyes olarak adlandırdığı İskit reisi.

Başlık Parası: Erkeğin evleneceği kızın ailesine kızı almak karşılığında ödediği para, hayvan ya da maddi değer taşıyan herhangi bir taşınır ya da taşınmaz mal.

Belkis: İÖ 10. yüzyıl ortalarında yaşayan İsrailoğulları hükümdarı Hz. Süleyman'la ilişkileri tektanrılı dinlerin kutsal kitaplarına ve din dışı edebiyata konu olan Seba ülkesinin kraliçesi.

Bibanü'l-Harim: Kraliçe Mezarları Vadisi olarak bilinen ve Yukarı Mısır'da Teb şehrinin batısında 19. ve 20. sülalelerin kraliçe ve prenslerinin gömülü olduğu nekropol.

Bibanü'l-Müluk: Kral Mezarları Vadisi olarak bilinen ve Yukarı Mısır'da, Teb şehri yakınında bulunan 18., 19. ve 20. sülale firavunlarının gömülü oldukları nekropol.

Biz: Dikişte iğneye yol açmak için kullanılan ince ve sivri uçlu alet.

Buluşma Çadırı: Tevrat'a göre, göçebe, hayvancılık yapan ve konutları çadırlar olan Musa önderliğindeki İbranilerin tapınak olarak kullandığı, Tanrı'nın isteklerine uygun bir biçimde yapılmış büyük ibadet çadırı.

Caçsius Longinus: 213-273 yılları arasında yaşamış Yunan asıllı filozof ve hatip. Atina ve Suriye’de dersler vermiştir. Palmira kraliçesi Zenobia’nın hocasıdır. Kraliçeye Roma’ya karşı sürdürdüğü etkinlikler sırasında destek olmuş, Palmira’nın zaptının ardından da Romalı güçlerce idam edilmiştir.

Cyrus II: İÖ 590/580 ile İÖ 529 yılları arasında yaşamış, Pers ve Medle-
rin kralı. Ahemeniş İmparatorluğu’nun kurucusudur.

Çatalhöyük: İÖ 6500-5650 yılları arasına tarihlenen, Konya ili, Çumra ilçesi sınırları içinde bulunan Erken Neolitik döneme ait yerleşme merkezi.

Çayönü: İÖ 7250-İÖ 6750 yılları arasına tarihlenen ve Diyarbakır-Ergani ilçesi sınırları içinde bulunan Erken Neolitik döneme ait yerleşme merkezi.

Davit Soslan: Kraliçe Tamara’nın ikinci eşi. Soslan evlenmeden önce Tamara’nın halası Rozudan tarafından büyütülmüş bir Oset prensiydi.

Deliah: İsrailoğullarının efsanevi gücüyle tanınan savaşçı kahramanı Yemilmez Samson’u oyuna getirerek düşmanlarına teslim eden, gözlerinin oyulmasına ve köle edilmesine neden olan Filistin kızı.

Delphoi: Yunan mitolojisinde Tanrı Apollon’un kehanet merkezinin bulunduğu kutsal yer.

Demeter: Yunan mitolojisinde tarımın ve yaşamın yenilenmesinin tanrıçası olup, Zeus’un kız kardeşi, Hades tarafından toprağın altına kaçırılan Persephon’un annesidir. Adı tahıl ya da toprak ana anlamına gelir.

Demotikos: İÖ 700 ile İS 400 arasında Mısır’da konuşulan dil. Hami-Sami dil ailesi içinde yer alan Mısır dilinin değişim geçirmiş dördüncü evresidir.

Derketo: Semiramis söylencesinde Aşkalon Gölü’nün yarısı kadın, yarısı balık olan tanrıçasıdır. Bir çobanla birleşmiş ve Semiramis’i dünyaya getirdikten sonra gölüne çekilerek kaybolmuştur.

Devadasi: Hint dilinde tanrıya hizmet eden tapınak fahişelerine verilen ad.

Deyrül Bahri: Mısır’da Téb kenti nekropolünde bulunan arkeolojik bölge. Bölge üç eski Mısır tapınağını barındırmaktadır.

Diodores Sikeliotes: İÖ 1. yüzyılda yaşamış Yunanlı tarihçi. Eserlerinden yalnızca Bibliotheka Historike (Tarih Kitaplığı) günümüze ulaşmıştır.

Dionysos: Yunan mitolojisinde bitki büyütme, bağcılık ve şarap tanrısıdır.

Dionysos Şenlikleri: Eski Yunanistan'da Zeus'un oğlu Tanrı Dionysos onuruna bağbozumu mevsiminde düzenlenen ürünün bolluğu ve bereketini sağlamaya yönelik şenliklerdir.

Dıştan Evlenme: Evlenecek kimsenin eşini, üyesi bulunduğu grubun dışından seçmesi kuralını esas alan evlilik düzeni. *

Diyasahlisi: Ana hukuku düzeninde yapılmış eski Gürcistan'da uzun evlerde yaşayan ailelerin toplum içinde saygın ve etkili bir konuma sahip kadın başkanları.

Dove: Güvercin anlamında bir sözcük.

Duk-DukBirliği: Yeni Britanya, Yeni İrlanda ve Gazelle Yanımadası'ndaki ergin erkeklerin kadınlara ve ergin olmayan erkek çocuklarına kapalı gizli birliği.

Ea: Sümer'de Tanrı Enki'nin Akad dilindeki karşılığıdır. Ea, eski Mezopotamya'nın arınma ayininin tanrısı, büyücülük sanatının yöneticisi, kralın danışmanı, zanaatçıların ve sanatçıların koruyucusuydu.

Endüstri Devrimi: 18. yüzyılda Batı Avrupa'da teknolojik buluşların hızlı artışına bağlı olarak sanayileşmeye yöneliş, kentleşme olgusunun gelişimi, tarımsal alanda ve ulaşım araçlarında köklü değişikliklerle karakterize edilen, sermaye ve el emeğinin merkezileşmesini de beraberinde getiren sosyoekonomik devrim.

Enkidu: Gılgamış Destanı'nda Gılgamış'm kibrini kırmak için Tanrıça İştar tarafından çamurdan yaratılmış, vahşi hayvanlarla büyümüş, bir ceylan kadar çevik, güçlü, güzel, saf bir doğal adam.

Epimetheus: Yunan mitolojisinde Titan İapetos'un oğlu, Prometheus'un kardeşidir. Erkekleri cezalandırmak için tanrılar tarafından yaratılan Pandora'yı kardeşinin tüm uyarılarına karşın kendisine eş olarak alır ve Pandora'nın uğursuz kutusunu açmasına, böylece kötülüklerin yeryüzüne saçılmasına aracı olur.

Erkek Loğusalığı: Kocanın doğum öncesi, doğum sırası ya da doğumdan sonra çocuğu doğuran kendisiymiş gibi davranması, loğusanın yerini alması.*

* Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, AÜ, DTCF Yay., 1971, Ankara.

Erkekler Birliği: Daha çok anaerkil kültürlerde görülen ve anaerkil toplum düzenine karşı çıkan bir grup kimliğine sahip, kadın ve çocuklara kapalı birlik.

Esarhaddon: Asurhaddina olarak da bilinir. İÖ 680-669 yılları arasında hüküm süren ve İÖ 671 yılında Mısır'ı ele geçirerek Mısır kralı da olan Asur hükümdarı.

Eurydike: Yunan mitolojisinde eskiçağların en üstün müzisyeni Orpheus'un güzel eşi bir nymphedir. Bir yılan tarafından topuğundan sokularak öldürölür.

Fallus Kültü: Yaratıcılık ve bereketi temsil ettiği düşünölen erkek cinsel organını simgeleyen tasvirlerle tapınma. Dionysos şenlikleri fallus kültü ile ilgili dinsel etkinliklerin sahnelendiği yerlerdi.

Familia: Romalılarda köleleri tanımlayan sözcük.

Famulus: Latince evcil köle anlamında sözcük.

Fauna: Herhangi bir bölgenin herhangi bir döneme özgü hayvan varlığının tümü

Flora: Herhangi bir bölgede, herhangi bir dönemde yetişen bitki topluluklarının tür olarak tümü.

Gelenek: Bir toplulukta kuşaktan kuşağa geçen kültür mirasları, alışkanlıklar, bilgiler, töreler ve davranışlar.*

Geniş Aile: Büyükbaba ve büyükanne ile bunların evli oğullarının, eşlerinin ve çocuklarının birlikte oluşturduğu toplumsal birlik.*

Georgi III: Kraliçe Tamara'nın babası olup, Gürcistan'da 1156-1184 yılları arasında hüküm sürmüş kral.

Gerze Kültürü: Mısır'da sölaleler öncesi döneme ait, İÖ 3400-3100 yılları arasına tarihlenen kültür. Yukarı Mısır'da Amratien kültürün devamı olarak varlık gösterir ve gelişkin yapısıyla sölaleler dönemi kültürüne çıkan merdivenin en üst basamağında durur.

* A.g.e.

Gılgamış: Bir Mezopotamya düşün ürünü olan Gılgamış Destanı'nın ana kahramanı. Kusursuz bir bedeni vardır. Alabildiğine güzel, yiğit, güçlü, korkutucu, üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olan bir varlıktır. Her bakımdan üstün biridir, ancak ölüm korkusuna yenilmiştir.

Günz Buzulu: Avrupa'nın Alpler bölgesinde 2,5 milyon yıl önce oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. (Kayaç, yeri oluşturan doğal mineral kütesidir.)

Habil: Adem ile Havva'nın iki oğlundan biri. Hayvancıdır ve Tevrat'a göre çiftçi olan kardeşi Kayın tarafından, kıskanıldığı için öldürülmüştür.

Hacılar: Burdur'un güneybatısında Erken Neolitik döneme ait bir yerleşme merkezi.

Hades: Eski Yunan inancında Zeus'un kardeşi olup, yeraltının ve ölümün katı ve acımasız tanrısıdır. Toprağın derinliklerinin sahibi, ölümlerin zindancısıdır.

Hadım: Erbezi burulmuş ya da alınmış erkek.

Haloos Bayramı: Haloos verimlilerle demektir. Eskiçağ Yunanistanı'nda Haloos, sonbaharda bereket sağlayan tanrılara ithaf edilen, kadınların pişmiş topraktan erkeklik organı ektiği ve onları buğday filizi gibi suladıkları bir bayramdı.

Hammurabi: Koyduğu yasalarla tanınan, Babil ülkesinin altıncı ve en ünlü hükümdarı. İÖ 1792-50 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Haremağası: Eskiçağda saray ve konakların hanımlarının dışarı ile ilişkilerini düzenlemek ve denetlemekle görevli erbezi burulmuş erkek.

Hator: Eski Mısır dininde Tanrı Horus'un karısı olup, aşk, neşe, dans ve alkol tanrıçasıdır.

Hatşepsut: Mısır'da İÖ 1503-1482 yılları arasında hüküm sürmüş kraliçe.

Hattiler: Anadolu'da Hititlerden önce yaşayan ve eski bir Anadolu dilini konuşan halk.

Havva: Tektanrılı dinlerin kutsal kitaplarında cennette yaşayan ve topraktan yaratılmış Adem'e eş olması için onun kaburgalarından biri alınarak var edilen dişi insan, kadın.

Hepat: Hava tanrısı Teşup'un karısı olduğuna inanılan bir Hurri tanrıçası.

Hephaistos: Eski Yunan inancında ateşin ve volkanların efendisi bir tanrı olup, demirci ve büyücüdür. Çirkin olması nedeniyle annesi Tanrıça Hera tarafından Olimpos'tan aşağı atılmış ve sakat kalmıştır.

Hera: Eski Yunan inancında Zeus'un karısı, evlilik ve doğumun tanrıçasıdır.

Herkül: Yunanistan ve Roma'da gücü ve aşka tutkunluğu ile ünlü, bir yanılla ilahlar dünyasına dayanan efsanevi kahraman.

Hermes: Eski Yunan inancında Zeus'un oğlu, hatiplerin, tüccarların ve hırsızların tanrısıdır. Ölenlerin ruhlarına yol gösterendir.

Himyeri: İlkçağda Arabistan'ın güneyinde bugünkü Yemen'in bulunduğu topraklar üzerinde varlık gösteren bir ülke. Himyerililer Seba'nın mirasçıları idiler.

Holoferens: Nabukadnezar II.'nin ordularının komutanı, Babilli general. İsraili bir dul kadın olan Judith tarafından öldürüldüğü söylenir.

Holosen: Yerkabuğunun jeolojik tarihinin son evresini oluşturan ve yaklaşık 10 bin yıl öncesi ile günümüz arasındaki süreyi kapsayan jeolojik bölüm. Bu bölümde yeryüzüne ılıman iklim koşulları egemendir ve buzulların erimesine bağlı olarak deniz düzeyinde ciddi yükselmeler olmuştur.

Homeros: İÖ 9. ya da 8. yüzyılda yaşayan ve İlyada ile Odysseia adlı ünlü destanları yazan Yunanistanlı ozan.

Homo Erectus: Tarihöncesi çağlarda Alt Paleolitik kültür döneminde var olan, dik durabilen, çökük bir alın ve yüksek kaş kemerlerine sahip insan. Eski dünyanın her üç kıtasında da yaşamaktaydı ve obsidienden bir takım aletler yapmakta, hem ısınmak, hem de pişirmek için ateşi kullanmaktaydı.

Homo Neandertal: Günümüzden 35-100 bin yıl önce Avrupa'nın büyük bir bölümü ile Akdeniz kıyılarında yaşamış ve Orta Paleolitik kültürünü yaratmış insan. Avcı ve toplayıcı olup, taş aletler yapmakta ve ölülerini gömmekteydi. Kısa, dar ve kavisli bir kafatası çatısı, kabarık kaş kemeri, geniş ve çıkık elmacık kemikleri vardı.

Homo Sapien: Günümüzde yaşayan insan türü. Homo Sapienler yeryüzünde otuz beş bin yıldan beri yaşamlarını sürdürmektedirler.

Horus: Eski Mısır dininde bir gözü güneş, bir gözü ay biçimli ve şahin başlı tanrı. İsis ile Osiris'in oğludur ve efsaneye göre babası Osiris'i öldüren Seth'i yenerek öcünü almış ve babasının yerine Mısır'ın tanrısı olmuştur.

Hurriler: İÖ 2000 yılı başlarında Dicle Irmağı'nın doğusuyla Zagros Dağları arasında kalan bölgede yaşayan, Ortadoğu tarihinde ve kültüründe önemli rol oynamış etnik topluluk.

Hüdhüd: Mezopotamya efsanelerinde adı geçen bir kuş. İnanişa göre, Hz. Süleyman ile Belkis arasındaki haberleşmeyi o sağlıyordu.

Hypatia: İS 355-415 yılları arasında yaşamış İskenderiyeli kadın filozof, gökbilimci ve matematikçi.

İnanna: Adının anlamı "göğün kraliçesi" olan İnanna, Sümer'de bereketin, sevginin ve doğuruculuğun tanrıçasıdır. Aynı zamanda Uruk'un baştanrıçasıdır.

İsis: Eski Mısır dininde Tanrı Osiris'in karısı, Horus'un annesidir. Seth'in öldürüp bir sandık içinde Nil'e bıraktığı kocası Osiris'i bulmak için ömür boyu uğraş verirken, oğlu Horus'u da yetiştirmiştir.

İskitler: İÖ 8. ve 9. yüzyıllarda Rusya'nın güney bölgelerinde yaşayan İran kökenli halk.

İştär: Eski Mezopotamya dininde Sümerli İnanna'nın niteliklerini devralmış, ambarların, hurma, yün, et ve tahılın tanrıçasıydı. Zamanla bu özelliklerine yıldızların, felaketlerin, fahişelerin ve meyhanelerin tanrıçalığı da eklenmiştir.

Judith: Babil kralı Nabukadnezar II'nin ordularının kumandanı General Holoferens'i cezbedip yatağına çeken ve burada ona şarap içirerek sarhoş ettikten sonra boğazını kesen İsraili güzel dul kadın.

Julius Cesar: İÖ 100-44 yılları arasında yaşamış Romalı komutan, devlet adamı ve diktatör.

Kadın Sığınma Evleri: Babil'de erkek zulmüne isyan eden kadınların ve yer yer de kölelerin sığındıkları, kadınlar tarafından yönetilen evler.

Kadın Sünneti: Üç tip kadın sünneti vardır. Sunna adı verilen en hafifidir. Sünnet, kadın cinsel organında ön derinin küçük bir bölümü kesilerek

yapılır. İkinci çeşidinde klitorisin bir bölümü çıkarılır. Firavun ya da Peygamber Sünneti adını alan üçüncüsü en ağırıdır. Bu tip sünnette ilkel aletler kullanılarak, anestezi uygulanmadan klitorisin tamamı çıkarılır ve dış dudaklar birbirine dikilir. Böylece kadın genital bölgesinde yalnızca adet kanaması ve idrar çıkışı için küçük bir delik kalır. Bu delik cinsel birleşme öncesinde koca tarafından kesilerek büyütülmektedir. Sünnetin uygulanageldiği bütün ülkelerde kadınlar, bekaretlerini güvenceleyen bu vahşi işleme katlanmak zorunda kalırlar; çünkü aynı işlem onlara bir erkek tarafından kabul edilme, dolayısıyla toplumsallaşma olanağı yaratmaktadır.

Kali: Hindistan'da oldukça çirkin ve kana bulanmış bir cadı olarak betimlenen, zarar verici, kötülüğün temsilcisi ve sorumlusu bir tanrıça. Boynunda kafatasından yapılan bir gerdanlık, belinde kesik ellerden oluşan bir kuşak vardır. Kocasını ve diğer ölü erkekler üzerinde dans etmeyi sevmektedir.

Kara Büyü: Uygulama bakımından insanın hayatına, sağlığına, malına-mülküne, evine, hayvanlarına vb. zarar vermeye yönelen büyü.

Kayın: Tektanrılı dinlerin kutsal kitaplarında Adem ile Havva'nın iki oğlundan biri. Çiftçiydi ve kardeşi hayvancı Habil'i, ürettiği ürünler Tanrı tarafından daha fazla beğenildiği için kıskanarak öldürdü.

Kirman: Ahşap malzeme kullanılarak yapılmış, yün ya da pamuğu eğirip bükerek iplik haline getiren araç.

Klan: Ortak bir atadan geldiklerine inanan, kendi aralarında evlenmeyen, hem ana, hem de baba hattına göre düzenlenmiş, birbiriyle akraba birkaç büyük ailenin bir araya gelmesi sonucu oluşan toplumsal birlik.*

Klan Demokrasisi: Klan üyelerinin özgür ve birbirine eşit olduğu, yönetim işini seçilmiş bir başkan, yaşlılar kurulu ve klan meclisinin üstlendiği siyasal yapı.

Kleopatra VII: İÖ 69-30 yılları arasında yaşamış, İÖ 51-30 yılları arasında da hüküm sürmüş, Yunan asıllı Ptolemaios sülalesinden Mısır'ın son hükümdarı.

Kubaba: Geç Hititler'de ana tanrıça.

Kudret Helvası: Bazı bitkilerin üzerinde kendiliğinden ya da böcek sokmasıyla mannitol ve şekerce zengin tatlı maddeler oluşur. Ağaç göv-

delerinin çizilmesiyle dışarı akıtılan bu tatlı özsu, besin ve enerji değeri yüksek kudret helvasıdır.

Kuru Tarım: Daha çok tahıl türü ürünlerin yetiştirildiği sulamaya değil, yağmura bağlı tarımsal etkinlik.

Kutsal Fahişeler: Çok tanrılı dönem tapınaklarında, tapınaklara gelir sağlamak amacıyla bedenini erkeklere pazarlayan rahibeler.

Kuttören (Rit, Ritüel): Din, tapınma, büyü ya da erginlik ve geçiş dönemleriyle ilgili geleneksel tören, ayin.*

Kuvarterner Dönem: Yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlayıp günümüze kadar uzanan jeolojik dönem. Pleyistosen ve Holosen olmak üzere iki aşaması vardır.

Kült: Yüce ve kutsal kabul edilene gösterilen saygı ve tapınma.

Kültür: İnsanın maddi ve manevi gereksinimlerini karşılayabilmek için ürettiği maddi ve manevi ürünlerin tümüdür. Bu tanıma göre, insan elinden çıkma nesneler maddi; dil, din, müzik, sözlü edebiyat, gelenek ve görenek gibi düşün ürünleri de manevi kültür alanına girmektedir.

Kibele: Frigyalıların büyük ana tanrıçası.

Laokoon: Yunan mitolojisinde, evlendiği için tanrıların gazabını üzerine çeken Troyalı bir Apollon rahibidir. Tahta atın bir tuzak olduğunu anlamış ve Troyalıları uyarmak istemiştir, ancak denizden çıkan iki büyük yılan onu ve oğullarını boğarak öldürmüştür.

Lemnos: Kuzey Ege Denizi'nde bir ada. Anadolu'da Limni diye bilinir.

Lesbos: Ege Denizi'nin doğusunda, Edremit Körfezi önlerinde bir ada. Anadolu'da Midilli adıyla bilinir.

Lilith: Tanrı'nın başlangıçta kendi suretinde çamurdan yarattığı ilk insan çiftinden dişi olanı. Tevrat, Yaratılış, Bölüm 1.27'de "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı" denmektedir. Musevi inançlarına göre Adem ile birlikte yaratılan Lilith'di ve Lilith, Adem'in önünde eğilmediği için cennetten kovulmuştu.

* A.g.e.

Lipit İştar: Sümer şehir devletlerinden İşin'in kralı.

Lupanar: Latince de dişi kurt inine verilen ad.

Magdalen Dönemi: Üst Paleolitik dönem.

Makeda: Seba melikesi Belkıs'ın Eitopia söylencelerindeki adı.

Marduk: Eski Mezopotamya'da Babil'in koruyucu tanrısı. Genellikle elinde bir asa, yıldızlarla süslü giysiler içinde yürürken ya da bir araba içinde betimlenmiştir.

Marib Barajı: Eski Seba'da Seba Deresi'nin sularını denetim altına almak ve suyun tarımsal alanlarda kullanımını sağlamak için yapılmış, sula ma savakları olan, 550 metre uzunluğunda, taştan örme ve piramidal gövdeli bent. Bakınsızlık nedeniyle yıpranan barajın İS 7. yüzyılda bir deprem sırasında yıkıldığı sanılmaktadır.

Massagetler: İÖ 500'lerde Hazaş Denizi ile Aral Gölü arasındaki bölgede yaşamış ve İskitlerle akrabalığı olan etnik topluluk.

Maşmasu: Asur tapınaklarında, günahkar sayılan vajinal kanamalı kadınları günahlarından arındırmakla görevli temizleme rahibi. Günah, özellikle koç, keçi, vb. hayvanlar bir dinsel ritüel eşliğinde kesilerek temizlenmekteydi.

Matrıyarkal: Cinsler arası ilişkilerin annenin soy zincirine göre düzenlendiği, kadına üstün bir yer veren toplum yapısı.

Medler: İÖ 1600'lü yıllarda İran'a girerek, batı ve güney bölgelerine yayılan ve Media adı verilen büyük bir imparatorluk kuran, Hint-Avrupa dil i konuşan halk.

Medusa: Yunan mitolojisinde kafasında saç yerine yılanlar olan, kendisine bakanları taşa çeviren, kanatlı genç kadın.

Melek: Tektanlı dinlerde Tanrı ile insan arasında aracılık eden tanrısal ve göksel varlıklar.

Melike: Kadın hükümdar, kraliçe.

Meotis Gölü: Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ve ona bir boğazla bağlanan büyük ve sığ iç deniz. Bugün Azak Denizi olarak adlandırılmaktadır.

Meranlar: Şahmeran Efsanesi'nde, altı yılan üstü kadın Şahmeran'ın ecesi olduğu yılanlara verilen ad.

Mezolitik Dönem: Günümüzden yaklaşık on iki bin yıl önce Würm Buzulu'nun sona erdiği dönemde başlayan ve Üst Paleolitik ile Neolitik evre arasında yer alan beş-altı bin yıllık kültür aşaması. Mezolitik, insanın deniz, akarsu ve göl kenarlarına göçü, küçük ve sürücül olmayan hayvan avı, dülgerliğin ortaya çıkışı, mikrolitik adı verilen yeni bir alet yapım tekniğinin geliştirilmesi, toplayıcı ekonomide yoğunlaşma ve köpeğin evcilleştirilmesiyle ayırt edilen bir dönemdir.

Midas: İÖ 700'lü yıllarda yaşadığı sanılan Frigya kralı.

Mikrolitik Tekniği: Çakmaktaşılarından çok küçük aletler üretme tekniği. Mezolitik kültür aşamasında görülür. Aletlerin boyları 2,5 cm civarındadır. Zıpkın ya da ok uçları ve bazı kesiciler bu teknikle yapılmışlardır.

Mindel Buzulu: Avrupa'da Alpler bölgesinde Pleyistosen dönemde oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi; yaklaşık iki buçuk milyon-on bin yıl öncesi dönem içinde vardır.

Mitanni: Mezopotamya'nın kuzeyinde İÖ 1500-1360 yılları arasında varlık gösteren bir devletin adı. Kurucuları Ari kabilelerindendi ve Mitanni, bu kabileler ile yaşadıkları bölgeye daha önce gelip, yerleşmiş olan Hurrilerin egemeniydi.

Mutasyon: Canlılarda yeni kuşaklara aktarılabilecek olan kalıtsal niteliklerde fiziksel ve kimyasal dış faktörlerin etkisiyle, nadiren de kendiliğinden ortaya çıkabilen değişim.

Muza (Musa, Müz): Yunan mitolojisinde ilham perileri. Dokuz adet tirler.

Mürrüsafi: Eazı ağaçların gövdelerinde bulunan, acımsı bir tada ve hoş olmayan kokuya sahip bir tür zambak. Eskiçağlarda Yakındoğu'da ve Akdeniz bölgesinde tütsü, parfüm, kozmetik ve mumya yapımında kullanılırdı. Günümüzde de sağlık ve kozmetik alanında kullanılan bir maddedir.

Nabu: Eski Babil'in koruyucu tanrısı Marduk'un babası, yazı sanatının koruyucusu ve verimlilik tanrısı. Simgesi kil tablet ve kalem ucuydu.

Nefertiti: İÖ 14. yüzyılda yaşamış bir Mitanni prensesi iken Mısır sara-yına gelin gitmiş ve Firavun Ahenaton'a eş olmuş, güzelliğiyle ünlü Mısır kraliçesi.

Neolitik Kültür: Sözcük anlamı yeni taş olan neolitik, avcılığın yerini hayvancılığın, toplayıcılığın yerini ise çiftçiliğin aldığı, insanın doğanın kimi unsurlarının gelişimine yön verdiği ve alet teknolojisinde büyük ilerlemelerin kaydedildiği bir kültürel aşamadır. Neolitik kültür için insanın salt tüketicilikten üreticiliğe geçtiği evre de denilebilir.

Ninhursag: Sümer inançlarında ana tanrıça. Doğurtan ve Asıl Kraliçe olarak da geçer.

Ninisinna: İsin'in koruyucu tanrıçası ve Sümer'in ağlayan tanrıçalarından birisi.

Ninkas: Sümer'in ağır içkilerinin tanrıçası.

Ninkikir: Sümer'de kırların farelerinden, haşaratından sorumlu tanrıça.

Ninmah: Sümer'de Ana Tanrıça Ninhursag'ın diğer bir adı.

Ninos: Efsanevi kraliçe Semiramis'in kocası, Asur kralı.

Ninsun: Gılgamış Destanı'nın Sümerli versiyonunda Gılgamış'ın annesi.

Ninurta: Sümer'in baştanrısı Enlil'in oğlu, güney rüzgarı tanrısı.

Ninyas: Kraliçe Semiramis'in oğlu.

Nymphe: Yunan mitolojisinde doğanın doğurganlık ve zariflik simgesi, dişi tanrısal varlıklar.

Obeytiler: Güney Mezopotamya'da Sümer'den önce yaşayan ve Obeyt kültürünü yaratan halk. Obeytiler bataklıkları kurutup tarıma açmış, dokumacılık, dericilik, metal işlemeciliği yapmışlardı ve gelişmiş bir teknikle üretilmiş çanak, çömleklere sahiptiler.

Obsidien: Akışkan haldeki lavların aniden soğumasıyla oluşan, camsı, genellikle siyah renkli, kimyasal bileşimi bakımından granite eşdeğer taş. Paleolitik çağ insanları tarafından çeşitli avadanlıklar ve süs eşyası yapımında kullanılmıştı.

Olympos: Yunanistan'da Thermai Körfezi yakınlarında 2917 metre yüksekliğinde bir dağ. Eski Yunan'da bulutlarla kaplı doruklarında Zeus ile diğer tanrı ve tanrıçaların saraylarının bulunduğuna inanılırdı ve bu nedenle kutsaldı.

Onnes: Semiramis efsanesinde Semiramis'in Suriye valisi olan ilk kocası.

Orlien: Roma İmparatorluğu'nun Palmira kraliçesi Zenobia üzerine gönderdiği orduların komutanı.

Osiris: Eski Mısır'da yeraltı bereketinin tanrısıdır. Bitkilere can verdiğine ve Nil'in taşkınlarını düzenlediğine inanılırdı. O, yeraltının tanrısıydı, ama yeryüzünde de yaşamın düzenlenmesinde işlev sahibiydi. Mısır'da ölen firavunların Osiris'in bedenine girdikleri ve firavunların Osiris'e dönüştüğü inancı yaygındı.

Paleolitik Evre: İnsanın Pleyistosen dönem boyunca aşamalı bir biçimde gelişim kaydederek yaşadığı ve taşı yontarak şekillendirip besin toplama, avlanma vb. işlerde kullandığı üretim öncesi aşama.

Paleozoik: Yerkabuğunun oluşumundan sonraki ilk zamandır. 345 milyon yılı içine alır. Bu zaman diliminde dağlar ve denizler oluşmuş, sığ sularda ilk canlılar belirmiştir. İlerleyen süreçte canlı türlerinde evrimle başkalaşma artar. Bakır, altın, çinko, kurşun cevherleri gibi mineraller de bu zamanda oluşmuşlardır.

Palmira: Gelişiminin zirvesi Kraliçe Zenobia dönemine denk gelen ve kavimler arası ticaretin ana yollarından biri üzerinde bulunan, geçmiş İÖ 1000'li yıllara dek uzanan Suriye Çölü'nün ortasındaki vaha kenti.

Pandora: Yunan mitolojisinde baştanrı olan Zeus'un erkekleri cezalandırmak için yaratılmasını buyurduğu ve çoğu çocukları ya da kardeşleri olan tanrı ve tanrıçaların elbirliği ile yaptıkları kadın. Mitolojiye göre Pandora, erkeklerin arasına elinde içinde kötülüklerin gizlendiği bir kutu ile gelmiş ve kutuyu açtığında kötülükler onun aracılığıyla yeryüzüne saçılmıştı.

Panteon: Çok tanrılı dinlerde halkın tapındığı bütün tanrı ve tanrıçaları içinde barındıran kutsal evren.

Persler: İÖ 10. yüzyılda Karadeniz'in kuzey bölgelerinden gelerek İran'ın güneybatısına yerleşen Hint-Avrupa kabileleri topluluğuna verilen ad. Persler daha sonraki süreçte değişik adlar alarak yönetim ve uygarlıklar kurup varlıklarını sürdürdüler. Bugün İran'da yaşayan Farsların atalarıdır.

Pitckantropos: İlk insanlar olan Austrolopithecuslardan sonra, Homo Neandertallerden önce varlık gösteren Homo Erectus'a kimi antropologlarca verilen ad.

Pittakos: İÖ 650 ile 570 yılları arasında yaşamış ve Eski Yunan'da bilgelikle ünlü devlet adamı.

Platon: Atina'da İÖ 428/427 ile 348/347 yılları arasında yaşamış, Sokrates'in öğrencisi, Aristoteles'in öğretmeni olan filozof. Ölümsüz ve bilici bir ruh, her şeyi belirleyen tek bir etken ve yeryüzünde yaşamı yönlendiren dünyanın dışında bir düşünce ya da güç, düşünce sisteminin temelini oluşturur. Savları Hristiyan ve İslami inanç sistemlerinin beden-den ayrı bir ruh, her şeyi yöneten tek bir tanrı ve yukarıda belirlenen kader düşüncesinin de temelini oluşturmuştur.

Pleyistosen: Dünyanın dördüncü dönemi olan Kuvarterner'in ilk aşaması. Yaklaşık iki buçuk milyon yıl önce başlamış, on bin yıl önce de sona ermiştir. Özelliği, dünyanın soğuk iklimsel koşullara maruz kalması ve yaygın buzullaşmadır. Pleyistosen kimi memelilerin yeni yaşam koşullarına uyum sağlayamaması nedeniyle ortadan kalktığı, at, sığır, fil ve mamutların ise, yeni türler olarak faunaya katıldığı bir zaman dilimidir.

Poliyohni: İÖ 3. binyılda Lemnos Adası'nda güçlü surlarla çevrilmiş gelişkin kent.

Poseidon: Yunan mitolojisinde baştanrılardan Kronos ile Bereket Tanrıçası Rheia'nın oğlu olup, Zeus ve Hades'in kardeşidir. Poseidon hem denizlerin, hem de depremlerin tanrısı kabul edilmektedir.

Prehistorya: Tarihöncesi anlamına gelen Prehistorya, yazının bulunuşundan önceki çağlarda insan topluluklarının yaşam biçimlerini ve kültürlerini inceleyen bilim dalıdır.

Prometheus: Yunan mitolojisinde ateşin tanrısıdır. İnanışa göre, Zeus'un insanlardan gizlediği ateşi çalmış ve yeryüzüne getirip insanlara geri vermiştir.

Ptolemaioslar: Büyük İskender'in ordu komutanlarından olan Makedonyalı Ptolemaios I'in İskender'den sonra Mısır'da yönetimi ele geçirmesinin ardından kurduğu hanedan ve hanedanlığın mensupları.

Rheia: Eski Yunan inançlarında Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele ile ilişkisi olan bir bereket tanrıçasıdır. Uranus (Gök) ile Gaia'nın (Yer) kızı olup, Zeus'un annesidir.

Sabum: Sümer dilinde Sebalılar memleketi anlamına gelen sözcük.

Salome: Kitab-ı Mukaddes'e göre, Celile yöneticisi Herodes Antipas'ın,

Vaftizci Yahya'nın başını isteyen üvey kızı. Herodes'in aynı zamanda yeğeni olan Salome, annesinin kışkırtmasıyla Yahya'nın kesik başının bir tepsi içinde kendisine sunulmasını istemişti.

Sammu-rammat: Asur'da İÖ 9. yüzyılda kocasının ölümünden sonra oğlunun yerine kral naibesi olarak hüküm sürmüş kraliçe.

Samson: İsrailoğullarının efsanevi gücüyle tanınan savaşçı kahramanı. Yenilmez Samson olarak bilinir. Aşığı olduğu Filistin kızı Deliah tarafından düşmanlarına teslim edilmiş ve sakatlanarak köleleştirilmiştir.

Sappho: İÖ 650-580 yılları arasında, Ege Denizi'ndeki adalardan biri olan Lesbos'ta yaşamış kadın şair.

Sarmatlar: İÖ 5. yüzyıl ile İS 370 yılına dek Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede varlık gösteren, yaşadıkları bölgede göçebe bir hayat süren, bir ateş tanrısına tapan, kadınları silah taşıyan, binicilikte usta bir kavim.

Seba: İslam öncesi dönemde Arabistan'ın güneybatısında varlık gösteren, tektanrılı dinlerin kutsal kitaplarında, Yunan, Roma ve Arap edebiyatında ve Güney Arabistan yazıtlarında adı sık geçen ülke ve kavim. Seba Neolitik dönem boyunca sahip olduğu yerüstü ve yeraltı kaynakları ve jeopolitik konumuyla varıl bir ülke olmuş, gelişkin bir uygarlık yaratmıştır.

Sebeknefru: İÖ 1789-1786 yılları arasında Mısır'da hüküm süren kraliçe.

Semiramis: İÖ 9. yüzyıl sonlarında Asur'da oğlunun yerine kral naibi olarak hüküm sürmüş Kraliçe Sammu-rammat'ın efsaneleşmiş yaşam öyküsünde geçen adı.

Senozoik: Günümüzden 65 milyon yıl önce başlayıp 2,5 milyon yıl önce sona eren üçüncü zaman aralığı. Bu dönemde yeryüzünde büyük sıradağların oluştuğu ve memeli türlerinin evrimle çeşitlilik kazandıkları görülür. Memeliler arasında insana en yakın tür olan maymunlar da vardır.

Septimius Odaenathus: Roma'nın egemenliği altında bulunan antik Palmira'da Roma tarafından konsüllüğe yükseltilmiş Palmiralı egemen. Kraliçe Zenobia'nın kocasıydı.

Sesostris I: İÖ 1971-28 yılları arasında hüküm sürmüş Mısır kralı. Mısır'ın en çok ülke almış, en zorlu kralı olarak bilinir. On ikinci sülaledendir.

Seth: Eski Mısır mitolojisinde Gök Tanrıçası Nut ile Yer Tanrısı Keb'in birleşmesinden doğan dört çocuktan biri ve kötü olanı. Kardeşi Osiris'i

kıskançlık nedeniyle öldürmüş, Osiris'in gizlice büyütülen oğlu Horus tarafından cezalandırılmıştır.

Sibel (Hypsipile): Büyük olasılıkla gerçek bir yaşam öyküsüne dayalı olarak üretilmiş mitolojik anlatıma göre Sibel, Ege Denizi'nin kuzeyinde bulunan Lemnos Adası kralı Thoas Otreus'un kızıdır. Lemnoslu kadınların erkekleri hedef alan başkaldırısına katılmış, babasının yerine kraliçe olmuştur.

Simmas: Efsaneye göre, çölde bırakılan ve güvercinler tarafından beslenen bebek Semiramis'i bulan çobanların lideri. Semiramis'i evlat edinmiş ve büyütüştür.

Skyhtler (İskitler): İÖ 8. ve 7. yüzyıllarda Kırım'da varlık gösteren, at sırtındaki ustalıklarıyla ünlü, hayvancı ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı İrani bir kavim.

Spargapises: Massaget kraliçesi Tomyris'in oğlu. Bir hileye kurban giderek, sarhoş bir durumda Cyrus'un ordusunun eline geçmiş, ayıldığında onur kırıcı pozisyonundan duyduğu utanç ve umutsuzlukla yaşamına son vermiştir.

Sphenks: Yunan mitolojisinde kadın başlı, insan gibi konuşan, yırtıcı kuş kanatları ve kuyruklu aslan gövdesine sahip, çiğ et yiyen kötücül dişil varlık. Thebai kenti yakınlarında dağlık bir buruna yerleşerek, gelen geçen yolculara bilmeceler sorar ve bu yanıtsız bilmeceleri bilemeyenleri parçalayarak yedi.

Sümerler: Mezopotamya'nın güneyine İÖ 3500 yıllarında gelen, burada Obeytliker tarafından yaratılmış düzeyi yüksek kültüre beş yüzyıl gibi gö-reli olarak kısa bir sürede uyum sağlayan ve bu kültürel yapının üzerinde daha da gelişkin bir uygarlık yaratan kavim. Sümerliler İÖ 3000'de on iki kent devletine sahiptiler.

Summat: Asur dilinde güvercin anlamına gelen sözcük.

Şahmeran: Efsanevi bir öykü kahramanı olup, korunaklı, sıcak, nemli ve loş mağaralarda yaşayan belden üstü kadın, altı yılan dişil varlık.

Şamsi-Adad: Asur'da İÖ 823-811 yılları arasında hüküm sürmüş kral. Kraliçe Sammu-rammat'ın kocasıydı.

Şeytan: İbrani dilinde aşatan (iftiracı, düşman) sözcüğünden gelen şeytan, tektanrılı dinlere göre ateşten yaratılmış bir melek olup, Tanrı'nın

topraktan yaratılma Adem'e secde edilmesi buyruğuna karşı geldiği için cennetten kovulmuş, bu nedenle de insana kin duyan kötücül bir cine dönüşmüş varlıktır. Yaşamını, insanı kötü yola sevk edip Tanrı'nın gözünden düşürmeye adanmış inandır.

Şulgi: Sümer şehirlerinden Ur'un kralı.

Tabari: Erken dönem İslam tarihi ve tefsir alanında çok kapsamlı yapıtlar vermiş Bağdatlı İslam bilgini.

Tabiti Hestia: Eski Yunan dininde aile ocağının koruyucu tanrıçası.

Tabu: Dokunulması yasak olandır. İkel topluluklarda kutsal kabul edilen ya da doğaüstü güçlerle yüklü olduğuna inanılan insan, hayvan ya da nesnelerin dokunuldukları takdirde zarar vereceklerine inanıldığı için, tehlikeden sakınmak amacıyla tabu uygulamaları geliştirilmiştir.

Tamara: İS 1184-1213 yılları arasında hüküm süren Gürcistan kraliçesi.

Tammuz: Eski Mezopotamya dinlerinde suyun döllediği çiçek açan kırları temsil eden bir tanrıdır. Eylül ayında, doğanın ölümünü simgelercesine ölür; Ekim ve Kasım aylarında da yeniden doğar. Bereketin ve bolluğun tanrısıdır.

Tasien Kültür: İÖ 4500'lerde varlık gösteren ve Nil'in doğu kıyısında ortaya çıkarılan bir kültür evresi. Metal tanınmamakta, çanak ve çömlekçilik ilkel düzeydedir. Yabani buğday ve arpa yetiştirmekte, koyun ve keçi beslemektedirler.

Thermodon Savaşı: Herodotos'un anlatımına göre, Yunanlılar ile amazonlar arasında Kuzey Anadolu'da Terme Çayı kenarında yapılan savaş. Savaşı Yunanlılar kazanmış, amazonlar tutsak edilmiştir.

Thoas Otreus: Yunan mitolojisinde Ege Denizi'nin kuzeyinde bulunan Lemnos Adası'nın kralı, Kraliçe Sibel'in babası.

Tiberius: İÖ 16-İS 37 yılları arasında yaşamış, ikinci Roma imparatoru. Teröre dayalı bir tiranlık kurmuş, Augustus'un oluşturduğu sınırları korumaya çalışmıştır.

Tiglat-Pileser III: İÖ 746-722 yılları arasında Asur kralı. Suriye ve Filistin'i egemenliği altına alması, Asur ve Babil krallıklarını tek bir çatı altında birleştirmesiyle ünlüdür.

Tomyris: İÖ 6. yüzyılda Hazar Denizi ile Aral Gölü arasındaki bölgede yaşayan Massagetler adlı etnik topluluğun kraliçesi.

Triumvir: Eski Roma'da üçer kişiden oluşan ve çeşitli alanlarda etkinlik yürüten komisyonlarda görev alan üyelerden biri.

Truva Savaşı: Homeros'un İlyada'da da anlattığına göre, Truva kralının oğlu Paris'in Sparta kralı Menelaos'un güzel karısı Helen'i kaçırmasıyla başlayan, Truvalılar ile birleşik Grek (Yunan) güçleri arasında Truva önlerinde yapılan savaş. Truva Çanakkale yakınlarında bugüne kalıntılar bırakmış eski bir kenttir.

Tutmosis II: Mısır'da İÖ 1512-1504 yılları arasında hüküm süren 18. sülaleden firavun. Kraliçe Hatşepsut'un kocasıdır.

Tutmosis III: Tutmosis II'nin İsis adlı bir cariyeden olma oğlu. Hatşepsut'tan sonra firavun olmuştur.

Urartu: İÖ 9. ve 8. yüzyıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'nde, merkezi Van olan devlet ve ülke. Dil ve kültürel benzerlikleri nedeniyle Urartu halkının Hurrilerle yakın akraba oldukları düşünülmektedir.

Ur-Nammu: Sümer şehirlerinden Ur'un kralı, Kral Şulgi'nin babası ve tarihteki ilk yasa koyucu hükümdar.

Vaballath: Palmira kraliçesi Zenobia'nın yaşamının hiçbir döneminde kral olamayan oğlu.

Vakanüvis: Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun kaleminde görevli, kendisine verilen resmi belgelere dayanarak siyasi olayları kaydeden devlet tarihçisi.*

Vaşti: İÖ 519-465 yılları arasında yaşamış olan Pers kralı Ahaşveroş'un (Kserkes I), kadınlık onurunu korumak uğruna kocasının taşkın isteklerini reddeden vakur karısıdır.

Venüs Genetrix: Eski Roma'da Doğurgan Ana Tanrıça. Caesar döneminde Venüs, bolluk, bereket, aşk ve güzelliğin yanı sıra doğurganlığın da tanrıçası ilan edilmişti. Bu nedenle Caesar yaptırdığı bir tapınağa Venüs Genetrix Tapınağı adını verdi.

Vuruşemu: Hattilerin Büyük Ana Tanrıçası.

* *Ana Britannica*, cilt 21, s. 498.

Würm Buzulu: Avrupa'da Alpler bölgesinde Pleyistosen bölümde (yaklaşık iki buçuk milyon-on bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi.

Yahya: Hristiyan inanışında yaşlı bir çift olan Elizabet ile Zekeriya'nın mucizevi bir biçimde doğmuş oğullarıdır ve hem Hz. İsa'nın gelişini haber veren, hem de onu vaftiz eden peygamberdir. Vaftizci Yahya olarak da bilinir.

Yis'i amara: İÖ 6. yüzyılda yaşamış Seba kralı. Sargon II. zamanından (İÖ 722-705) kalma savaş yıllıklarında adı Asur'a vergi ödeyen Seba kralı olarak geçmektedir.

Yonga: Bir taş gövdesinden yontularak çıkarılan parça.

Yunan Orta Çağı: Yunanistan'ın İÖ 1000-İÖ 700 yılları arasında yaşadığı dönem. Bu dönemde Dorlar kendilerinden daha uygar Akaların siyasal varlıklarına son vermişler; kralların yönetiminde kent devletleri oluşmuş; Homeros'un destanlarına konu olan bir aristokrat sınıf doğmuştur. Yunan Orta Çağı'nın sonları aynı zamanda Yunanistan'da koloniciliğin de yaygın bir hal aldığı zamandır.

Yüz Görümlüğü: Anadolu'da güveyin gerdeğe girdiği gece, gelinin duvağını açmadan önce âdet gereği geline verdiği hediye.

Zenobia: Suriye Çölü'nde gelişkin bir vaha kenti olan Palmira'nın ilk ve tek kraliçesi. Zenobia, bir ara Mısır'dan Marmara Denizi'ne kadar olan geniş bölgenin egemeniydi.

Zeus: Sözcük anlamı "gün ışığı" olan Zeus, Eski Yunan dininde göğü ve hava olaylarını yöneten, evlerin, otoritenin, sitelerin koruyucusu, Olympos'un zirvesinde oturan ve bazı dişil varlıklarla birleşebilmek için istediği zaman biçim değiştiren bir baştanrıdır.

Ziggurat: İÖ 2200-500 yılları arasında Mezopotamya kentlerinde yapılan basamaklı piramidal tapınak kuleleri. Kulelerin içi toprak dolguydu ve teraslarında çeşitli bitkiler yetiştirilmekteydi.

KAYNAKÇA

- AKARSU Bedia, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Kitabevi, Üçüncü Basım, 1998, İstanbul.
- ANA BRITANNICA, Cilt: 1, 3, 6, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22.
- ATASOY Sevil, "Yak Beni Yak Kendini Yak", *Hürriyet Gazetesi*, 08.10.2006.
- BAINES John ve JAROMIR Maleh, *Eski Mısır, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, 1986, İstanbul.
- BAYMUR Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp ve Aka Basımevi, Dördüncü Baskı, 1978, İstanbul.
- BEBEL August, *Kadın ve Sosyalizm*, İnter Yayınları, Birinci Basım, 1991, İstanbul.
- BERDZENİŞVİLİ Niko ve CANAŞIA Simon, *Gürcistan Tarihi*, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, 1997, İstanbul.
- BROSSET Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi, (Eski Çağlardan 1912 Yılına Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, Ankara.
- CHILDE Gordon, *Kendini Yaratın İnsan (İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi)*, Varlık Yayınları, Altıncı Basım, 2001, İstanbul.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ*, 1, Eski Dinler/Şamanizm ve Musevilik,
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ*, 2, Hristiyanlık.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ*, 3, İslamiyet.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ*, 4, Konulara Göre Kur'an ve İslam Filozofları.
- DURBER Susan, The Queen of Sheba, <http://website.lineone.net/susandurber/sheba.html>.
- DZIELSKA Maria, *İskenderiyeli Hypatia*, Berfin Yayınları, Birinci Basım, 1999, İstanbul.
- ELIADE Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınları, Birinci Basım, 2003, İstanbul.
- ENGELS Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Altıncı Baskı, 1978, Ankara.
- ESTIN Colette ve LAPORTE Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, TÜBİTAK Yayınları, Üçüncü Baskı, 2002, Ankara.
- EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Anadolu İnançları-Anadolu Mitolojisi-İnanç Söylence Bağlantısı*, Geçit Kitabevi, 1987, İstanbul.
- GERA Deborah Levine, *Warrior Women: The Anonymous Tractatus de Mulienbus*, Leiden Publishing, 1997, NewYork: E. J. Brill.
- GURNEY Oliver Robert, *Hititler*, Dost Kitabevi Yayınları, 2001, Ankara.

- GÜVENÇ Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Beşinci Basım, 1991, İstanbul.
- HAVILAND William A., *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, Birinci Basım, 2002, İstanbul.
- HERODOTOS *Herodot Tarihi*, Remzi Kitabevi, Üçüncü Basım, 1991, İstanbul.
- HORNEY Karen, *Kadın Psikolojisi*, Öteki Yayınevi, Dördüncü Baskı, 1995, Ankara.
- IŞIK İrfan, *Birlikte Olduğumuz Halklar/Keldani-Assuri-Süryani-Ermeni*, Sorun Yayınları, Üçüncü Baskı, 2000, İstanbul.
- İLİN M. ve SEGAL E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Cilt: 1, Hür Yayınevi, 1975, İstanbul.
- İLİN M. ve SEGAL E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Cilt: 2, Hür Yayınevi, 1975, İstanbul.
- İNCİL, Yeni Yaşam Yayınları, İkinci Basım, 2003, İstanbul.
- İNDİRKAŞ Zühre, *Ana Tanrıçalar Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Birinci Baskı, 2001, Ankara.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: 2.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: 10.
- MACKENZIE Donald, *Myths of Babylonio and Assyria*, Kessinger Publishing, 2004.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, *Sabah Gazetesi*, 13 Şubat 2006.
- KLENGEL Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Telos Yayıncılık, Birinci Basım, 2001, İstanbul.
- KNOTT Kim, *Hinduizm'in ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, Birinci Basım, Eylül 2000, İstanbul
- KOVALEV S., *İlkçağ Tarihi*, V Yayınları, 1987, Ankara.
- KRAMER Samuel Noah, *Tarih Sumer'de Başlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü Baskı, 1998, Ankara.
- KUR'AN-I KERİM MEALİ, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 10. Baskı, 2006, Ankara.
- LAYARD Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları*, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, 2000, İstanbul.
- LEWIS Jone Johnson, *Women's History–Semiramis–Sammu-rammat (9th century B.C.E.)*, http://womenshistory.about.com/library/bio/blbio_semiramis.htm.
- LONG Jacqueline F., *Vaballathus*[1] and Zenobia (270-272 A.D.), <http://www.roman-emperors.org/zenobia.htm>.
- MACQUEEN J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınevi, 2001, Ankara.
- MANSEL Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, Ankara.

- MEYDAN LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.
- OZANKAYA Özer, *Toplumbilimine Giriş*, AÜ Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, 1979, Ankara.
- ÖRNEK Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, AÜ DTCF Yay., 1971, Ankara.
- ÖRNEK Sedat Veyis, *Türk Halkbilimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, 1977, Ankara.
- PARKER Alan, *Semiramis*, Remzi Kitabevi, Birinci Basım, 2003, İstanbul.
- PÜSKÜLLÜOĞLU Ali, *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınevi, 1997, Ankara.
- ROAF Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İletişim Yayınları, 1986, İstanbul.
- SANDARS N. K., *Gilgameş*, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, 2001, İstanbul.
- SAPPHO, *Adım Hiç Unutulmayacak*, Adam Yayıncılık, Birinci Basım, 2003, İstanbul.
- SEFSCIK Sue, http://womenshistory.about.com/library/bio/ucbio_zenobia.htm.
- SEVER Erol, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı, 1996, İstanbul.
- SİHARULİDZE Y., MANVELİŞVİLİ A., GOGEBASHVİLİ J., BATSAŞI T., CAVAHİŞVİLİ İ., TEZELİŞVİLİ B., TSERETELİ M. ve LORTKİPANİDZE M., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, 1998, İstanbul.
- TEVRAT VE ZEBUR, <http://www.kutsalkitap.tk/>
- THOMSON George, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler-Tarih Öncesi Ege*, Cilt: I, Payel Yayınları, İkinci Basım, 1988, İstanbul.
- THOMSON George, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler-Tarih Öncesi Ege*, Cilt: II, Payel Yayınları, İkinci Basım, 1991, İstanbul.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları, Beşinci Baskı, 1969, Ankara.
- UHLIG Helmut, *Avrupa'nın Anası Anadolu*, Telos Yayınları, 2001, İstanbul.
- VANOYEKE Violaine, *Kadın Firavunlar I, Teb Prensesi*, Gendaş Kültür Yayınları, 2005, İstanbul.
- VERCOUTTER Jean, *Eski Mısır*, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, 2003, İstanbul.

<http://ce.eng.ust.edu/phares/alexandria/history/cleo.html>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Cleopatra>.

<http://hypsipyle.ignaut.net/>

<http://www.geocities.com/TheTropics/Shores/7037/cleo.htm>.

<http://www.kesfetmekicinbak.com/atlasdan/eskiatlas/00165/>

<http://www.royalty.nu/Africa/Egypt/Cleopatra.html>.

<http://www.touregypt.net/cleopatr.htm>.

<http://www.turkhukusitesi.com/showthread.php>

<http://www.ucansupurge.org>

- Abu Şarh, 144
Acheul, 27
Adad Nirari, 149, 150
Adem, 90-92, 105
Afrodit, 83, 98, 124, 130, 135
afşin, 39, 122,
Ahaşveroş, 111
Akad, 148,
akgünlük, 147
Akheleos, 98
Akhillas, 161
Alazani Kanalı, 170
Al-Biruni, 145
alet çantası, 27, 30, 36, 41, 176
Alt Paleolitik, 5, 23-25, 27, 169
Altın Lotus, 118
Altın Post, 94, 129, 130
amazonlar, 6, 126, 127, 129, 130
Amori, 164
Amratien, 50, 55
Anadolu, 24, 29, 40, 42, 47, 50, 52,
66, 78, 82, 94, 96, 119, 123, 124,
141
anaerkil, 5, 6, 15, 35, 39, 40, 51, 54,
64, 65, 67, 72, 110, 122-128, 150,
154, 160, 165, 168-170
anayanlı soy, 64
Antonius, 159, 162, 163
Anu, 82
Apollon, 82, 83, 94,
Arabik, 164
Arad-Nannar, 143
Arami, 164
Ares, 82
Argonautlar, 99
Arinna, 123
Aristoteles, 174
Arsione, 161
Artemis, 124
artık üretim, 60
askeri demokrasi, 62, 80, 136
Asur, 78, 79, 82, 88, 89, 102, 149,
151-153, 173, 174, 177
Asurbanipal, 148
Aşanti, 39, 122
Aşkalon Gölü, 151
ataerkil, 5-7, 15, 54, 61, 62, 65, 67-
73, 76, 80, 85, 91, 92, 100, 106,
115, 117, 122-126, 131, 134, 136,
154, 168, 169, 174-77
Athena, 124
Austrolopithecus, 20
Avimelek, 112, 185
avunculat, 65
Aztek, 109, 110

baba evi, 68, 76
baba hukuku, 185
Babil, 73, 75, 102, 120, 152, 153
Bab-ül Mendep, 144
Badarien, 50, 55, 186
bağışlama, 66
Bakkhalar, 186
Balkamah, 145
Bartatua, 78
başlık parası, 67
Bartatua, 78
Belkıs, 141-143, 145, 192
beyaz kurdele, 175
bireyselleşmiş üretim, 60
Bibanü'l Harim, 139
Bibanü'l Müluk, 139
British Museum, 148
Buluşma Çadırı, 90
Büyük Anne, 60, 123

Caesarion kilisesi, 135
Cyrus, 156-158, 187, 201
Çatalhöyük, 44
Çayönü, 40, 41, 50, 187
çivi yazısı, 56

- Çin Devrimi, 119
 çömlekçi çarkı, 56, 58
 Çuku-tiyen Mağarası, 26
- Danude, 164
 Deliah, 115
 Delos, 83
 Delphoi, 83
 Demeter, 83, 124
 Derketo, 151
 devlet, 62, 73, 81, 129, 141, 143
 Dicle, 175
 Diodores Sikeliotes, 187
 Dionysos, 81, 82, 88, 123
 diyasahlisi, 169
 dove, 151
 drahoma, 119
 Duk-Duk Birliği 62
 dülger, 36, 58
- Ea, 82
 Endüstri Devrimi, 40, 180
 Enki, 91, 105
 Enkidu, 99, 100, 125
 Epimetheus, 98
 erkek loğusalığı, 110
 erkek okulları, 117
 Esarhaddon, 79
 Eurydike, 97
 evcilleştirme, 48
- Fallus kültü, 87,
fauna, 17, 19,
 Fırat, 163, 166
 flora, 19
 fuhuş, 86
- Gazneli Mahmut, 86
 gelenek, 66, 72, 77, 118, 119
 geleneksel, 5, 70, 71, 75, 81, 118,
 119, 122
 geniş aile, 60, 61, 64
 Georgi III, 169
 Gerze kültürü, 55
 Gılgamış, 6, 93, 99, 100, 125
 Gordon Childe, 31, 51
 grup evliliği, 38
- günah sunusu, 90
 Gürcistan, 169, 171, 172,
- Habil, 78
 Hacılar, 50, 52, 84
 Hades, 187
 hadım, 161, 190
 Haloes bayramı, 88
 Hammurabi, 73, 75, 77, 79, 120
 Harlan, 42
 Harold Kelman, 113
 Harpyalar, 6, 97, 99
 Hator, 84, 123
 Hatşepsut, 140, 141
 Hattiler, 190
 Havva, 91, 92, 105
 hayvancılık, 49, 51, 55, 58, 64,
 Hepat, 123
 Hephaistos, 129
 Hera, 83, 93, 124, 129
 Herkül, 96, 126
 Hermes, 83, 98
 Hestia, 83, 124, 154
 Hristiyan, 7, 100, 133, 134, 171
 Himyeri, 142,
 Holoferens, 115,
 Holosen, 18, 35,
 Homeros, 127
 Homo Erectus, 20, 23-27
 Homo Neandertal, 26, 27
 Homo Sapien, 34
 Horus, 201
 Humbolt, 28
 Hurriler, 192
 Hüdhüd, 145, 147
 Hypatia, 16, 135
 Hz. İsa, 101, 108, 145
 Hz. Muhammed, 102, 103, 106
 Hz. Musa, 102, 103
 Hz. Süleyman, 106, 141-143, 145-147
- İason, 99
 İlin, 17, 21, 30, 66, 119
 İlüyanka, 94
 İnanna, 82
 İncil, 101, 105, 108

- İsin, 73
 İsis, 81, 160, 161
 İslam, 100, 142, 144
 İştar, 82, 99, 123

 Judith, 115

 Kadın Evleri, 122
 kadın sünneti, 118
 Kalde, 185
 kara büyü, 134, 193
 Karen Horney, 112
 Karmel Dağı, 42
 Kartli, 169
 Kayin, 79,
 Kılıç Arslan, 171
 Kibele, 1, 3, 82, 85, 123, 124, 128
 kirman, 47
 klan, 5, 33, 34, 38, 50, 51, 60, 62, 64,
 68, 136
 klan demokrasisi, 62, 64, 68
 klan içi evlilik, 33
 Klaros, 83
 Kleopatra, 6, 16, 158-163, 166, 167,
 kölecilik, 64
 Kraliçe Vaştı, 111
 Kraliçeler Vadisi, 139
 Krallar Vadisi, 139
 Kramer, 85, 105, 177, 206
 Kubaba, 123, 124
 kudret helvası, 128, 193, 194
 kutsal, 62, 80, 81, 85, 86, 88, 89, 93,
 94, 105, 119, 141, 142, 168
 kutsal fahişe, 86,
 Kuvarterner, 18, 19
 kült, 55
 kültür, 13, 22, 27, 28, 30, 31, 36, 40-
 42, 48, 55, 59, 71, 150, 158, 174

 Laokoon, 94
 Lemnos, 129
 Lesbos, 132
 Lilith, 91, 92
 Lipit İştar, 73
 Longinus, 165
 lupanar, 87
 Lydia, 81

 mabet, 86, 87
 Madya Pradeş, 78
 Magdalen, 31
 Makeda, 141, 195
 Manuel, 171
 Marduk, 82
 Marib, 144
 Marib barajı, 144
 Massagetler, 154
 maşması, 89
 Med, 111, 148
 Medusa, 94
 mekanize endüstri, 58
 Me-kong, 54
 melek, 124,
 melike, 145-147
 Meotis gölü, 129
 Meryem Ana, 82, 123
 Mezolitik, 5, 22, 34-39, 42, 43, 48,
 53, 84, 106, 123
 Mezopotamya, 55, 57, 78, 80, 82,
 105, 147, 148, 164
 Mezozoik, 17
 Mısır, 15, 45, 55, 80, 102, 105, 118,
 137, 139, 141, 144, 158, 160, 161,
 163, 166
 Michael Kaufman, 175
 Midas, 85, 123, 196
 Mitanni, 78, 196
 mitoloji, 13, 37, 90, 92, 93
 Montespan Mağarası, 31
 Montesuma, 109
 Musevi, 108
 mutasyon, 48
 Muza, 132
 mürrüsafi, 147

 Neba, 150
 Nefertiti, 78
 Neolitik, 5, 22, 33, 35, 39-44, 48-55,
 57, 59, 63, 72, 73, 81, 84-86, 111,
 116, 117, 121, 123, 138, 177, 179,
 181
 Nil, 55, 136
 Ninhursag, 91
 Ninisinna, 82

Ninive, 148
 Ninkas, 82
 Ninkikir, 82
 Ninsun, 86
 Ninos, 152
 nympheler, 124, 162

 Obdorlar, 83
 Obeyt, 197
 Obi Irmağı, 83
 Obsidien, 29
 okul babası, 117
 okul oğulları, 117
 Onnes, 152
 Orlie, 166
 Orpheus, 97
 Orta Paleolitik, 26, 28
 Osiris, 81, 160
 Osset, 171

 ölümsüzlük otu, 93, 105
 özel mülkiyet, 33, 37, 50, 61-63, 70,
 79, 174

 Paleolitik, 5, 22, 23, 26, 27, 29-35,
 52, 72, 84, 95-97
 Paleozoik, 17
 Palmira, 147, 163-166
 Pandora, 97, 98
 Parnassos Dağı, 83
 Paulus, 108
 Pekin İnsanı, 26
 Pers, 111, 156, 157
 Petrus, 108
 peygamber sünneti, 193
 piskopos, 81, 171
 Pitckantropos, 27
 Pittakos, 131
 Platon, 127
 Pleyistosen, 18, 23
 Poliyohni, 129
 Poseidon, 83
 Prometheus, 98
 Ptolemaios, 133, 159, 161

 Racastan, 78
 radyo izotop, 20

 rahibe, 81
 ritüel, 110
 ruh, 6, 24, 80, 96, 108, 159

 saban, 56-58, 72
 Sabum, 143
 Salome, 115
 Samantha Tapınağı, 87
 Samgoni, 170
 Sammu-rammat, 148-153
 Samson, 115
 Sappho, 6, 16, 131, 132
 Sargon II, 143
 Sarı Nehir, 54
 Sarmatlar, 126
 sati, 77
 Savriyat, 168
 Seba, 141-147
 Seba Melikesi, 141, 142, 145
 Sebeknefru, 16, 138, 139
 Segal, 17, 21, 27, 30, 50, 52, 66, 68,
 84
 Semiramis, 149-154
 Semitik, 164
 Senozoik, 18
 Septimius Odaenathus, 164
 seremoni, 44, 67
 Sesostris, 200
 Seth, 82
 Sezar, 102, 159, 161, 162
 Sibel, 130
 Simmas, 152, 201
 Sirenler, 6, 97, 98, 115
 Sirvah, 144
 Skythler, 96, 126
 Sokrates, 127, 174
 Solon, 87
 sosyal normlar, 74
 Spargapises, 155-157
 Spirit Mağarası, 40
 Summat, 151
 Sunna, 192
 Sülaleler Dönemi, 55
 Sümer, 56, 57, 73, 85, 90, 91, 105,
 123

- Şahmeran, 96
 Şamsi Adad V, 149
 Şeytan, 92, 93, 124
 Şirvanşah Aysortan, 171
 Şulgi, 73, 80

 Tabari, 144
 Tabiti Hestia, 202
 Tabu, 202
 Tamara, 16, 169-172
 Tammuz, 82
 Tanrı, 7, 13, 37, 44, 52, 80-84, 86,
 88, 90-93, 97, 98, 101, 105, 123,
 125, 136, 150, 160,
 Tanrı Nabu, 150
 Tanrıça, 85, 91, 93, 98, 99, 105, 115,
 123, 124, 149-151, 154, 160, 167
 Tanrıça Kali, 115
 tapınak, 41, 86, 119, 138, 186, 187,
 204
 tapmak fahişesi, 87
 tarımsal üretim, 15, 40- 42, 46, 51,
 54, 55, 57, 58, 82, 120, 139, 144
 Tasien, 50, 55
 tekerlek, 56, 58
 teknoloji yağmuru, 15, 72
 tektanrılı, 6, 90, 100, 101, 105, 106,
 108, 124, 141
 temizleme rahibi, 88
 Tevrat, 79, 89-91, 103, 105, 106, 112,
 114, 144, 145, 147
 Theodotos, 161
 Thermedon Savaşı, 125
 Thoas Otreus, 129
 Thomson, 46, 80, 122
 Tiberius, 164
 Tiglat-Pileser III, 143
 Tomyris, 16, 155, 157
 toplayıcılık, 25, 27, 32, 36, 37, 51
 toplumsal katmanlaşma, 55, 56, 185
 tribü, 63
 Tripolye, 52
 Truva Savaşı, 127
 Tufan, 18, 98, 105
 Tutmosis II, 139
 Tutmosis III, 140

 Ur, 80, 143
 Urallar, 50, 83
 Urartu, 152, 203
 Ur-Nammu, 73
 uzun evler, 50

 Vaballath, 164
 Venüs, 162
 Vuruşemu, 123

 Würm Buzulu, 35

 yabancı buğday, 42, 43, 55
 Yahya, 115
 Yakındoğu, 15, 16, 50, 72, 77, 78,
 117, 119, 120, 124, 131, 148
 yakmalık sunu, 89
 Yaradılış Efsanesi, 97
 yasa, 38, 56, 73, 74, 87, 122, 203
 yasak meyve, 91, 92
 yelkenli tekne, 56
 yemek listesi, 41, 48
 Yeruslaim, 145-147
 yılan, 6, 92-97, 105, 124, 126, 129
 yonga, 36, 183, 204
 Yugorlar, 84
 yüz görümlüğü, 66

 Zenobia, 6, 16, 163-167, 172
 Zeus, 82, 83, 93, 97, 98
 Ziggurat, 149

“Önemliydi, değerliydi, güçlüydü, üstündü, ama otoriter bir hegemon değildi. O, sevilen, sayılan, koruyucu, üretken, merhametli ve aynı zamanda büyüülü güçler taşıyan, toplumun atası bir tanrıçaydı.”

Ana hukukundan baba hukukuna, kadın egemenliğinden erkek egemenliğine, bereket saçan Ana Tanrıça'dan kötülük dağıtan Pandora'ya...

Çağlar boyunca baş tacı edilen, topluluk yaşamının temeli sayılan kadın, nasıl oldu da ataerkil değerlerin kölesi haline geldi? Erkek, tarihin hangi noktasında ve hangi dürtülerle kadını geri plana itti?

Araştırmacı yazar Pervin Erbil, kadının toplumsal konumundaki değişime çeşitli açılardan baktığı bu çalışmasında akademik birikimini edebi bir dille sunuyor. İnsanlığın gelişim çizgisini bir de kadın ile erkek ve kadın ile toplum ilişkileri bağlamında izleyip görmek isteyenlere...

Yayıncı Sertifika No: 12382

ISBN 978-975-509-518-9

9 789755 095189